

Bródy Sándor

REMBRANDT

Egy arckép fényben és árnyban

TARTALOM

ELŐSZÓ

MÁSODIK ELŐSZÓ

Az arcmás

Rézkarc

A céhmesterné

Titusz

Nász a kis cseléddel

Az önarcképek

Rembrandt eladja a holttestét

Rembrandt és a szesz

Rembrandt van Rijn a féltékenységről

Leonardo da Vinci, Tintoretto

A vér ereje és mindenhatósága

Föltámadás

Rembrandt magában beszél

Rembrandt a Bonus házban

Heskia

Piktúra

Rembrandt ruhát vásárol

Ezekiel

Van Dyck, Rubens és Heskia

Jézus - Shakespeare

Six polgármester

Rembrandt szemben az önarcképével

Rembrandt és a szolga

Az egér halála

Rembrandt tanítványai

Rembrandt beteg lesz

„Rembrandt, légy kemény”

A sánta cseléd

Rembrandt halála, a halál az Isten csókja

REMBRANDT

(Színmű)

ELŐSZÓ

Ez nem regény, nem művészettörténet, hanem az, amit orvosok „egy betegség történetének” neveznek. Studium e munka egy öreg fejről, és szeretném, ha Rembrandthoz hasonlítana, de nem csodálkoznám, és rossz néven sem venném, ha azok, akik értenek hozzá, nem találnák jó portrénak. A rendkívüli öregúr nem ült nekem modellt, mint ahogy ezt a szívességet Michelangelo sem tette meg Romain Rolland-nak, még kevésbé Leonardo da Vinci Mereskovszkij-nak.

Mentségeim nincsenek, de ha lennének is, nem élnék velük; nem az olvasók és nem a kiadók számára vázoltam fel a tanulmányfejet, hanem a magam érdeklődése, passziója kedvéért, és legfőképpen azért, hogy amíg dolgozom rajta, vele együtt lehessek négyszemközt. Nekem a legizgalmasabb társaság minden élők között a mindenét elpocsékolta, mindenből kigazdálkodott, és éppen azért a leggazdagabb művész. Háromszor is ellicitálták, mindenki elhagyta, ő is magát, csődbe jutott nemcsak a nyomorult törvények, hanem saját személye előtt is, eladta az első felesége sírját, a magáét is, a fia és a felesége lett a gyámja, szóval mindent, ami rossz, megkóstolt, és fenéig ki is ivott - ez az ember kell nekem! Gyógyítottam vele és rajta. Volt idő, tizenhét esztendővel ezelőtt, amikor én (aki dilettáns és kissé elkésett tanítványa vagyok neki) magam is meghaltam, első ízben. El is temettek annak rendje és módja szerint, olvastam a magam nekrológját, és ennek a fiziológiai rendkívüliségét egy álló esztendeig feküdtem. Ez idő alatt úgyszólván a nevemet se tudtam leírni. Mint egy lábon járó halott elmentem a holland tengerhez, hogy az élettől végérvényesen elbúcsúzzam. Itt találkoztam vele, a stúdiummal, és benne megszerettem az élet felnagyított képét és nagyszerű extraktumát. A munkáján és személyén keresztül újra belekapaszkodtam a létbe, és azóta vagyok tovább. Meddig, ki tudja? Én nem.

1922 augusztus.

Bródy Sándor

MÁSODIK ELŐSZÓ

Hollandia az angolokkal verekedett, már akkor se volt ez valami biztos üzlet. A derék németalföldiek se nyertek ezen a verekedésen: az egész Amsterdam úgyszólván tönkrement. A házak üresek, minden második kémény füstölög csupán, az is hűvösen. Nemrégén még kicsapott rajtuk a láng, a szakácsnék nem bírtak magukkal, úgy tüzeltek. A szakácsnak!... Elmentek a városból haza a falujukba, ami mégiscsak mindörökre egyedüli hazája marad a parasztnak. Csak vendégszerelpelni néz be tömegestül a városba minden évszázadban egyszer-kétszer. Természetesen Amsterdam is fölpuffadt a beléje ömlött falvaktól és kisvárosoktól; most összelappadt szépen, még a leydeniek közül is sokan hazaszállingóztak. Rembrandt maga is arra gondolhatott, hogy milyen jó volt otthon: megint megpróbálja. Úgy látszik, hogy egy kis időre otthon is volt, de a szülőtte földjét nem találta gyönyörűnek, egyáltalán nem találta a helyén. Minden kicsiny lett, minden más lett, csak a nagy fák maradtak meg a régieknek, a hatalmasoknak és félelmeteseknek. Volt korszak, amikor felmászott a törzsükre, belekapaszkodott a gallyaikba, ok és cél nélkül, tehát igen nagy gyönyörűséggel. Volt, amikor lefestette őket mint komoly és tekintélyes férfiakat. Rembrandt és fák... Együtt van a sorsuk... A fa elszáradt, Rembrandt elszáradt. Lassan vagy gyorsan, mindegy. Volt népszerű, volt híres. Aztán, mint a dolgok rendje hozza: öregedett. És mint öregedő, száradó: jobb és különb ember lett. De a világ erkölce: a gyengét, a jót lebunkózní, elpusztítani.

Erről, életről, halálról szól ez az írás.

Jobban szeretném, ha nem lett volna egyszerű szabad polgár, sőt gazdag polgárnak és polgárnőnek a fia. Az eredettan - amelybe úgy beleéltük magunkat egy francia természettudós és egy regényíró monomániája nyomán - nem talál a Rembrandt vaskos alakjára. Akárhonnan eredt, tele volt vízióval, és csak fiatalkori képmásai nyugodtak meg a nyugalomban, de már bennük volt a magja annak, ami benne a leendő volt. Hányszor nézett és mennyiszor látott meg valamit másképpen, mint mások, és ő is. Csudálatos, hogy nem ment tönkre hamarabb, és agyon nem verték, amikor az első mozgó és víziós képeket festette. Csak egy történhetett: hogy fölöttébb sokat tudott, és ez megvesztegette a polgári műértőket is. Sokáig kínozhatta, amíg rábírtá modelljeit, sőt előkelő rendelőit is, hogy ablakon kinézve, a lépcsőn lefelé haladva, járva, külső és belső cselekedetek közben írja le őket. A rajza, a színe, a kompozíciója se tudott nyugodni; mozgott, vibrált - lett. Néhol magukat a tárgyakat, az anyagot magát - amelynek külön tisztelet jár ki -, még ezeket se tartotta szentnek. Ezerféle szempont motoszkálhatott a kerek koponya alatt, belekötve az egész materiája külső kérgébe és belső tartalmába. Tovább nem mehetek, mert a magnak a magját, ha tovább keresem, abba bele kell örülnie mindenkinek, mint ahogy a szerves vegytan maga is beleőrült.

A molnárfiú boldog volt, öntudatosság nélkül voltak víziói! És nem valószínű, hogy a jelentékeny Einsteinból akár egy szemernyi is volt benne. Magát a mozgás vízióját azonban éreznie kellett, és nem tréfálkozott az örökké változatos kifejezésével, és hogy önmagán skálázzon. Valami polgári - különben kitűnő - hollandus műbíráló ugyan rákeni, hogy ezeken a stúdiumokon gyakorlatozott, hogy lássa a később festendő képen a hatásokat. A víziók ragadták el, és egész munkája végén ott van a vízió. És ha behamisítottak a munkájába egy vagy több darabot: más vizionáriusok, akik az ő függelékei, kiselejtezik. Igaz, hogy ezerszámra is ott áll még rendelkezésre - a szuggesztíó. Lehet, ő maga is néha letagadta magát.

Félek, a nagy csudától valamely mániába esek, de védekezem ellene: sokszor szerettem volna már elhinni, hogy előre sejtette a spiritisza szocializmust, és nagyon haragudott a kapitalizmusra. Az első, bizonyos, nagyon a természete ellen volt, és amit most kapitalizmusnak neveznek, arra igazán és méltán haragudott. Rühös kis kiadók - mondják a műárosok - ki-

szedték a szeméből az aranyat, és végül kivájták a szemeit. Nem mind röhögve, némelyik ártatlanul, naivul, pusztán ösztönből is. És végül is a víziós lénynek lett igazi haszna belőlük: mind az övé lett a munkája, és vele a látása is. A vásári dögök föl kacagnak, de mienk volt a haszon. Hol van? Kinek van azok közül, akik csalták-lopták, csak gyűszűnyi hasznuk is? Hogy neki sincs? Van, csak a haszonnak kell más nevet adni.

(Bródy Sándor utolsó írása)

1924 január.

Az arcmás

Nem festett diplomatákat és politikusokat, hanem igaz embereket, akik kibeszélték magukat az úgynevezett interbestiális nyelven. Tehát azzal az idiómával, amely nem egy nemzet vagy faj nyelve, hanem közös minden emlős állatével, tehát minden emberével is. (Az se bizonyos, hogy az ember - különb.)

Aki Rembrandtra nézett, és akit ő megnézett: az meg volt teremtvé, kívülről, belülről, familiástul, mesterségestül, minden összefüggésével. Térképét nem is festett soha: csak egész alakot. Ott volt a lába is, pedig nem is volt ott. - Hány forintja volt otthon és mennyi a zsebében, azt is lefestette, és azt, hogy mióta nem hált az urával, és tart-e már és tart-e még szeretőt? - Mindezek és még több is rajta volt a képeken, pedig némelyik kobakkal csak néhány mondatot váltott. Az emberek mindent elmondanak, ami belül van és ami kívül van. Csak lenni kell valakinek, aki bévül ugyanazt az interbestiális nyelvet beszéli, az őszinteségét. Csakhogy az már nem beszéd: minden, az emberi, azaz állati igazság. Természetes, hogy aki szemben állott a modellel: mint egy szeizmográf, úgy leszegezte a maga belső és külső lényével az egész valakit. Nem tudták megcsalni. Ő se tudott. Igaz, hogy őneki az interbestiális beszédéhez rendelkezésre állott: Muzsika, Fantázia, Erő, Plasztika, Poézis. És ami van együtt és egyszerre. - Valami „sánta” is van még ezenközben, mondjuk, egy különös figura, egy hiba, aránytalanság. Valami mindent helyettesítő és pótoló hiba, véletlenség, szerencse és szerencsétlenség. A művelt mai képzőművészek ezt úgy nevezik: a szükséges kis elrajzolás.

- A mi piktorunk ezt úgy nevezte: elfelejteni mindent, amit tudunk, főképp, amit mástól tudunk.

A miljó! Hajhó, hogy összefoly a nyál a művelt vagy még inkább a műveletlen majom szájában, ha ezt a szót és a tanítás igazságát, ami nem egészen biztos, megtanulta. Természetesen a franciáktól, akik úgy elterjesztették a tanokat, mint ahogy buja füveikben a lapint. Sok munkája és nagy zsenije lehetett aztán közülük egynek, egy szegény vidéki patikárusnak, amíg kitalálta a szert, amely kiirtja az ártalmas házinyulat. De a temérdek elmélet még ártalmasabb, több igaz és értékes vetést pusztít el. A szép szó, mert az a fő nálunk, hogy a szó szép legyen - így a miljó -, hogy elbolondítsa az őszinte és igaz gondolkodókat. A miljó itt, a miljó ott, pedig a tudatlan írónak úgy tetszik, hogy az egészszet, úgy ahogy van, egy szép szavú, újkori francia esztéta találta ki, azzal a módszerrel, ahogy a professzorok valamit kitalálnak, mert ha nem, különben nem lesznek professzorok. - És még szidják a derék - most még szegény - németeket, hogy ők ilyenek; pedig az igazi tanárok a naivitásukat elvesztett, szegénysorba süllyedt testvérei az olaszoknak: - a franciák. Nem szabad általánosítani, csak azt nem, és Párizst - mert úgyszólván csak róla van szó - lekisebbíteni főképp tilos, még nemzetközi sértődöttség támad belőle. Csak csudálni és dicsérni szabad őket; majdnem fontosabb előttük, hogy minek látszanak, mint amennyit érnek. - Milyen más mégis ama kemény és kegyetlen fajta, amely saját magára kiölti a nyelvét, és amit cselekszik, az a fontos.

Azonban a miljó tana mégis csinos és szükséges, legfőképpen kényelmes. Itt van az én számomra ama Bonus nevű hitsorsosom, aki nem véletlenül és nem haszon nélkül élt Amszterdamban, ahol szintén nem véletlenül élt ama meleg és komisz férfiú, akinek nevét már túlságosan sokszor emlegetik. Ha tudomása lehetne róla, alkalmasint nem is volna neki kellemetes. - A belga város, attól félek, nekik fontos és jelentős volt.

Én is túlságosan sokszor emlegetem ezen jelentéktelen tanulmány hőségének a nevét. Néha fájdalmas nekem leírni az R betűvel kezdődő nevet. Valahogy szentségtörésnek tűnik fel előttem, és lehet, hogy ezért nagyképűnek is tartanak.

A miljót azért kavaram bele a dolgokba, mert Bonus doktor, Heskia, Markja, Efraim rabbinus és az uzsorás műkereskedő adják meg a legpontosabb képét R. öreg piktor késői képének. És egypár öreg izraelita, akiket ebben az időben állandóan és legszívesebben festett. A döbbenetes igazság és a lélek legfenekére való nyúlás jellemzi a hatvan éven felüli Rembrandtot. (Újra mondom, nem jólesik nekem a nevét leírni. Szívesebben jelzőket használok róla és helyette.)

Messziről úgy rémlik nekem, hogy ő festés közben a lelkeket mint harisnyákat fordította ki. De előbb kívülről is jól megnézte a harisnyát, illetve a tárgynak a tökéletes - lényét. Furcsa a disszertáció róla, de a volt molnárfi képe úgy él bennem, hogy minden segédeszközt fel kell használnom arra, hogy kiírjam magamból az ő alakját.

Rézkarca

Látja magát, amikor közeledik a negyvenedik évéhez. Elszomorodik, azaz komoly lesz.

- Hol is van csak az akkori barátom - magam?

Előveszi a tékát, kikeresi a rézkarcot, az egyszeri fejét, amint az ablaknál ül. Benső arculatát edzi a finom tűvel. Már erős kéreg volt a fán (Rembrandton), ráncok, sőt kacsaringós erek: első látható jelei az úgynevezett véredény-elmeszesedésnek, amelyet akkor másképp neveztek, és lehet, hogy már holnap - azaz huszonöt esztendő múlva - másképpen tisztelnek. Egy azonban, úgy látszik, örökkévaló, a név is, a fogalom is: a szenvedésé. Most ezt a fogalmat a választóvízzel kimart rézlepon vizionlatta. Rajta volt a munkászubbonya is, nagyon szerette, a testéhez nőtt, volt idő, amikor nem is tudott dolgozni más ruhában. Ó, ezek a rongyok, úgy belenőnek a testünkbe, egy darab élet vedlik le rólunk velük.

- Jan lopta el. Az ablakból láttam, hogy a kocsmába vitte. Akkor ő volt az inasom. A derék jó Jan politúrt ivott, a végén már terpentint is; hogy leszoktassam, megvertem. Elszökött, akkor kezdett nekem rosszul menni a sorom? - így monologizált magában Rembrandt úr, és sietve tette vissza a radírungot a tékába. És még mohóbban szedte elő az arcását, egészen fiatal korából valót. Bezzeg vidám volt ez. Kevés és ritka szakáll serkent az állán, dupla orra alatt a bajusz gyenge még, de annál sűrűbb haj a kobakon. És ez volt az egyetlen fej, amelyet nem egyedül, hanem úgy látott, hogy ott volt a hasonmása is, végre a mása. Nehéz kifejeznem e szublimált ügyet, és megértetnem is nehéz, talán csak úgy, hogy megkerülöm.

Az ön-vázlat még odahazulról, Leydenből való, még másik várost akkor nem is látott. A barátkozás korszaka volt az, művésznél csaknem erősebb és nagyobb, mint a szerelemé. Lievensnek hívták a barátot, együtt járt vele iskolába, és együtt hanyagolták el az iskolás lányokat. Rembrandt úr, hogy a régi fejet látta, most visszaemlékezett, hogy szerette ezt a pajtását, olykor önmagát is elfeledte érte. Valami olyan képzelet lehetett, hogy az ő lelke amazéban él és megfordítva. Csak éppen hogy nem csókolóztak. Bizonyos, hogy mint nagy fiúkban, belül már izzott az a bizonyos nemi tűz, a homorú-domború - mit-tudom-én-hogy-hívták - ellenformájúak iránt. De minden érdeklődésük és gyengédségük egymásnak szólt. Harmens szíve hangosan földobogott, amikor meglátta a másikat, amint jött át az udvarukon, és benyitott a szobába. Főképp egy-két-három napos harag után. Mert kisebb összeveszések éppúgy megtörténnek igazi barátok, mint igazi szerelmesek között. De mennyivel finomabb, önzetlenebb és tisztább a barátok érzése, főképp, ha azok festők, muzsikuskok, sőt ha költők is. Szenvédélyük és a mesterségük úgy összefűzi őket, mint ahogy fiatal leányok egymásba fonják hajtincsüket. De ez mégiscsak haj és tréfa.

A volt molnárfiú nézte a maga diákkori fejét, és a papír háta mögött, mint transzparenst, a Lievens elmúlt fejét látta.

- De jó is volt együtt dolgozni, a csuklóm is belefájdult, a képem égett, és ha helyesnek találta, amit csináltam: boldog voltam; egyszer el is sírtam magam örömömben. Lievens meg táncolt, és körbe-körbe játékot játszott velem, ha én szoltam valami munkájáról néhány jó szót. Sokszor pingáltunk egy témát, egymás mellé tettük, úgy néztük, majdnem mindig a másiké tetszett jobban. De ha nem így esett, azt is elismertük. Nem szomorodtunk el, nem sértődünk meg, birkóztunk, játszottunk, ennyi volt az egész. És milyen büszkék voltunk egymásra, sokszor egyforma ruhánk is volt, csak a sapkánk más - annak másnak kellett lenni. És a néember, akire először rátaláltam, az is együtt, azaz hogy egymás után volt.

A titoktartás és az úgynevezett lovagiasság akkor még nem volt úgy divatban, mint most. (Úgy mondják.) A nőszemélyről Lievens nagyon le is beszélte a barátját. Nagy csalódás volt mindkettőjükre nézve az úgynevezett legnagyobb ügy. Egy új emberi lénynek a papiroson vagy a vásznon való visszatükröztetése élvezetesebb volt rájuk nézve, mint a teremtés leplezett, azaz álcélja. Sokkal jobban is szerették egymást, mint a széles tomporú, fehér főkötős dajkát, aki a más gyermekét táplálván, természetesen sokszor nagy kedve támadt arra, hogy kötelességét teljesítse, illetve ne teljesítse. A fehérnépen nem vesztek össze, de az aktján sokat vitatkoztak. A barátnak a karcsúság tetszett. És nem ez a domborúság és gömbölyűség: Rembrandthoz rokonlány. Mi természetesebb, hogy a végén a dajka önmagához pártolt, és így a két fiú közé állt, a molnárfit várta meg a réteken. A két fiú akkor összeveszett, és csaknem egy teljes hónapig haragban volt.

A céhmesterné

A céhmesterné, személyesen. Hogy melyik, azt tudni már most nem lehet. Egyike biztosan azoknak, akik tekintélyben, szigorúságban és hatalomban (mindenesetre sötét szoknyával eltitkolva meztelen lábszárukat) egy örök életre vannak berendezve és arra hivatva. De hajh, a céhmesternék milyen megszámlálhatatlan és névtelenné lett sorozata tűnt el a semmiségbe a hatezer esztendősek-Sek-el-Beled, az egyiptomi kishasú céhmester neje után! Ez a Rembrandt céhmesternéje is nagyon tekintélyesen lépett be, és viaszpomádéval szorosan fölfésült fején úgy állott a fehér főkötő, mintha fehér pléből lett volna rákovácsolva. A festő a meglepetéstől föl se állott, hogy elébe menjen. Ez volt az a nő, akit azóta ismert, amikor még itt a városban a nagyszívű tanítójához, Lastmannhoz iskolába járt. Azóta kísérte és kísértette ez a nő, némán, halk szóval, a végén ki is törve, izgatottan kínálta föl magát neki. És a férfi, vászoncelédet, akármilyen volt is az, soha el nem engedő, ezzel az eggyel szemben tiszta és megközelíthetetlen maradt. Kitért az útjából, megházasodott előle, nem közeledett hozzá, amikor özvegy lett, és nem fanyalodott rá akkor sem, amikor nő nélkül szűkölködött, ami megtörtént vele is, mint ahogy megtörténik a legszerencsésebb Don Juannal is.

Pedig a nő nem volt az utolsó, karcsú és széles csípőjű, széles, üde szájú, párnás, rövid kezű, és a lába olyan kicsiny, hogy csak ritmusra tudott rajta járni. Két méltóságos járású polgár jött vele, Bol és Dul nevű Ambrózius-vadászok, de olyan vérmesek, hogy lopva bár, de rég mértéket vett róluk a helyi temetésrendezők egyike. (Csak folytonos köpölyözésekkel tengették életüket. De jól, bőségesen és föltétlen életük föltétlen tudatában.) Bol és Dul talán négyszer mosolyogtak életükben: a gögös és valóban forrónak mondható guta még meg volt fagyva elbizakodott arcukon, amely fehér szemfedőszerű csipkébe volt szervírozva. Ezek tanúk voltak, azért jöttek.

A céhmesterné hangsúlytalanul betanult beszédben előadta a dolgot:

- Két ügyben kerestem fel önt - mondá a festőhöz fordulva. - Az egyik az, hogy megmondjam önnek, az én férjem is nyugovóra tért, valamint az ön neje, már régebben. Van-e önnek e két gyászszere nézve valami megjegyzése?

- Nincs! - felelte Rembrandt csendesen.

- Talán Bol és Dul urak kitávoznának azalatt? (Nem mozdultak.)

- Nem, miért?

- Hogy el ne felejtsem - folytatta az asszonyság, az ártatlan, sőt szemtelen levegőt fixírozva -, egy megbízásom van az ön számára. Az arcképemet akarom önnek elkészíttetni, miután a férjem azt az életében elmulasztotta. De két volt barátja azért is jött velem, hogy nemes és dicsőséges mestersége gyakorlásáért az illő díjazást elhozzák, föltételeit és körülményeit írásba is foglalják. Mindkettő hites ember, és kitűnően tudnak írni, bár nem ez a kenyerük. Gazdagok, mint én.

- Mióta öreg lettem, elhatároztam, hogy nőszemélyt csak fiatal festek - mondá Rembrandt szelíden.

A céhmesterné elkomolyodott:

- Úgy hallottam, ön nagy nyomorúságnak örvend.

- Mert nem szeret dolgozni! - gorombáskodott az egyik úrpolgár a gazdag emberek azon jogán és szokásán, hogy a szegény emberen mégis keressenek valamit - ingyen.

A festő vállat vont, a másik Ambrózius-vadász - aki már-már halott volt, de még nem tudta - igyekezett brutalizálni a festőt. (A dicsőség szempontjából is.)

- Önt többször ellicitálták. Vagyonbukott. Nincs is joga egy kép festését megtagadni. Törvény van, törvény!

Rembrandt elmosolyodott, mert beszéd közben mind a két férfit lefestette elméjében vagy ott, ahol a remekmunkák készülnek, de nem maradnak meg a következő időkre, mert az a nyomorúságos kis matéria, amelyben betokoltattak, veszendőbe megy. Veszendőbe! Otromba szó! Hová?

A céhmesterné a polgárokat letiltotta az okvetetlenkedésről, sőt ki is küldte őket egy kis félórára a kapu elé. Az asszony már nem a levegőt szúrta át a szemével, hanem a férfiút:

- Nem okos, nem okos, nem okos! - mondá, és azt várta, hogy a férfi folytassa, vagy kérdezze tovább. Nem cselekedte, tehát az asszony jött:

- Miért nem, miért nem veszel engem feleségül? Gyerekem nincs.

- Nekem sincs. De nem tudok ránézni gyerekre, amióta a fiam elmúlt.

- Ön se fiatalember, nálam a legjobban főznek, azt tudja. A legnagyobb kényelemben élne. A megboldogult uramnak szakasztott olyan termete volt, mint önnek, huszonnégy öltöző ruhája van, dupla annyi fehér. Az aranyszállal stikkelt monogramokat se kell fölfejtetni. R. volt az is. Több utrechti bársonynadrág külön. Maga ugyan szépen lerongyolódott! Többet azt mondták, már meg is halt. Nehezen akadtam rá. Nézze csak, barátom, legyen okos. Lesz, aki lefogja a szemét. Vagy talán maga az enyémet. A szomszédaim, tudom, megvetnének. De én azok ellenére, az egész város truccára magához megyek.

- Már régen nem házasodok! - mondá a férfi világos szóval, de enyhén, úgyhogy az asszony még próbálkozott szapora beszéddel, mindenféle okos és okatlan érvekkel.

Rembrandt fölállott, és kiritkult, bozontos fejével határozott nemet intett. A céhmesterné még mindig ülve maradt, és száraz szeméből apró könnyeket hullatott alá:

- Amiért jöttem, nem is ez. Egy szomorú üzletet akarok önnel megkötni. Hány esztendeje nyugszik boldogult hitvese, van Uylenburg?

- Csaknem harminc!

- Mit gondol, por már?

- Úgy gondolom. Mit akar tőle?! - kérdezte meghökkenve, most már érdesen Rembrandt, mert az eszébe nyilallott, hogy most fogja meghallani Saskia hűtlenségét, amelyet mindig oktanul sejtett, de sohase mondta meg senki. Hogy talán most meg fogja hallani, azt meg éppenséggel nem bírta. - Mit akar tőle? Mért nem hagyja békén? Tud valamit róla? - kérde Rembrandt ugyan erőteljesen, és egészen közel lépett az asszonyhoz. Ez megfogta a kezét.

- Meg akarom venni a felesége sírját. Kell nekem. Benne akarok feküdni. Csak azért is. Nincs is más hely a belvárosi templom egész kis cintermében!

A legjobb családok tagjai akkoriban eladták hozzátartozóik sírhelyét a belvárosi cinteremben, ahol már akkor nem volt hely, és az élők nagy előszeretettel, sőt mohósággal tolokodtak oda. A férfiak földbe helyezése nem is volt nagyon drága, az asszonyoké és gyermekeké több pénzt ért. A gögös családokkal nehezebb volt megalkudni, de meg lehetett, pénz kérdése volt az is. Abban az időben senki semmi kivetni valót nem talált azon, ha hozzátartozója már betöltött sírhelyét eladta.

- Ahá! - mondta Rembrandt a legtermészetesebb hangon, érzékenykedés vagy sértődöttség nélkül. Ritkuló üstökébe mélyesztette kezét, úgyszólván megvizsgálta magát: ébren van-e? Józan-e? De nem olyan egyszerű a cselekedet, mint ahogy a gondolkodók gondolják.

Rendes dolog volt az egész. És nem egy okból, okosságból, hasznosságból, egy vagy tíz indokból adta el a felesége sírját. Hanem ama már gondolattal ki sem fejezhető okokból, amelyekből az emberi cselekedetek tulajdonképpen megtörténnek...

Egész halkan alkalmasint azt is gondolta Rembrandt, ha koporsója se lesz többé... akkor aztán igazán végképp eltűnik az ügyis már elhalványodott árnyéka a meghalt feleség különös féltésének.

És eh, a pénz, a sok pénz! A zöld abrosz - mert hogyne lett volna zöld! - telerakva arany és ezüst Carolinen-Guldenekkel. Egy-kettő lepotyogott belőle, és a pohos polgárok - már behívtak volt - nagy szuszogással, életveszedelemmel lehajoltak érte. Az egyik a vértolulástól vakon, szép kerek köpésbe is nyúlt. (Nagy vigasztalás rám nézve, hogy kapzsi, gazdag emberekkel ez néha megtörténik.)

A céhmesterné még egypár pillanatig várt. Választ, beszédet várt Rembrandt úrtól. Válasz nem adatott. Durcásan megfordult, végignézte a kopott festőt, és magával húzva Bol és Dul polgárokat, kilibegett az ajtón. - Nem köszöntek.

Ottmaradt Rembrandt, a nagy halom pénzzel és a céhmesterné szobában rekedt levendula-illatával.

Leült a pénz elé, a fösvény! Nézte, megnyúlta, szemet vett elő, számított, össze akarta számítani, hogy rendben van-e, nem csalták-e meg. Nem tudta összeszámítani, mint rendesen, és mégis mindig - találomra - a legbiztosabban tudta.

Nagyon felizgult. Legelsőbbben is adni akart. Adni! Mindent mindenkinek. Ezt az érzést egyenesen az anyja méhéből hozza az újszülött gyerek. Az ellenkezőjét is: nem adni, megőrizni, gyűjteni egy örök életre valót.

Mely fájdalom és mennyi baj oka, talán egyike a legnagyobbaknak, hogy a túlnyomó emberfia így születik, és így neveltetik. A mi anyagiasságunk éppen az ellenkezőnek született: mindent odaadónak, pazarnak, de senki se mondja azt, hogy jónak, mert a jó, az más!

Egészen más.

Titusz

A fia alig múlt húsz esztendő, ő aggastyán lett, elválasztotta őket az öregember önzése és a fiatalembernek még nagyobb önzése, csaknem részvétlensége. A fiúnak nem használhatott többé az apja, ellenkezőleg, csaknem az útjában állott.

- Az atyám könnyelmű adósságokat csinál! - panaszkodott a feleségének, és Van Loo asszony olyan volt, mint más asszony: nem volt elragadtatva az elszegényedett apósától. Ezek a viszonyok olyan ősie, és nem változandók.

Az öregúr nemigen járt a fiához; egyszer-kétszer mégis elment, egyszer ott is aludt, valami keresztelő-lakoma alkalmából. Éjszaka sokáig beszélgettek, sok vaníliás és tojásos teát ittak. Az öreg veszekedő kedvében volt, a fiú pedig gyengéd, mégis igazságokat mondogattak egymásnak:

- Mégiscsak más voltál gyerek- és fiúkorodban. Most már nem hasonlítasz magadhoz! - szólt az apa.

- Maga se! - felelte a fiú.

Az öreg erősen a szemébe nézett Titusznak, és amit a tekintetében látott, valósággal megijesztette.

- Hallod-e, Titusz! - morogta Rembrandt - valami különösen éles és kegyetlen a tekinteted. Úgy nézel rám, mint egy öreg döglóra. Talán az jár az eszedben, hogy a fejrő szőrömet-bőrömet még eladhatnád a lóbörtírnak?

- Én, ahogy én nézek magára?! Nem is nézek. Az igaz, hogy az árusok, pénzművesek és főképp a hivatalbéliek és írnokok, de legfőképpen a papok furcsán nézegetnek engem - maga miatt. Csinált valamit.

- Én? Semmit.

Elhallgattak, aztán tovább ittak és beszélgettek, a fiú kifelé élesen, az apa befelé izgatottan:

- Semmit. Némely munkámmal nemigen voltak megelégedve az urak és te is, azt hívnám, hogy jobbat tudnál, mint én, ha akarnál. Ha egyáltalán csinálnál valamit, de úgy, a levegőbe nem lehet. De mit tehetek arról, hogy nem akartál? Sokáig drága szép, szép volt fiam. Én is azt hittem, hogy csak dolgoznod kellett volna, és te lettél volna az apám. De nem, nem dolgoztál, és mégiscsak úgy esett, hogy nem te csináltál engem. Hallod-e, hé, én szívesen megváltoztattam volna a sorrendet.

A bukott úr-festő elnevette magát.

- Az igaz, hogy néha nem volt pénzem. Szégyelltem neked megmondani, hogy nincs. Egy apának mindig kell lennie pénzének. Ez a kutyakötelessége. He, igaz?

- Mért nem mondta meg, hogy nincs? Miért adta oda a trombitás feleségének, mindenki feleségének, minden cselédlánynak?

- Avagy jobb lett volna, ha a cselédektől veszem el a megspórolt pénzüket? És minden félévben új ruhát vágatok magamnak az ilyen pénzekben, mint bizonyos ifjú urak! - mérgeskedett az idős ember, hogy belekékült és beleköhögött. Ámde a fia, a fiatalember beleköhögött: széles, boltozatos melle volt mind a két férfiúnak. Az együttes köhögés összelegejtette őket egy kevéssé, egy fertályórára kibékült atya és fiú, amíg ez újra kezdte:

- Maga nyilván irigykedik rám, Fatter, de én még csak ennyi esztendő vagyok, a felét se éltem, mint maga. És sok híján nem olyan jól, mint maga. Akkor még nem voltak ezek a döghalálók és háborúk, mint most. Béke és olcsóság volt akkoriban, amikor maga fiatal volt.

Titusz egyszerűen a szemére hányta az atyjának, hogy annak a fiatalságát nem ő élte. Ez valóban igaz és igazságosság. Mert benne van a természetben. És a sorrend erőszakos kérdése úgyszint csak látszat, sőt matematikai és fizikai hiba.

Amikor reggel lett, mégiscsak végérvényesen kibékültek. Az öreg volt a puhább, és talán a sorrend dolgában mégiscsak van valami: az apa mégiscsak jobban és becsületesebben szereti a fiát, ha el is fáradt, ki is hűlt, csalódott is szeretetében.

Nász a kis cseléddel

Egy április reggelen, teliholdas napon sokáig heverésztek otthon. A leányra rájött a sütés-főzés szenvedelme, azt ajánlotta, hogy otthon vacsoráljanak. Spórhert, az volt, pompás kéményű és tiszta, hogy enni lehetett a plattniról. Fájuk, az volt, sőt egy sonkacsülkük is, és hogy, hogy nem, egy új libájuk. Nem is olyan kicsiny már; mint ritka és díszállatot vették, etették jó élő füvekkel, hogy fölneveljék, és korántsem azért, hogy megöljék és megegyék.

De a nőcskére egyszerre rájött a vágy, hogy a fehér libácskát megölje és megsüsse. Amikor ez eszébe jutott, akkor már cselekedte is: felhozta a szerény és egyszersmind szemtelen lényt rögtönzött kalitkájából, és így szólt hozzá:

- Nem bántalak, csak most mindjárt kicsavarom a nyakad - vagy inkább elnyisszantsam? Aztán kivetkőztetlek a szép fehér ruhádból, aztán nyársra húzlak, és egykettőre olyan szép piros lesz, hogy jaj!

A költő és művész (a kettő egy személy) megtörülte a szája szélét az élvezettől, és egy szava se volt a libamadár védelmére. Már segített is aprófát hasogatni, és azalatt a gyilkosság megtörtént. Az aranypelyhes nyakú falusi ártatlanság úgy megölte a szép fiatal lényt, mint ahogy az illik, a szertartásmester gonosz, helyes és szent nevében, illetve távollétében.

A sonkalapocka azalatt levesnek főtt, valósággal nagyokat pukkanva a mérges fazékban. Egypár perc alatt a nyitott sütőben forgott a nyárs, és rajta a szárnyatlan ártatlanság. A nevezetes mesterembernek forgatni kellett a nyársat, amíg az ördögös szakácsné a maga zsírjával és egy kis fehér borral is öntözte. Az elmúlt lénynak semmi kifogása nem lehetett, életcélja delelőjén vidáman sercegett, sőt tréfálkozott is: ki-kifröccsent a boldog emberpár arcára. A lány ilyenkor szólt is hozzája egypár meghatározott szót:

- No, no, mindjárt megleszel: én nem tehetek róla, hogy nem születtem püspöknek.

Rembrandt nagyon sürgette a dolgot:

- Siess már, együnk már; nézzed, milyen szép piros!

A hirtelenkező lány, bizony mondom, a gazdája kezére ütött, mint ahogy ezt otthon tanulta. A tekintélyt se ő, se a gazdája nem ismerte. A másik pillanatban a hölgy kapott az úrtól egy kis darab vörös pecsenyét a kezére egy véletlenül heverő fakanállal. Volt egy momentum, amikor

valóban veszélyben volt az egész vacsora, és csepp híja volt, hogy az egész sült libát úgy az egyik, mint a másik, a másik úgy, mint az egyik, kölcsönösen nem csapták az egymás arcába. De a végzet néha jó is tud lenni, nem engedte, hogy a szerencsétlenség megtörténjék. - Pedig a nő különösen izgatott volt ezen a napon, többször vérig sértette. Egy-kétszer a fülén is harapta urát és parancsolóját.

Végre elkészült az estebéd. Vendégjük is megérkezett, két ifjú macska, nagy csudálkozással és el nem titkolható örömmel és meglepetéssel; itthon eddig nem étkeztek. Az egyik, a kandúr, valósággal nevetett. A másik, első fogásnak, mindjárt föl is lökte a topázsínű bort. (A színt itt, e helyen csak ki nem hagyom.)

Ettek és ittak, és olyan jóízűen beszélgettek, hogy a nagyszerű ételnek se volt jobb íze. Az élet e különös örömeinek a szerzője még udvarolt is annak, akit boldoggá tett, a pecsenye után az ölébe ült. A nagyúr leültette a földre:

- Hagysz békén, eszek.

A nő, azért volt nő, megint csak fölmászott, és az óntányérból a forró zsírt már igen kombinálva és kettesben mártották ki. (Az nem igaz, hogy a lánygyerek szájából is adott egy ropogós csontot az öreg szájába.) - Egy másik festő, német, Lucas Kranach nevű, szeretett volna ilyesmit inkább megfesteni, mint megcselekedni. - De itt két paraszti ember élt, mégpedig a lehető legjobban. És az egyik, a nő, ma este tánc helyett egyenesen mámort ivott közvetlenül. És dalolt, csattogott, kacagott a lány, nagyokat ütött a saját térdére, és lóbálta a férfi kezét, hogy szinte kifecamította a karját. De erő még volt a vén csontban, ha rugalmasságát el is hagyta már. A lány természetesen nem figyelte meg ezt a tünetet, de: becsípve nem volt. Részeg volt azonban saját magától, és a bor meg minden más egyéb csak igen halvány alkalmi ok volt arra, amit nem lehet és nem is szabad elmondani. Ezek a szegény szubtilitások, és nem lehet megtudni még, hogy melyek - okai az egésznek.

A nász...

.....

Mért éppen ez órában történt és történhetett meg ez az esemény: pontosan okát adni nagyon szeretném. De pontosan már nem tudom, részint - ó jaj - el is feledtem.

Alkalmasint a lány érezte meg előbb, sőt talán tudta is. Vad érzése valósággal akarta, hogy kicsattanjon, kinyíljék, odaadja magát az ismeretlen ismerősnek, és elvegye magának a férfit, aki az apja lehetett volna, de valójában mégiscsak az ismeretlen: férfi volt előtte.

Szeretném, ha valamit el tudnék árulni az éjszakából, és képes volnék arra, hogy leegyszerűsítsem az egész történetet. Kínomban most csak képeket látok, és irigylem a festőket. De szentségtörés a festőt festéssel összekofundálni. Ott volt magáért az édes, vad éjszaka: a molnár fia mindent, ami fiúkorától egész a mai napig történt vele, mindent elfelejtett. Összes illúziói, amelyek benne éltek, mind kiáramlottak belőle.

Elhanyagolom, csaknem elfelejtettem, hogy egy nő is jelen volt. De vajon kell-e ez csakugyan? Vajon nem magunkat szeretjük-e és magunkban, és a másik csak tartozékunk; az ótestamentum legalább ilyesmit mond, és a jelkép, hogy a nagyszerű férfiből, Ádám-ból van kihasítva a nő és csak egy része - mint valóságos igazság kísért, úgyhogy e pillanatban meg mernék esküdni rá. Ám azért nem felejttem el a valóságos vulgáris igazságot.

Egypár perc, és rongyokká volt tépve a szép és becses ünneplő ruhája a leánynak, és azért se sikoltás, se rívás nem történt, pedig máskor világveszedelem volt, ha valaki csak egy fodrához, egy pici ráncocskájához is hozzáért.

A ruha ott hevert az ágyon és az ágy alatt, és a lány is hol lent a földön, majd az ágyon. Mellette, vele, fölötte és rajta a férfi is, most el kellene hallgatni mindenkinek, főképpen pedig nekem. Ha meg tudnám tenni, és szívesen megtenném, mert nem szeretem az örületes orhesztrációkat, de meg kellene süketülnöm, ha nem hallanám a hangokat, amelyek összevissza vannak fogva, gyermek gügyögésétől az oroszlán ordításáig. Ó, apró sikolyok, kéjes nevetések, görcsös kacagások, a fájdalomnak és a gyönyörűségnek kiáltásai, és ti, különösen hosszú, különös sóhajok, különösen férfi részéről! A búgásokat, amelyek kompromittálva is vannak egy kissé, ki is hagyom. De viszont nem engedhetem el, hogy a lány teste tüzeesebb volt minden ismert tüze tagjának, sütött a szája, és a karja úgy ölelt, hogy az egykori - tehát mai - molnárfiú majd megfűlt, de nem tudta.

- Megöllek! - kiabálta a nő.

- Megeszlek és megiszlak! - hörögte a férfi.

Mit tudom én, kik voltak, mit akartak, és mit csináltak? Én voltam mind a kettő.

Az egyik, az ember esküdözött, ígért, parancsolt, megalázkodott olyan mértékben, hogy azután már csak a diadalmas nőstény tombolása következik. A fiatal és egy kicsiny idővel - ó, még időről beszélek! - még meg nem csattant nő már előbbre volt, még érettebb, még több volt magában a szerelemben, mint az ismeretlen korú ember. Tanulhatott tőle már, vitte is előre, nemcsak illúziókon, hanem még finom művészeteken is köröszkül vágatva.

- Csókoljad itt, csókoljad ott. Ahol akarom. És ott is, ahol nem akarom. - Ki mondta? Nem mondom meg, ha szétfeszítik is a szám. Csak az egyik mondhatta, az.

Volt pihenő is. Mert biztosan kaján irigysége nálunk magasabb rendű lényeknek, akiket ismerni nincs szerencsém - pihenő nélkül nincs újrakelt élet, és nincs megújulás. Ám a pihenő alatt is, volt eszük, nem néztek egymásra, és a varázslatot még második szíve, a látás - azaz a művészet kedvéért se törte meg az emberünk, akinek a jelképét, a nevét most nem tudom. Valaki volt, aki élt, és lehet; hogy ez éjszakáért élt.

Az extraktuma volt mindennek, ami történt, és a jó Isten - őt azért sose feledjük - egy-egy kicsit álmodat is borított le rájuk enyhe takarónak, mondjuk közönségesebben: meg is halasztotta őket egy pár percre. Másként nem lehetett volna kiállani, avagy kölcsön kellett volna kérniük tisztelt magasabbrendű lényeket. Ámbár vannak földi lények is, akik egészen a végkimerülésig viszik, sőt azon túl is, és előttem az a legkülönb kor- és férfitársam, aki ájult nőt melengetett a karjai között, és virradt olyan reggelre nem is egyszer, de sokszor, hogy ő maga is szólni nem tudott, ölelni, sőt mozdulni, szólni, élni se tudott.

Ama bizonyos nevezetes férfiú is, ha ideológiájában már benne lett volna, abban az órában, amikor az új reggel rájuk tört, alkalmasint így szólt volna:

- Kis cselédem.

Az önarcképek

Arra fanyalodott, hogy önmagát fesse. Most nem szívesen cselekedte ezt, hatvanhárom esztendő volt, és túlságosan sok idő óta élt magával a legbensőbb házasságban. Egy kissé félt az elválhatatlan és egyetlen életetársától, annak a biztosan megváltozott hasonmásától. Mint minden művész, Narciss volt ő is, szerelmes önmagába, az örök tó - az élet - partján állott, a víz tükreben önmagát látta mindig. És a tó partjába számmal ki nem számítható gyökeret vert, erőseket, mélyeket, hajszálfinomakat, el nem múlhatókat. Erőszakkal se bírta ezeket fölszedni vagy kiszakítani. Hozzá tartoztak, ő volt. Signor Io.

A keresett arcképfestő hatvannál többször festette és rajzolta le magát, és eddig nem akadt egy is, amiben ne foglaltatott volna a vallomás; ez én vagyok! Néha, alattomban megéreztettem ezekben a hasonmásokban, hogy tartozik valakihez, egy bizonyos Neeltje (Corueká) nevű pékleányhoz, a szülőanyjához. (Különös, hogy a régi turbános zsidó sírokon és a gyerek vagy lány neve mellett csak az anya neve van kivésve, az apák sohasem. Miért? Nem egy keleti gyanakodás-e ez, hogy hátha az atya mégse bizonyos?) Rembrandt, a Neeltje fia, a foghíjas fiú képén és azon, amit most kezdett spatatlivál fölrakni: különösen erősen megéreztem. A legtöbbször azonban ő (én) egyedül volt, legfőljebb a fő, amelybe éppen akkor belenéztem, változtatta színét, mélységét, az évszakot. Természetesen a derűt és a borút is, a felhős vagy felhőtlen eget, mert ezek is Narcissok, ők is mindig lemerülnek a maguk képének a nézésébe. Éppen csak hogy öntudatuk nincs. Volt a molnár fiának! Több a kelleténél, és alkalmasint azért gyötrődött öreg korában olyan keservesen. De előre kárpótolta magát a Hallatlan naivitásával és bátorságával, amivel az életét és így önmagát is kiélte. Ha csak lehetne kiélni az embernek - a férfúnak - önmagát, ha mód volna rá, hogy fölszedje a maga gyökereit! Olyan nehéz ez, mint az öngyilkosság, amelyhez külön ősökre van szükség, eredeti példák, training vagy még más egyébre...

Rembrandt úrnak nem voltak megfelelő előkelő ősei, különben a gögös grandseigneur - mert titokban az is volt -, amikor kegyelemkenyérre jutott, és amikor a maga utolsó arcképét felvázolta, alkalmasint végzett volna magával.

Bárhogy imádtam is a maga lényét, úgyhogy elképzelhetetlen volt előtte a világ maga nélkül. Ő, be nehéz is ez, elvonatkoztatni magunkat a földtől és mindentől, ami van, volt és lesz. Düh-roham és valóságos harag kell hozzá, hogy belerúgjuk magunkat a semmiségbe. Ítéző bírák, gyilkosok, hóhérok és áldozatok legyünk egyben. Mindezekre nem érett meg a szegény téns-úr, csak kétszer volt közel hozzá. Egyszer, amikor a trombitás elcsapott felesége, a félőrült szakácsnéja számon kérte, sőt a törvény előtt, a házassági ígéreteit. Akkor gondolt borzasztó dühében arra, hogy a Rajnába fojtsa-e magát inkább, semhogy elvegye feleségül. Akkor a jobbik esze lett az úr fölötté: a némbert bolondokházába záratta, és pénzt adott neki.

A második alkalom, hogy csaknem fölszedte a gyökereit: a nagy, az igazi bukás után történt. Kridát kellett mondania az asszonya, a fia, az egész világ és legfőképpen önmaga előtt. Megingett, tántorgott, egyszerre megöregedett. Egyszer-másszor, ha a tükörbe nézett, nem ismert magára, pedig minden időkből emlékezett saját magára, mind benne élt, el nem feledett egyetlenegyét is, szíves volt mind örök emlékébe vésni. És ha hajlamos lett volna arra, hogy akár egy ön-orr-részletet elfelejtett volna, eszébe jutott, hogy ez az orra akkor volt, amikor annak a bizonyos nőnek a meleg keble közé fúrta. Magán kívül ezek a nők voltak külön azok a gyökerek, amelyek az élet partjába voltak lebecsátva.

A derék Narciss így nem tudott magától megszabadulni. Most, hogy beállította magát, és belenézett a tükörbe: meghökkent. „Mi a fenének festek én ilyen modellt!” Valami ilyesféle juthatott az eszébe, és reszketett az ujja között a pemzli, lecsorgott a jó, finom lenszagú, fehér festék a köntösre. A dagadt lába is bizonytalanul állott a még mindig erős törzse alatt.

Neuraszténiás feje remegett, de azért vakon dolgozott tovább. Mert a szeme már majdnem vak, csak a fényes és mindent látó agyveleje vetítette le az öreg, rokkant, halni készülő embert, akinek ebben az időben még Rembrandt van Rijn volt a neve.

Rembrandt eladja a holttestét

Egyszer a nyavalyás magánzóra, Rembrandt régi, nevezetes műfestőre rájött a vágy, hogy cselekedjék: elment, elindult előpénzt kérni, ebben folyt le úgyis egész élete, külön beteg volt azért, mert már régen nem uzoválta. Festett alattomban egy kis képet valami maradék vászon-darabra: sötétben villogó asztráltestet, ő maga sem tudta mit, és azt se, hogy polgári származásra kicsoda az illető. Érezte csak. És érezte, hogy el kell adni, de csak úgy, hogy majd visszaváltja, ha jobb kerül. Hogy ezt a festett rongyot végérvényesen megvegyék, valóban nem remélte.

Sok képe volt már ilyen módon az elszánt gazembernél. Az illető kép-, hegedű- és spinett-szerszámkereskedőt Becker néven írták be az anyakönyvbe annak idején, és ezen a néven nevezetes a műtörténelemben is. De hamisítások vannak világszerte e nagy könyvben - és - a kereskedőnek szerencsére álneve is volt: Mosusz. Alkalmasint átható illata miatt, mely ellenkezően hatott, úgyhogy a rendes képírók, bár a pénznek a mai természetrajza már ki volt fejlődve, hacsak nem kellett, nem is keresték föl. De kellett Rembrandtnak legfőképpen és legsürgősebben.

Oldalvást, hogy az egyensúlyt el ne veszítse, tántorgott a palotasorra, mert hol lakott volna másutt Mosusz, mint itt, szemben a muzsikaházzal, amelynek csúcsíves ablakai tisztelettel néztek bárányszemet az uzsorás ablakaival.

Az előlegkérő betántorgott a kapun, amely pont úgy csengetett, mint harmincöt esztendővel ezelőtt.

- Mi sem változott! - szólt magához Rembrandt, és kínjában röhögött. Remélte, hogy nem találja otthon, vagy elköltözött. Esetleg el is takarították, egy-két öllel alább, ahová leköltözött az utolsó időben csaknem minden ismerőse. Mosuszt sajnálta volna; arcátlanul gonosz és kedves volt, amióta csak ismerte.

Szorongott, hogy kivitték már a zsidó temetőbe. Eh, mit zsidó. Ha az volt, az volt. Lehet, hogy föníciai volt vagy abból az ivadékból való, akiknek már a magját sem ismerjük. Nos hát, Becker Mosusz württembergi német volt, és mielőtt műáros lett volna, egészen ifjú korában fiatal keleti lányokat szállított a szerelemfaló nagy orosz városokba, de a kisebbeket sem vetette meg. Mint házasember jött vissza Amszterdamba, és a szegény kis rossz nők után csaknem átmenet nélkül a művészek és hasonló könnyelmű lények bőre vételére adta magát. Furcsa, de érthető dolog, hogy a kettő majdnem összefüggő. Mosusz alapján véve lenézte, sőt nemegyszer tényleg le is köpte az eladásra kínált jó képet. Megcselekedte azt egyszer magával a leydeni ténsúrral is, aki egyszer valami kis szentképet hozott neki, ahol a szentek között majorság kaparászott a földes pádimentumon.

- Mi ez? Ez mi! Koldusbotra, akasztófára akarsz juttatni! Ha az egyházatyák ezt meglátják! Piha! - és leköpte a képet, sőt ezúttal nem adott előleget, talán csak ez egyetlenegyszer nem, pedig tudta, hogy az előpénzen csak ő nyerhet.

Négy esztendeig nem is beszéltek ezután. Igaz, hogy az ágensnek új, fiatalabb és olcsóbb arckép- és műfestők jelentkeztek.

Rendesebb emberek. Tisztábban is öltözködtek. Nem durva mesterember-fiúk, hanem illatos patikus-fik. Rendes céhbeliek, akik pontos időre szállították, és liliomfehérre fényesítették ki a hentesnek borvirágos arcát. Az igazba becsömörlött a holland köztársaság, és az édes olasz hamisítás divatba jött. Jöttek az új legények, akik festmények után festették a festményeket, és nem a közönséges élet után. És nem vesztek össze senkivel. Tánclépésben jártak, viszont az öregedő Nagra-parti medve nem akart muzsikára táncolni.

Rosszul folyt a Harmens sora, és Mosusz nem volt rest ezt az alkalmatosságot is a maga javára értékesíteni. Nem lehetett rajta keresni. Nem volt érdemes fönntartani az összeköttetést. És ha még megalázkodott volna, udvarolt, hízelgett volna, óraszámra itt ült volna az ágens officinájában. Elmaradt.

Annyi év után vajon fogadja-e most, és hogy fogadja a betámolygót?

Beeresztette. És Rembrandtnak az volt a fontos, hogy a műáros még megvolt, itt volt, szólanul helyet mutatott neki:

- Ülj le, úgyis látom, hogy alig állsz a lábadon. Hallottam már mindent, hallottam! - szólt a szokottnál is rekedtebb hangon. Abban a mértékben, ahogy a pénze mindjobban csengett, a hangja mind fakóbb, csaknem fahangú lett. Süketebb is. Azelőtt, ha valami tűrhető üzletről volt szó, minden hangot meghajlott. Most már, úgy látszik, ez se izgatta. Az ügynevezett tisztesség lépett előtérbe, és az a valaki, aki a betűket iderakja, valóban kétségbe van esve, hogy retrospektíve nem tud valami igazgatóféle címet adományozni Becker polgárnak.

Rembrandt kiabált:

- Te a régi vagy, te a régi kedves Mosusz vagy. Látom, most is megnyalazol mindent, a pénzt is, a papirosokat is, a magad tenyerét is, magad száját is. Miért?

A képkereskedő nem felelt, annál jobban nyilazta, számolta a különféle valutákat, és még a szokottnál is édeskésebben rosszkedvű volt. Ráripakodott a barátjára. Mert mi természetesebb és szebb, hogy egészen addig, míg teljesen el nem esett, legkedvesebb barátjának nevezte az öreg piktort. Most is tegezte.

- No, ugyan terólad szépeket beszélnek Amszterdamban! Tudod-e, jobban utálnak, mint a varangyos békát!

Rembrandt téglavörös lett, hirtelen méreg - pedig nem volt mérges - fogta el, kedve támadt, hogy behorpassza a másik kopasz homlokát. De lecsitult.

„Ennek a szaracénnek igaza van”, gondolta, „csakugyan, engem utálnak, de mennyien és miért? Csak azért-e, mert nem lehetett velem csinálni semmit, amit ők akartak? Mert nem engedelmeskedtem senkinek se. Makacs voltam.”

Elhallgattak. A két ősellenség nem nézett egymásra, belülről szemlélték egymást mély megvetéssel. Az alkusz türelmetlenkedett, szeretett volna a haszontalan embertől megszabadulni, ingyen melegegett nála a jó illatú, meleg szobában. Szép és jószagú virágok voltak a Mosusz asztalán, elfogyasztja ingyen a rossz szagú csavargó. Feléje fordult:

- No, mi jót hoztál? Mit akarsz? Azt, remélem, tudod, hogy a kép és a papiros nem kell senkinek sem, még ha fizetnek is rá. A házak tele vannak, nincs hely a pincékben se, konyhákban se, a pervétákban se. Ha valami csinos új holmid, de csakis új, régi nem kell, ilyesmid ha volna eladni való? Olyan ruhadarab-féle, amilyent az orvos uraknak szoktál festeni volt, amíg becsületes ember voltál?

Most már sértegette is, mert ingyért bánhatott vele úgy, mint a kutyaival, ha mást nem lehetett rajta keresni. Most már csakis ezt.

Rossz ember azért nem volt Mosusz, és azt, hogy igazán rossz valaki, még nála ezerszer rosszabbra se lehet úgy egyszerűen és biztosan rámondani. Hogy lehetett volna Mosusz gonosz, amikor jó volt a saját gyerekeihez? És ez mégiscsak a fő dolog. Vagy nem? Nem!

A mosuszillatú most arra gondolt, hogyan lehetne ettől a haszontalan férfiútól valami hasznos dolgot a gyerekei számára megszerezni. De mit? Mit?

- A fiad, Titusz, a szép, akit hercegnek neveltél, hallom, meghalt. Kár, rosszul neveltél. Agyonitta magát! - szólt gyengéden, mert arra gondolt, hogy az egyik puklis lányát, míg fiatal volt, most elvétethetné a tönkrejutott jó ismerőse elzúllott fiával. Az egyiket majd talpra állítja, a másikat meg kineveli. Mindjárt kész volt a tervvel; egyáltalán az asszú-koponyában úgy születtek a tervek, mint a nyű.

- Emlékszel a kislányomra, olyan nagy lett, mint amilyen a fiad lett volna. Olyan szép lett a lány, amilyent te nem láttál! - dicsekedett az apa.

- Emlékszek a szemére, olyan volt, mint a fekete virág. És tüze is volt, mint a fekete gyöngynek! - szólt Rembrandt tompa hangon. A szempárra emlékezett is, a szívébe volt belevésve. És arra is emlékezett, hogy nagyon kedves és jó is volt, és nemegyszer kötött üzletet Mosusszal a lánya miatt, mert nem hihette, hogy ennek a kedves púposnak a nemzője végképp ocsmány legyen.

- A háta megjavult a kis tündérnek? - kérdezte a kérencsélő, és e pillanatban már nem is volt eszében a kérdés.

- Az, az a semmiség? Kinőtte. Kigyógyítottam, ki fogom gyógyítani. Pénzkérdés, tehetem. Vele, miatta, semmi bajom, gondom nincs.

- Hát a fiad? Patikáros vagy orvos lett?

- Mind a kettő. És temetésrendező is. Mind a három jobb együtt.

Nem nevettek.

- „A három kis kék koporsóhoz” című üzlet az övé folytatta a kereskedő a dicsekvést. Majd meg hirtelen elkeseredett:

- Egy baj van, a fiamnak nincs hullája, nem kap Amszterdamban. Még a szegények se adják oda; ha van nekik, elássák és büszkék rá. Így nem tanulhat tovább, nem gyakorolhatja magát. Te, Rembrandt, hallom, csak koldusokkal és koldusnőkkel barátkozol, talán kommandálhatnál nekem egy jó holttestet. Talán tudsz. Nem kívánom ingyen.

- Tudok, magamat! - felelte a rossz anyagi viszonyoknak örvendő festő, nevetett hozzá, de komolyan gondolta.

- Hogy gondolod? - kérdezte Mosusz meglepve egy kissé, de csak egy kissé.

- Úgy, ahogy mondom. Képet úgysem veszel tőlem, előpénzt úgyse adsz, eladom neked a holttestemet. A lelkem, ha van - sokan, sőt a biblia is azt mondja, hogy van - majd csak kiszabadul a fiad kése alól, mint ama olasz Tintoretto Robusti Szent Márkusa! (Az a kép! Láttam a képet!) A fiad a húsomat fölvagdalhatja, a fejemet kettéfűrészeli, a csontomat akár a kutyaának dobhatja, úgylis azoknak való! - szólt száraz és éppen nem érzelmes hangon a festő.

- No, ne! Kisebbítéd magadat, rosszkedved van, meggondolod te még a dolgot! Nem tudom, nem ütközik-e ez a törvénybe. A törvényt tevő polgárokat, tudod, tisztelem. Minden szavuk szent nekem. Isten ments, hogy a legkisebb hibát elkövessék, még a fiamért is! Pedig hogy szeretné, mennyire kívánja. És neked, külön is az elmúlt híredre nézve, hasznod volna abból a dologból. Keresnék valami fiatal festő-mesterembert, aki lefestené a fiamat boncolás közben - és melléje téged is. Neked nem fájna, és megint híres ember lennél. Projektem, az van nekem!

Egyszeriben ott volt, megszületett a terv. Rembrandt a maga vörös kezével a karvaly mancsát megfogta, megrázta:

- Mit adsz, mennyit adsz, mennyiről adjak írást? És hogy szóljon, te monddad.

- Írjad a kvétanciát úgy, ahogy te akarod. Nyugtatót adni pénzről - és elkölteni, elszórni -, azt tudsz, az a te mesterséged. Ne sokat teketóriázzunk. Nem komoly dologról van szó. Ez nem üzlet nekem. Csak egy pár szót, hogy nem ellenzed, beleegyezel: hogy a fiam, a medico, jogosítva lesz, ha a sor kerül - mindenkinek meg kell halni úgyis, de ne siess, élj miattam száz esztendeig... Írod? Nem tréfálsz?

- Nem. Írom. Már itt is van. Én, Rembrandt van Rijn, eladom a holttestemet Becker Fülöp Cidnek... Úgy hívják?

- Jól emlékszel. De még egy új neve is van most, mint doktort Mosusznak is hívják.

- Tehát Mosusz medicónak, okulás céljából, semmi rossz gondolattal az illetőre nézve. Egyéb-ként testemet és lelkemet dicsőséges Leyden város kegyelmébe ajánlom.

- És az Istennek is! Ezt tedd bele, hogy az eklézsiával baj ne legyen.

- Csak a temetést megfizessék. Van porzód itthon, aranyporzód, mert az ilyen írásra az kell.

Mosusz odanyújtotta a valóságos katarina aranyból készült porzót. Rembrandt az írást szépen behintette, és a másik markát odatartotta.

Gyöngén potyogott a Carolinen-Gulden, végre is az eladó kéz fáradt ki, megelégte a nem nagy, de nem teljesen kicsi summát.

És akkor, amikor kitámolgott a műárustól, Rembrandt némi megelégedéssel szólt magához:

- Ingyen kaptam tőle pénzt! Ingyen daraboltat föl, ingyen takarított el, és ingyért nem temetnek el élve. Milyen gazember vagyok én - becsaptam!

Rembrandt és a szesz

Kis kocsmából nagy kocsmába, mindenféle kikötői lebujokba cipelte a kis szolgáló Rembrandtot. Egyszer-egyszer restellte, a végén megszokta, és nagyon is megszerette a - szeszt. A lány is alig tudott lefeküdni tánc nélkül; a testének az volt a ritmus, ami gazdájának a szesz.

A végén a kis cseléd szoktatta rá, de maga is igyekezett. Mohón esett neki az első pálinkás-vagy borospohárnak, és sietve itta ki színültig, hogy a gyászfátyol, amely közte és az élet között aláereszkedett, hamarosan szétfoszoljon, és láthassa a dolgokat a maguk megszokott színében és formájában.

Nem értem az italos technikáját szakszerűen, de azt a vén urat most már kellőképpen méltányolnám. Viszont ő se tudta, hogy amit cselekszik, az a nagy agynak mesterséges megmérge-zése, és az öntudat alatti másik tudatunknak a fölszabadulása. Egyszerűen jólesett neki a részegség, annak minden fokán, a kellemes könnyű mámortól és az optimizmustól a tombo-lásig. De nem szabad haragudni rá, hogy a szép színű italt és az opálszíneket játszó poharat jobban szerette, mint a festett vizet és vékony fehér üveget. Azt történelmileg meg lehet róla állapítani, hogy nagyobbodó adagokban laborált. A hitele mind kisebb lett, és a készpénze se igen gyarapodott dr. Bredius szerint. Sőt, félős, hogy amilyen mértékben megszokta a kocsmázást, olyan arányban vesztette el népszerűségét a kocsmárosok előtt.

Okmányok nem maradtak, sőt ilyenek nem is hamisítottak, de bizonyosra lehet venni, hogy a *Patkányból*, *Törökfőből* és a *Garasból* kidobták többször is, úgy anyagi, mint erkölcsi okokban. A csitriért külön, mert a leány hozzá való legényekkel úgy bokázott, hogy ezek a combját is érinthették. Az öreg gavallér ezt nem állta, a bor által félrevezetve legalábbis Bangkok kapitányának érezte magát, és a poharat beleloccsantotta a fiatal férfiak arcába. Ez

alkalomból talán verést is kapott. Hogy lehetne megbosszulni ezt a szentségtörést? Nem lehet, se ezt, se mást.

De nem leszoktatni, inkább megszerettetni kell az ilyesmit!

Így olvastam egy új erkölcsstanban. A kocsma a kis és nagy művészek akadémiája, és idekötik őket legkedvesebb emlékeik, legszebb stúdiumaik. Különösen a *Patkány!* Nem voltam ott soha, és mégis biztosan ott éltem a másik, régi életemet, nem bánom én hol és mint, talán a pinceív pókhálójában vagy a tönkrement Rembrandt úr falkájában. Mindenképpen vállalom ezt a helyet, és erősen berúgott, már deliriosus, eleven patkányokat is látok, amint pincegádorban és a hordók alatt kicsillog a szemük. Ó, milyen borzasztó, hideg borsó fut le a hátamon!

Patkány-változás volt akkoriban, vagy mondjuk, nem sokkal azelőtt. Úgy történt, hogy norvég vidékről egyszerre délnek - Hollandia is annak számít - lejött az ijedelmes rágcslók egy új fajtája. Egy új hadsereg, új náció, és megváltoztatta a geográfiát. Egyszerűbben: a régi nemzetiségű autokton-patkányokat megverték, megették az újak. Azóta ezek nincsenek is. De én remélem, hogy a történelmi felfogás kedvéért vannak még a múzeumokban.

A csapszékben volt még elég a maradiakból. Rembrandt ténsúr, remélem, félt tőlük, és annál mohóbban ivott, hogy mennél gyorsabban a legszebb földön és a legkívánatosabb égben legyen, de inkább természetesen az ingó-rengő földön és nem a híg és mozdulatlan mennyországban.

Közben egy kis kockázás, sőt kártyajáték is emelte életörömét. De, fájdalom, nemigen szerettek vele kártyázni se, kockázni se, a készpénzzel való fizetést nemigen kedvelte, sokszor azért, mert nem is állott tehetségében. És igazában nem is vette komolyan, és soha meg sem is értette, hogy mások olyan komolyan veszik. Pedig ez így van.

Kártyázni, becsípve, józanon, akárkivel - hajhó, hogy élvezett az öreg! Sőt, ha pénze volt, gyerekekkel és hamisjátékosokkal játszott a legszívesebben, és ilyenkor még a kis nőjét is elhanyagolta, ölelgethették a kóbor katonák a gyertyátalan söntésben. Egy-egy sikításra ütötte csak fel a fejét, az asztalra ütött, hogy a készpénz gurult. (Azért gurult, mert kerek.)

Így egyéb szórakozása akadt, mintha odahaza pállott volna egy öregasszony-feleség mellett az ágyában, amely úgyis mihamarább átváltozik egy másik, még fontosabb bútorrá: koporsóvá. A kocsma a népnek és a legfinomabb költőknek álma; hogy imádlak, már csak Rembrandt úrért is! Hogy élvezhette a bizonytalan állású és világítású alakokat, akik saját magukat komponálták. A szedett-vedett nép és a rongyokban járó némberek között úgy járt ő, mint ennek a legkülönb birodalomnak a királya.

Nem mindig függőlegesen és nem mindig peckesen, néha bizony tántorogva is. Nem gyötörte ezért a pesszimizmus, tudta már, hogy a föld mozog - néha. Keveset csak, aztán az is megáll.

Rembrandt van Rijn a féltékenységről

Most ki akarom vallani Rembrandt van Rijn legféltettebb titkát.

Féltékeny volt egy halottra. Soha senkinek el nem mondta, csak hét évvel a Saskia halála után, amikor azt a képét, amelyen a házasságtörő nő Jézus előtt vergődik, azon frissiben megmutatta Fabriciusnak, aki a legkülönb tanítvány volt. Careel felkiáltott:

- Ni, a ténsasszony. Az is, nem is. A szeméből sugárzik ki annak a szeme.

- Ostoba! A szegény megboldogult az egyetlen nő, aki hű volt. Menj a pokolba! Szeretnél? Én is. Oda való is vagyok! - szolt Rembrandt, és eldugta a vásznat, amelyet önmagáról, saját érzéséről festett. Borzasztó, hogy kínoztá a téma. És egyszer, amikor félt, megzavarodik bele, összeszedte magát, helyesebben összeesett, és mindent meggyónt a zsidónak, Ephraim barátjának.

- Te, Ephraim - húzta félre, amikor annak legtöbb dolga volt -, azt hiszem, én örült vagyok.

- Hogyne, mért ne? Ki nem az, aki valamire való ember? De miért most különösebben?

- Tudom, hogy a feleségem régen halott, és gyönyörű húsa hamu vagy föld - nincs. És tegnap este, hogy egy vízi sikátorban csavarogtam, egy férfit meg egy nőt láttam, amint egymás derekát átfogva bujkáltak a bujkáló hold előtt. Ó, Ephraim, irtózatos! Azt hittem, a nő az asszonyom volt, anyja gyermekemnek, viselője nevemnek. A mellem összeszorult, az öklöm kinyílt, és tör után reszketett. Mi ez, mi ez?

- Semmi - felelte Ephraim orvos komolyan. - Egyike ama ördögöknek, akikben ti, keresztények hisztek, és akikkel tele vagytok. Ezek közül valamelyik, aki beléd bűjt, kikíváncozott.

- Ne tréfálj velem. Ha te tudnád, hogy szenvedek, és mennyit szenvedtem az asszony miatt.

- Olyan nagyon szeretted? És csak őt egyedül?

- Még azt sem mondhatnám. De az enyém volt. És a gondolat, hogy másé is lehetne, állandó örülségben tartott, és abban vergődöm még ma is.

- Nem hitted, hogy a gyermek a tiéd?

- Ó, azt nem! Mégis, igen, bevallom, volt rá eset.

- Volt valakire gyanúd?

- Egy bizonyosra nem. Ha lett volna, ha valakinek megfoghattam volna a torkát! De nem volt torok. Csak egy mosoly volt, valami férfitra véletlenül rámosolygott Saskia. Egy pillantásnyira, de én mindjárt ránéztem, megijedt, elkomorodott. De a kis szemfoga - a másik hiányos volt - kilátszott a szép szájából. Enbelém nemegyszer belém harapott a kis fogával. Talán másba is. Megtenné. Megtette?

- Rossz vagy.

- Miért?

- Mert biztosan agyonkínoztad, amíg élt.

- Azt.

- És ő?

- Nem. Éppen az volt a baj. Tettette, hogy nem veszi észre. Vagy nem bánta. Talán csak egyszer, leült a földre, és toporzékolt a lábával. Ó, ha most a csókkal megállíthatnám a lábát, ha az ölébe temethetném a bűfejem...

- Most már nem lehet, hát nem lehet.

- És nem tudsz ellene valami orvosságot, hogy elfelejtsem?

- Aramita doktorok mondják, hogy egy bizonyos nevezetű eringium gyökere feledést okoz. Én csak egyet tudok, Rembrandt: ordíts és sírj, verd a melled, kiáltsd: Sabataj! Ő tudja csak, hogy miért rossz az erős kan az ő nőstényéhez? És miért nézi le ez, ha férfiúja szelíd, és mást kíván. A jó Isten pedig, mástól tudom, sohase bocsát meg annak, aki szép néemberrel rosszul bánt.

- Úgy?! A végén még én vagyok hibás?

- Tett valamit ellened? Tett vagy nem tett? Rajtakaptad?
- Ó, azt nem! Megmozdulni se mertem. Egy hangot se szólni. Méltóságomon alul való lett volna. Tudod te, hogy én milyen büszke vagyok? Azért, mert most koldus, csavargó vagyok?
- Mondtam már, Harmens, mindenki koldus, és mindenki csavargó, amíg végképp elmegy, és mindenki elmegy. Ha te tudnád, hogy milyen csavargó maga a spanyol király. A lép, akiről nem tudjuk, miért van az emberi szervezetben, biztosan az az oka azoknak a vérben keringő hiúságoknak, amelyekkel tele vagy, tele vagytok; magam is.
- Nem érted, még te se érted! A fiamat, Tituszt, a bölcsőben feküdt még éjszaka, amíg Saskia aludt, gyertyát gyújtottam, lestem, néztem óraszámra: milyen gyönyörű, milyen kimondhatatlanul kedves! Hogy lehet: ez az én fiam lehessen? De lehetett volna a másé? Talán az is? Nem voltam otthon akkor, amikor született.
- Mikor voltál te otthon, ha nem az asszonyoddal kellett aludnod, enned vagy dolgoznod?
- Talán akkor sem voltam otthon, amikor lett? Bizonyítékot, bizonyítékot!
- Nézz az apádra!
- Mit kevered be az apámat. Durvaság tőled. Most már értem, hogy megsanyargattak benneteket, ti is sanyargattok mást.
- Az apádra nézz - tulajdon a fiad! Hová potyáztad el az apád képét, a turbánost, ahol olyan gögös, mint a fiad? Üsd föl a bibliát, amibe belebolondultatok úgyis. Ott írva van, hogyan következnek egymás után a nemzedékek, kinek ki a fia. Egy darabig megy egymás után rendesen. Aztán nagyon sokan lettek, rendet tartani már nem lehetett. Mindenki valakinek a fia, és mindenki az apja valakinek. Visszafelé is lehet olvasni a sort... Látod, mi, Mózes ivadéka - ha ugyan azok vagyunk - ravaszabbak vagyunk nálatok. A mi sírköveinken ez áll: itt nyugszik Ruth fia.
- És az apja, az nincs?
- Nincs.
- Miért is állok veled szóba... De te mégiscsak jó fiú vagy, öreg. Meg akarsz nyugtatni: „Nem csalt meg”, azt gondolod. Most én is azt hiszem, nem. De sokszor megfenyegetett. Milyen kedves volt, amikor azt mondta egyszer: „Hallja, maga Rembrandt úr, maga a végén megjárja. Öregem beleszeret egy tizenhat éves lányba, és az majd megtanítja magát. Az majd megcsalja, de hogy!” - Akkor én - feleltem - megöölöm! „Maga akkor? - mondta ő. - A bozontos, ősz üstökébe fecskefiókokat hord, amit a tizenhat esztendő leány helyez belé. És kend nem tud tenni egyebet majd, mint bolháznai a kis fecskéket.”
- Te, Harmens! - mondá nevetve Bonus. - Vigyázz arra a tizenhat éves lányra. Már talán több is egy-két parasztarasszal. Vigyázz, nem szeretném, hogy csúffá tegyen. És nem szeretném, ha a lányon idehaza látnák. Téged úgy tisztel. (Saját lányára, Heskiára célt.)
- És szeret - tette hozzá belül Rembrandt. És kissé kényelmetlenül is érezte magát. Szelídebb fajta lelkiismeret furdalása volt: A Heskia szemét, festés közben, kétszer megcsókolta. Azon a címen, hogy a helyes arányokat lemérje. Körzője nem volt még szegény Geritts fiának, száj helyettesítette a műszert, és a lány szeme akkor úgy, de úgy felvillant. A tudás vágya és büszkesége élt benne. És még talán valami más, de nem voltam soha még lány, nem tudom...
- R. van R. ment vissza a vásznához. És ment utána árnyéka a vidám - régen halott Saskiának.
- Eh! - mondta hangosan az öreg festő mesterember. - Az asszony sírját eladom, még ma! El biz én!

Leonardo da Vinci, Tintoretto

- Te, Ephraim, te biztosan tudod: mért, hogy forradásos nyakú volt a két zshivány, akik megcsaltak.

- Nehéz téged meg nem csalni, kicsalod, hogy megcsaljanak. De mindegy: te pingálni tudsz, azok meg csalni tudnak. Nem olyan borzasztó nagy különbség!

A doktor nevetett. A festő meg kivörösödött a dühtől.

- Ha csak egy-egy képem megvolna - ők vették el tőlem ingyenbe, ajándékba, egy pár krajcárért, ma úr volnék, vagy legalábbis nem meztéláb hordanám a bakancsom. Egyik kép se az én kezem munkája. Egy Leonardo nevű olasz készítette az egyiket. A másikat valami Tintoretto, spanyol vagy olasz. Azok aztán különb legények voltak, mint én! Hogy szerettem a munkájukat.

- Miért váltál meg olyan könnyen tőlük?

- El akarták - adósságért - licitálni a feleségem ágyát; csak nem engedhetem. Az egyik műárus, az öregebb is, azt mondta: nem engedi, nem, nem tűrheti. Segített rajtam, de a da Vinci vásznáért. „Úgyis elajándékoznám, eldobálnám, nekem nem is kell. Gyűjteni se illik az egyik festőnek a másik mázolását. Meg annyit festhetek magamnak, amennyit akarok.” Huh, de utálok azt a vén farizeust, főképp azért, mert mindig a jót, a könyörületes szívűt játszotta, mindig a vállamat veregette, a mellembe, sőt a hasamba bökődött a nagyobb barátság kedvéért. És nem értett a képhez, inkább csak a rosszat szerette. Semmit se tudott a mesterségünkhöz, mégis majdnem mindig ráhibázott. A disznó, a siket. A jószívű. Mert a bőrömet is mindig jó szívvel húzta le. Takarékoskodni tanított. Éljen beosztással - mondta, amikor már nem volt mit beosztani. Hogy hízelgett, amikor egy vén uzsorásnének csillogó szemet kellett festenem - előleg fejében. (Igaz, hogy ami a száz pengőnél megmaradt, a tíz pengő, azt nekem adta mint ajándékot.) Mindig úgy tüntette föl, mint hogyha ajándékokat adna. Az én munkám, az semmi.

- Persze, mert ha tíz forintot láttál, megörültél. Mind ilyenek vagytok ti, finom mesteremberek, mind.

- Honnan tudod? Így van! De legalább olyan erkölcsösnek ne akart volna látszani. Pedig ő maga csak olyan erkölcsös volt, hogy az anyjával meg a lányával élt.

- No, no. Vagy az egyikkel, vagy a másikkal.

- Mind a kettővel.

- Egy képért, egy kis pénzért mindjárt a gályára juttatnád. Látod, milyen nagy dolog nektek is a pénz, a vagyon, a *van*. Milyen dühbe gurultok mindjárt. Visszahozzam a képet, akarod?

- Azt nem. Maradjon neki szemfödőnek. Különben erre nincs is szükségem. Ez az ember zsidó, követem alássan, ne sértődj meg, Bonus. De a másik forradásos nyakú keresztény. Ezt ismered. Mit mondsz hozzá? Milyen gazember, mi?

- Nem is olyan nagy, ismerem. Miért segítettél rajta, ha csávában volt, tudhattad, hogy a komisz embernek vérében van, hogy a jótéteményt megbosszulja.

A vér ereje és mindenhatósága

- Bonus - szólt egy napon Rembrandt, amikor nem tudott dolgozni -, Bonus, én úgy érzem, hogy sok és poshadt a vérem, csapold meg. Az apám is minden tavasszal megcsinálta, mégis holtig elélt.

- Azt én nem teszem meg, hívjál borbélyt, annak meg az arab és francia orvosoknak a mester-sége. Különösen a franciáké, ezeknek az passzió; ontani okkal, ok nélkül. Egy híres mester, Poin, a hároméves kislányán, hallottam, venesectiót csinált, egy fertályóra alatt a kislány szép jégbaba lett; az apja, a nevezetes medikus, csak lassan-lassan halt utána. Ezek a franciák, nem is tudom, okos emberek-e, olykor azt hiszem, csak elrontott olaszok. Egyrészt hisznek a vér mindenható szentségében, és abban erősködnék, hogy a vérben van a lélek és minden. Másrészt meg úgy ontják, mint a csigert túlságosan nagy almaszüretkor, ha nincs hordójuk, se tömlőjük, még agyagos vermük se elég. Lehet, hogy a vérivó és szenvedélyes vércsorrantó arabusoktól tanulták, de az is lehet, hogy benne van a vérükben. Én láttam Párizsban, mert én ott is tanultam - dicsekedett Bonus -, és láttam, hogy egy délelőtt kétszáz fehér arcú, fekete hajú szűz lányt bocsátottak be a kórterembe a kés alá, és másfél óra után száznolcvanat hoztak ki a másik kapun holtan, a szépen feldíszített Szent Mihály lovain... Ne figurázzunk, kedvesem, vagy elműlsz, lehet, hogy későbben, mint én, vagy megmaradsz még soká. Mert tégedet agyoncsapni is nehéz! - Így nyugtatta betegét az orvos, és Rembrandt hitt neki, mert a hangjában volt a hit, nyugasztalóbb és zsongítóbb növényi és ásványi poroknál.

Másnap újra kezdte:

- Tehát nem akarsz, és föl kell fordulnom, mint egy szélütött kutyanak, hagysz!?

- Ha új embert bírnék belőled csinálni, ha meg tudnád fejteni. Teveled csinálnám meg, testvérem. Később magammal. Tudom, voltak elbizakodott orvosok és papok, zsidók és görögök is. Volt egy bolond, aki nekem azt hazudta, hogy ő látott egyet: egy halott-támasztó orvost, aki egy egyént, ki éppen hogy készen nem volt... tulajdonképpen meg is holt annak rendje és módja szerint, feltámasztott. De ez lehet hazugság is. Más vén csaló doktor, aki halál elleni recepteket akart nekem jó angol aranyokért eladni, de viszont előre követelte a külföldi pénzeket hogy meggyőződjön, vajon azok tényleg valódiak-e. A gazembert kidobtam! - magyarázta a szenvedélyes és türelmes tudós, aki a vér mindenhatóságának és egyben könnyűszerrel való ontásának divatos idejében szívesen vitázott e kérdésről - magával. A festő is örömmel hallgatta ezeket a természettudományi előadásokat, főképp azért, mert neki, az ő életéről szóltak. Kérdezett, igaz, a lélekre:

- Hol van, melyik testrészben?

- Minden húsz esztendőben máshol találják, akik nem istenfélők, költők vagy gazemberek. Volt egy költő, ama híres vak Homérosz, aki mindent látott, ami az emberekkel és az istenekkel történt, az azt állította, hogy a lélek ott van, ahol a rekeszizom. A dagadót értette nyilván. (A babban megfőzve jó étel, az igaz.) A többi igazát hol vette, ő tudja. De olyan szép verseket mondott, mint senki más, lehet, hogy valamit tudott.

- És te mit tudsz?

- Azt, hogy sehol sincs. Mert már kénytelen voltam halottat föl- és szétvágni, a fő ereiben nem találtam egy hajszálnyit vért, egy csepp lelket, elhagyta mind pont akkor. Hol van a lélek? Hol volt? Mindenütt van, sehol se van. Nincs is talán.

- Így vigasztalsz? Én azt szeretném, ha már a test megvan, a lélek is megvolna benne.

- Ezzel, erről nem szolgálhatok! - szólt csendesen a cinikus és mégis legjobb barát. És hogy mondjon valamit, a transzfúzióról példálózott. A vérátömlesztésről már hallott, sőt tudott

valamit, talán többet, mint más. Dicsekedett egy esettel, amikor egy olasz királyi udvarban orvoskodott, a király feleségét az elvérzéstől megmentette. Két nemes apród vérét megcsapolta, a királynőbe átöntötte. Az asszony meggyógyult, ma is él.

- Mondd, csak mondd. Ez helyes beszéd, ez igaz beszéd, úgy nézem, hogy igaz! - vágott közbe az életöröm felkent, de most letört imádója. - Mi történt tovább?

- Megcsináltuk, megcsináltam én! - szólt Bonus, és a szája szokott módon reszketett a dicsekvéstől, mondjuk, büszkeségtől.

Újra eljött Rembrandt másnap reggel. Kétségbeejtő volt az ábrázatja, szinte nem is jó róla beszélni.

Az orvos a bajtárs kikopott haját megsimogatta, mint egy gyerekét.

- Kikopott a te sörényed is, ezért kár sírni, az újszülött is legtöbbnyire haj nélkül vagy nagyon is kevéssel születik. És micsoda bögéssel jön, és milyen keserves nyögéssel megy el. Az újszülött azért bög, mert nem helyesli, hogy el kell hagyni a jó helyet, amelyet már megszokott; kosztja-kvartélyá már megvolt, és nem kellett érette dolgozni semmit. Aki pedig elmenőben van, mint te - azaz hogy én -, annak mindegy. Ki előbb, ki utóbb.

- No, no, így vigasztalsz, ezért jöttem én ide?

- Azért jöttél, és helyesen tetted, hogy megmondjam a szemedbe az igazat. Nem volt helyes, hogy mindig a magad arcképét festetted, ötvennél többet láttam ilyent én magam. Erőnek erejével magadba szerettél, mindig nézted az ábrázatodat, a válladat, a kezedet a tükörben. Nagyon is magadra szoktál, úgyhogy most nem tudsz eltekintem magadtól. (Valószínű, hogy nemcsak e szóval mondta ezt az orvos. Alkalmassint gorombábban.) Pedig tudod-e, én nagy kedves gyermekem, hogy vannak írástudók, akik azt állítják, hogy akik vagyunk, valóban nem vagyunk. Minden csak látszat.

- Ilyen bolondot ne mondj, kisebb állításért is öltek már embert a papok meg a zsidók! - okvetetlenkedett a jó Rembrandt, aki előtt a látás több volt, mint maga a tény.

Az orvos nagyon szeretett beszélni, tovább fűzte, folytatta a beszédet:

- Tudod-e te, hogy még az se biztos, hogy meghalunk, még senki se próbálta meg, és még senki se jött vissza a halálból.

- A Názárethi, az igen, én láttam! - vetette közbe a hívő ember.

A doktor kételkedett, de igen szerényen, nem akart beleavatkozni a más mesterségébe és hitébe. Különben is látta, hogy a vendége nagyon is izgatott, megfogta a pulzusát. Olyan orvos volt, aki még a bolognai orvosi fakultáson tanult, ahol ötszáznál többféle pulzust különböztettek meg. Bonus mindjárt rá is talált, hogy a Rembrandté miféle:

- Mindig mindent akaró, minden nőt kívánó és erőnek erejével csak a magad nagy kedvében gyönyörködő pulzus vagy. Érzed-e, én hallom szinte, hogy milyen izgatott. A húszéves fiú vére csörgedez benned, de jól megposhadva. Tegnap mondtad!

- Mi az, hogy megposhadva?

- Az, hogy te nem lehetsz mindig húsz esztendő. És azért lázadozol így.

- Ó, még te is kínozol, inkább gyógyíts meg. Bonus, kedves Bonus, olyan arcmást pingálok rólad, hogy olyat még az az olasz - biztos, hogy Leonardót gondolta -, még az se tudott.

- Megöregedtél, bajtárs, és azért gyötrődsz, hogy ellenállsz. Mózes maga is megvénült, lassabban, később; mondják, majdnem kilencszáz esztendeig élt.

- Kegyelmezz, ne gúnyolj, még csak öt évet, egy évet, amíg csak egyszer erősen kidolgozhatom és kiszeregethetem magamat.

- Hát nem eleget dolgoztál, és nem volt elég a szerelemből?

- Nem. Mind a kettőt most kívánom, és most izgat csak igazán.

- Majd lecsitulsz, most olyan vagy, mint egy asszony, amikor elmúlóban van az asszonyi mivolta.

A doktor alkalmasint a klimaktériumra gondolt, kellett, hogy sok mindent tudjon erről, úgy is mint szülés és úgy is mint lélekismerő. Talán a férfi klimaktériumáról is sejtett valamit, annyit legalább, mint amennyit a mai természettudósok, bel-, ideg-, bélgyógyászok tudnak. Ami pozitívum ebből megmaradt, és minden huszonöt évben nem változott: úgyszólván csak az utóbbi. A nevét ennek is ki kell javítani arra, hogy béljós.

Az öregúr nagyon elszontyolodott.

- Hát te se tudsz és nem akarsz velem csinálni semmit?

- Én? Ahogy élek, úgy szeretnék rajtad segíteni. Egy igazi orvosságot tudok, az édesgyökért, és az biztos. Vannak még virágok; azokban még van valami, de ami bennük van, halálos mérgezés mind.

- Adj belőle egy szirmot csak.

- Persze olyant, amitől meghalj, és egyszersmind élj is. Sőt, hogy fiatal is légy újra. Nekem pedig levágják a fejem.

- Írást adok róla, hogy én akartam.

- Bolond ember. Nem vagy te részeg? És ha nem vagy, miért nem vagy az? Idd le magadat.

- Már megtettem.

- Újra, megint, mindég. Csakhogy az utolsó kortyoknál - ha már ott tartasz - az ágyban, a párnád alól vedd ki a butykost.

- Még te, még te se veszel engem komolyan! - csapta össze a kezét méltatlankodva az öregúr.

Az orvos megsajnálta. Valami kézírásos könyvet vett elő, és abban keresgélt. A receptkönyv nem volt a nyilvánosság és a köz számára se kinyomtatva, se lemásolva. Minden nevezetes orvosnak a legszemélyebb tulajdona és titka volt. A Bonus doktor példánya pláne arabs betűkkel és jelekkel.

Természetesen a nevet nem tudta még, az ügyet azonban alkalmasint jobban ismerte, mint a maiak, akik részben monomániákusok, részben fizikusok, sőt vad kémikusok, és meg se nézik a beteget, hanem direkte a laboratóriumba küldik a szekretumaikat, és azoknak a hulladékából állapítják meg a betegséget. Minden romlott és romlandó anyag ott van, éppen csak az, ami a fő dolog mégis, az ember nincs ott. Milyen reális tudósok lehettek ezekhez képest a kenő-asszonyok, főleg a bűvölők, ezek a szép hangú, nagyon is okos, igen erős akaratú emberek, akik fölélte kerültek a gyenge jellemeknek. És hozzá ez is volt a metier-jük, jószok és ördöngösök - mindennek a tetején pedig Istennek törvényes vagy törvénytelen fia, Jézus. Szédülten néztek rá a nagy távolságból és a legközelebbi közelségből - mivel köztünk és bennünk él -, elkápráztat a szemem, és összezavarodik az elmém: látom benne a csodaorvost, aki a halott leányt föltámasztja, sőt saját magát is. Kétségkívül ő volt az első pszichoterápiát tudó. A villamosgép, az ideg, igaz itt van előttünk, de mi van mögöttük? Fogalmak, amelyek után más fogalmak jönnek, szebb, újabb, jórészt görög-latin és héber szavak...

Bonus annyit tudott - íme, ismerte és hitte a transzfúziót is -, hogy a végén odaért, hogy nem hitt semmit, csak a csudát, amellyel lépten-nyomon találkozott. Biztos, foglalkozott a rá- és leolvasással is, de volt azonban annyi praktikus esze, hogy tengerifű-főzetet vagy valami nagyon nagy, igen rossz szagú galacsint is adott be a betegnek, hogy segítsen annak képzelő-erején és hitén. Szuggerált, és közben önmagát szuggerálta. Azonban tiszteltessék emléke, addig nem aljasodott le, hogy jódkáliumot adjon be, amit ma is rendszeresen adnak halálos betegségek ellen, de nincs olyan gyáva halál, amely megijedjen tőle. Rendes ember volt.

Az amszterdami kínoztá, kérlelte.

A doktor hiába haragudott és hiába példálózott a vér tiszteletével, a vérontás bibliai és talmudi tilalmával, a Gemorah és Rase fölöttébb apró betűs könyvét is előszedte. Makacs volt ő is, miként makacs az egész faj mind a mai napig. Mennyi szerencsétlenséget háritottak volna el - ha nem ilyenek - az úgysis szerencsétlen emberi fajtától.

Az elzúllott festő, jó gyerek azért, védte a maga igazát:

- Ti mindenkit csak sajnáltok, ha feleségetek vajúdik, sírva fakadtok, szülni szeretnétek helyette. Mire jó ez, vajon tudtok-e? Hiábavaló. Aztán, tudod-e mit, nem is hiszem, hogy olyan jók vagytok. A magatok családjához azt még csak elhiszem, látom, láttam. De az idegen, az idegen.

Bonus elkomorodott:

- Mégis, te is olyan vagy, mint a többi keresztény.

Rembrandt bocsánatot kért, megveregette a doktor vállát, és ha akkor már szokásos lett volna ez a műforma: rögtön és mohón te-tut ivott volna a zsidóval. De régi barátok voltak már, és nemcsak a szájukkal, de a szívükkel is egyek.

A többi ismert és nem ismert orvos kigúnyolásában és hathatós legazemberezésében ért véget a disputa, amelyben a beteg nem volt többé vitázó, csak hallgató, hívő, gyönyörködő. (Milyen viccesen öltek meg akkoriban orvosok még jó módú pácienseket is, és milyen halálos komolysággal és alapos tudással küldenek át a másvilágra ma is milliárdöröket.)

Bonusnak kedve volt egy kicsit produkálni magát: engedte, hogy a barátja belenézzen egy kicsit a műhelyébe. Szelíden szólt:

- Ne alázzad meg magadat, ne járkálj orvosokhoz, velem is csak barátkozásból barátkozzál. Nem tudunk mi semmit, ha tudnánk valamit, se orvos, se orvos családja nem halna meg soha. Eljön kinek-kinek az ideje. Protestánsok bizonyosra vallják, hogy minden jó és rossz, élet és halál előre el van határozva. Még a módja is, és ami történni fog. Még az is, hogy valaki egy cseresznyemagon elcsúszik, és kitöri a nyakát. Vagy pénzt nyer a kis lutrin. Rembrandtom, ezt úgy hívják, predesztináció, de azért, mert olyan szép neve van, ne higgy neki. Minden körbe-körbe, összevissza cikázva történik. A maga farkába harap minden cselekedet és történet. Éppen hogy le nem nyeli saját magát. Mint a kígyó, akit láttam Babilonban - mert ott is voltam -, aranyból volt, és mint Istent tisztelték... Izrael népe is bolond, azt mondják, hogy egy nagy könyvbe be van írva mindenkinek a sorsa, jó előre. Ha annyi tinta volna, és annyi papír volna. Ha a Mindenhatónak annyi ideje volna, és annyi könyvvivője volna, és mind azt cselekedné, hogy írna, mind csak írna: akkor se lehetne leírni még egy ember történetét se.

A doktor, félrabbinus is volt pedig, először vetette le álorcáját egy keresztény előtt. De tetszelgett magának az igazság kimondásában, és abban, hogy szónokolhatott. Titokban nihilista volt, mint ma is annyi sok okos, sőt hithű orvos.

Tagadta a gyógyítás lehetőségét:

- Meggebedünk mind, amikor ránk jön a halálos kórság. Elkövetkezik az idő, az élet vége, amit kinek rövid, kinek hosszú mértékkel mérnek. A hosszú olyan rövid, mint a rövid, a rövid pedig olyan hosszú, mint a leghosszabb.

A festőmesterember kissé belegabalyodott ebbe az igazságba; aki mondta, az is. Pedig a tudós tudta, merre akar menni: sehováországba. Ismeretlen célnak, ahová mindnyájan olyan serényen igyekezünk.

- És a halált nem lehet megakadályozni semmiféle módon? - kérdezte a ténsúr, orrfúvás, sőt, túlkölés közben; ez volt a jele annak, hogy szentimentális lett.

- Azt se mondhatnám, hogy nem; nem okvetlen, nem szükséges. Semmiképpen nem szükséges, hogy akkor történjék meg, amikor az orvos bemondja. A Tulpe tanár úrnak, példának okozatából, minden beteget, akinek másnapi halálát bemondotta, legalábbis tíz esztendeig élt még. Több ízben meg is házasodott, igaz, hogy rendesen rossz nőt vett el. - A doktor nevetett, és jókedvűen folytatta:

- A ragályokkal baj van. Vannak idők, amikor a diadalmas császár, állat, ember, úgy pusztul el, mint aszú nyáron muslica. Sok százmillió-számra.

- Isten csapásai!

- Ne keverjétek bele mindenbe az Urat. Ne tegyétek, mert nem tudjátok, ki kinek a szolgálja. Van egy Isten. Személyesen láttam Mexikóban. (Félek, hogy ez az egy nem igaz.) Ez a fő Isten, azaz bálvány volt. Ilyen volt. (Ábrapózt vágott.) Így néz ki!

A hidegborzongás futott végig az igazhitű hátán.

- Te ittál, pajtás, te ittál, nem szoktál!

- Ittam bizony, a tudás legkeserűbb leviből. Tudod-e, hány mindenható fődoktor volt eddig? A következőket ismerem. Ezek azok, akikről az írások - a fő hazugságok - számot adnak. Szép nevük volt. Sok kedves csaló lehetett közöttük. Két nagyon finom úr is élt közöttük, nagyon szerettem. Plátónak hívták az egyiket, Arisztotelésznek a másikat. Mégis, a legelső, a legkülönb az volt, akihez ti térdre borulva imádkoztok.

- Ki volt?

- Ama názáreti Jézus. De soha szóba nem állok veled, ha kivallod valakinek, hogy én mondtam és neked mondtam: erről elhiszem, hogy halott leányzót támasztott fel.

- Hallottál már más ilyen esetet is, a királynő és az apródok... Hogy is hívják? A mi nyelvünkön mondd.

- Vérátömlesztésnek. Több esetet hallottam, egynéhányat magam is csináltam, de valahogy el ne mondd. A gazdag polgárasszonyok mind ideszaladnának hozzám, hogy a szegény fiatal fiúk vérét mind magukba csurgassák. Néha akkor is, ha nem betegek. Ellenkezőképpen is lehet, a férfi se rest! - De csakugyan, nehogy eljárjon a szád. A dolog nem is egészen bizonyos még, nagyon rosszul is végződhetik arra nézve, aki az életet akarja; - aki egy keveset ad a maga véreből, annak kutya baja se történik.

- Én is hallottam, Bonus - szólt közbe Rembrandt nagyon is mohón -, bizonyos hun vagy magyar emberekről, akik áldomást ittak az egymás véreből, és még csak erősebbek lettek tőle.

- Ez más, ez tudományos dolog, ne beszélj bele! - szólt az orvos, és mohón vágott neki a témának, úgyhogy a barátja csaknem beleszédült.

- Ez - hadarta - nem az erő és nem az örökifjúság kérdése. Az örökifjúság - számárság. Csalók, szédelgők foglalkoznak vele, magam is tudok egyet-mást, amivel a nyikorgó szekeret

meg lehet olajozni, a régi kerékre pántot, a löcsbe új nyelvet lehet tenni, de újat csinálni a régiből nem lehet. Más itt a titok, pajtás, a világcsalóknak se lehet megélniök a füstből. Az Isten törvénye...

Rembrandt elkedvetlenedett, de Bonus passzióval folytatta:

- Volt egy bizonyos bölc - ingyenélő - Herakleitosznak hívták. Ez azt mondta, hogy a fő ebben az életben és más egyéb életekben is a folytonosság... Azt jelenti ez, hogy egymásba futnak a dolgok, egymást kergetik, egyik a másikat váltja föl, az öregség és a fiatalság.

- Hogy én megint fiatal leszek? És aki fiatal, az megint öreg? Vagy egymás után? Egyik a másikba cikázik? Egy időben?

- Idő nincs! - jelentette ki egyszerűen a szerény tudós.

Az öreg festő feje egy kissé befájdult Herakleitoszba. A doktor megsajnálta, könnyebb példát mondott:

- Láttál-e már hernyót? Szőrösen születik, csak fal, fal, amíg agyon eszi magát. A végén alig mászik már, amikor aztán belegubózza magát a saját halálába, a csúf, vén szájából selyemkoporsót fon magának. A koporsó egyszer csak - nem tudom, hány napra -, egyszerre föl pattan, és kiszáll belőle valaki, aki aztán mindenkinél fiatalabb: maga a pille. Fiatalabb a frissen esett harmatnál, könnyebb a levegőnél - csak szeret, abból él.

- De sokat a sárba lapítottam kisfiú koromban, talán irigykedtem rájuk, vagy némelyiknek a színe olyan szép volt, hogy azt festéssel nem tudtam kikeverni!

Nevetett közbe az öreg gyerek. Az orvos, a komolyabbnál komolyabb férfiú is nevetett, főképp azért, mert tetszett neki a maga előadása.

- A te szép ifjúságod, a pilléd, aztán, hogy a maga játékát megcsinálta, gyöngyön él, hamarosan hozzáfog és szül, annyit szül, hogy az kimondhatatlan. Annyi öregséget, hogy no.

- Szépen beszélsz, nemhiába származtál ide a táncos, dalos, gyilkos Spanyolországból. De mégiscsak inkább arról a nevezetes operációról, vagy mit is mondjak, miről beszélj.

- Ahá, az tetszik neked, mi?

A két férfi nem is vette észre, hogy a beszélgetés végén a halk lépésű, szelíd leopárd, a lány bejött a szobába, és szótlánul beült az ablakmélyedésbe, a rendes helyére, a cirmos és szagos virágok közé. A fehér feje a gyenge naptól, a virágtól, a jó szagtól valószínűtlennek látszott, mint valami látomás. (Bolond beszéd, nem is kell megérteni, nem is lehet.)

A férfiak folytatták tovább a most már izgatott beszédet.

- Hogy is volt, mondd - sürgette a beteg -, mondd el még egyszer apróra, mi és mint történt a királyné és a fiatal apród között. Firenzében vagy Genovában?

Heskia elbújt a virágcserepek alá, a szívére szorította a kezét, visszafojtotta a lélegzetét. Atyja folytatta:

- Én nagyon egyszerűen csináltam a dolgot. Egy finom üvegcsövet szedtem elő, de előbb felvágтам az úri fiú alsó karját, és a királynőnek is ugyanazon a tájon, pont azon, hogy együvé értek. És akkor ugyanabban a minutumban az apród vérét az asszony erébe belevezettem. Hangzott, érzett, hogy szitta föl az egyik, akinek már nem volt, a másikat, akinek bőségesen volt. A fiú meg se szisszent, a királyné néhány lélegzetvétel után meg is szólalt, a fehérjére fordította a szemét, és mosolyogva szólt: „Hogyan kerül ide ez a fiú, én nem ismerem.”

- Azután mi történt?

- Meg volt mentve. A mesterem, a király orvosa elvette a jutalmát, gondolom egy kisebb várat is kapott, azonban nobili nem lett. Nekem is dobtak az ölembe egy zacskó aranyat.

- És mi lett a nemes fiúval? - kérdezte Rembrandt, de nyilván a megmentett és szintén nem fiatal koronás fő érdekelte.

- Nem tudom, azt nem tudom, nem is tartottam helyesnek, hogy érdeklődjem iránta.

- Mégis nagy mesterek vagytok ti, azt meg kell adni! - hízelgett a beteg ember, olyan ocsmányul, mint más beteg, mint mindenki, aki szidja az orvosokat, és hisz bennük. Fűt-fát kínál és ígér nekik, de bizonyos csodálkozó diadalérzettel megy el - az orvosok temetésére.

Rembrandt hízelgett tovább, pedig nem ez volt az igazi természete. Újra kérdezte a legkisebb részletét is a főlelevenedett és újra született halott történetének. A legjobban érdekelte természetesen maga a vér, maga is ontott eleget, de állatvért, mert passziója volt állatokat boncolni - legfőképpen disznót. Az emberhentesekkel és kirurgusokkal nagy barátságot tartott. Tulpe professzort, amíg arcképét festette, sokszor látta munka közben. Ismerte a fekete vérű eret, a vénát, és az utánozhatatlan színű vékonyabb piros ereket, az artériákat. Az orvos beszélgetett vele a témáról, de valljuk meg, a lényeges dolgokról ő se sokat tudott, mint ahogy lényegest nem tud senki ma se. Mindenütt nagy baj van, mindenütt zárt ajtók, százszoros Xaxa lakatra talál az ember, amikor csak be akar pislantani magába: miből lett, hogy és miből készül, talán önmaga csinálta saját magát.

A két barát ilyen oktanulul elmélkedett. Jó, rendes, lelkes, mindent felnagyító polgár volt mind a kettő, és szívesen regényes is, bárha erősen tagadták. Bonus doktornak különösen jókedve volt ezen a napon; szívesen beszélt az esetről:

- Az üvegcső, már magam se tudom, hol fűtták, mire szánták, az volt a nevezetes és szerencsés. És hogy harminc cseppnyi vizes vér se ment át az asszony érébe. Menten vége lett volna. De fiatalember voltam akkor, és már mindent tudtam, amit tanultam, és azt is, amit nem tanultam. És ez, ez az igazi tudomány.

A beteg megszorította az orvos mind a két kezét, kedve lett volna megcsókolni. Dorombolt mellette, mint egy vén kandúr.

- Látod - szólt halkán -, *azt* megpróbálhatnád velem. Úgy szeretnék még élni és dolgozni, szobrokat akarnék csinálni és épületeket igazi kőből. Neked és a lányodnak, belülről kicsinynek lássék, mint egy madárfészek, otthonosnak, mint egy paraszt háza, kívülről meg nagynak tévessze azt, aki látja.

A nagy ígérő és éppen olyan szenvedélyes adó nekitüzesedett. Bonus mester leforrázta:

- Így is meggyógyulsz, ha szépen nyugodtan meghúzod magadat, és nem lázadozol azért, hogy nem vagy többé fiatal. Aki nem akar megvénülni, az úgyis belehal. Beszéljünk, kedves piktorom, okosan. Honnan szedjem én elő a fiatal nemes apródot vagy mondjuk, nemes lányt, aki neked a vérét így-úgy odaadja. Olyan atyádfia nincs. Titusz nincs.

- Titusz nincs.

- Honnan hát? Ki adja neked oda a vérét?

- Én! - zengett ki az ablakmélyedésből, a virágok közül egy piros száj.

A két férfi megrezzent, a hajadon kihallgatta őket, helyesebben hallgatott.

Az apja ráripakodott, de azért büszke volt arra, hogy a lánya érdeklődik a mestersége, sőt a remekmunkája iránt. De azért csókkal, igen sok csókkal pecsételte le a száját:

- Nem való ez neked, és a ténsúrnak, a barátunknak se! Azonban hiába tiltotta le mind a kettőt, ettől a naptól fogva mind ez járt az eszükben. Még jó, hogy nem beszéltek róla egymásnak.

A lány mégse állhatta meg, hogy szóba ne hozza az atyja előtt:

- Látod, atyám, mért ne tegyük meg neki, én szívesen adok neki vért a magam eréből. Én, nem is tudod, nem is mondtam meg neked, olyan szép szentképet is láttam, amelyen egy fehér szakállú öreg embernek egy szép, szőke úrinő inni adott a melléből.

- Nyilván a barlangban. És a szegény remetének semmi kosztja nem volt. Meghalt volna éhen.

Az atya tréfálkozott a lányával, aki viszont hősiködött:

- Én nem félek, én nem szégyellem magamat. A jó Rembrandt úr se szégyellené magát, elfogadná.

- Azt elhiszem! De bolond beszéd, ne beszéljünk többet a dologról.

Még azonban sokat is beszélgettek, sőt veszekedtek is.

Volt olyan nap, hogy magát az orvost is izgatta a dolog. Úgy gondolom, hogy inkább mint különös tudományos kísérlet.

Egy: az orvos nem volt biztos abban, hogy az olasz királyné dolga csakugyan úgy történt-e, ahogy elbeszélte? Nem volt-e több benne a fantázia, mint az igazság? Olyan régen volt.

Kettő: és Rembrandt mégiscsak idegen volt, nem pedig az ő véréből való vér, neki szent leánya.

A harmadik és döntő pedig az volt, hogy az öregnek kell, és talán jót is tesz egy kis venszekció, mértékkal, nehogy elájuljon. Azonkívül a vér egy kis színtelen üvegcsőbe áramlik, és abban a vér gyönyörű színének a meglátása a két résztvevő képzelőerejére a kelleténél jobban hathat.

Elhatározott. - A fiatal is, aki adja, és az öreg is, aki veszi, nagyon akarta. Az egyikben az önfeláldozás ösztöne, a másikban az élet vágya olyan hatalmas volt, hogy a harmadik szereplő: a végrehajtó, végre is beleegyezett.

És mivel az ilyen vakmerő kirurgiának jobb a homály: estefelé, de amikor még látni, a vakmerő operatív beavatkozás tehát megtörtént. Nem minden izgalom nélkül, nagy lelki, sőt testi megrázkódtatásokkal. Bonus mesternek is reszketett a szája, a keze nem műszernek, acélfogónak született. Nem olyannak, mint amilyen zsonglőrművészek ma vannak, akiket mint szenteket és felelőtlen gyilkosokat tisztel jelenleg az egész világ. Bonus nem volt ilyen, nem volt sebésztalentum, azonban valahogy véletlenül baj nélkül történt az egész beavatkozás. Külsőleg azonban tökéletesen rendezte meg a jelenetet; a festői hatás tökéletes. A festő számára mégis ez volt a legfontosabb, a hideg kirázta, hogy nem beszélhetett. A lánynak meg le kellett hunyni a szemét, és addig, amíg a műtét tartott, magában hétszer el kellett mondania a Sémá Jisraelt.

A keresztény páciensnek sem volt megtiltva, hogy bensejében elmondja a maga imádságát. Természetesen Harmens a fejében mind csak azokat az imádságokat mormolta, amelyekre az anyja tanította. Bár a két imádság kereszteződött, nem ártott meg egymásnak, és illetékes helyre került. Az operáció tökéletesen sikerült.

A medikus aztán karonfogta a maga lányát, levetkőztette, lefektette, el se ment addig, amíg el nem aludt. Az öreget is átszoszogtatta az ágyába, lehúzta a köntösét, az általános és speciális

hidegvizes törülközőt rácsavarta turbánnak a fejére. A kis cselédjét már előbb áthívatta, és szigorúan meghagyta a remegő szolgáloknak:

- Most aztán egy szót se, egész éjszaka, amíg a gazdád fel nem ébred. Most nagy beteg, de holnapra felébred, és olyan legény lesz, hogy meg is házasodhatik. Elvehet feleségül, a harmadiknak, a negyediknek? Reggelre pedig korpaciberét főzzél neki!

A jóember lábujjhegyen ment ki a szobából, és maga is úgy meg volt hatva, hogy éhgyomorral feküdt le. Az ágyban még egy imádságot el is darált, lehet, hogy az is használt, együtt vagy összevéve?

Éjszaka lett.

Föltámadás

- Ténsúr, hallja-e, azt hittem, már meghótt. Nem hótt meg?!

Dél volt, és Markja nem győzte bevárni, amíg a gazdája fölébred. Fölmászott hát a garádicsos mennyezetes ágyra, és föléje hajolt, a halált személyesen még nem ismerte, és a Rembrandt úr hangtalan lélegzéséhez nem szokott. Hiába csörömpölt, vikszolt, tisztogatott és beszélgetett magában, az öregember nem moccant. Meg kellett vizsgálni. A leány föléje hajolt, és ezalatt nemigen ügyelt magára, a melle kilátszott, a pruszlikját kinőtte, haladt az idő, és gögös kis melle megnőtt - mondják, a holdvilág hozza ezt a megnövekedést.

A két kis gögös mell, aki már önálló játékos emelkedését és lecsitulását folytatta ebben az időben, kiugrott a pruszlikból, de csak az egyik. De az az egy a fölébredő arcához ért, megérintette, megütötte.

Rembrandt kinyitotta a szemét, és nyomban megtalálván lélekjelenlétét, az arcát a lány kebléhez szorította, sőt átkarolta annak a fejét, és úgy, hogy az nem tudott megmozdulni, nem haraphatott, nem csikarhatott, sőt még nem is rúghatott.

- Arany rigóm, kis madaram, a markomban vagy, megfogtalak - mondá a tiszteletre méltó férfiú.

A leány annyit mégis tudott cselekedni, hogy a fogai közül az arcába fecskendezett a halhatatlannak, aki alkalmasint ezért - valljuk be, arcul köpésért -, egy újra valóért, szívesen odaadná az egész halhatatlanságát... Markja egy kevés küzdelem után, amely neki sem esett éppen rosszul, talán még tetszett is, kimenekült, becsapta maga után az ajtót, és a következő pillanatban már behallatszott, amint egyszerre énekel, táncol és hangosan eszik, mert e kislány valóban mind a hármát, csaknem egyszerre, meg bírta cselekedni.

Rembrandt fölült, és hallván, mint működik kint a szolgálója, úgy nevetett, hogy a válla mozgott bele, de nem recsegett és ropogott, mint azelőtt, tegnap, hiába hallgatódzott, e megszokott és mégis borzalmas hangok hallatszanak-e?

Jószagú remény és szűz női mellnek kimondhatatlanul kedves tejillata - voltaképpen mindegy a kettő - egyszerre árasztotta el. Föllélegzett, magába szította, mire fölugrott, és egy pillanatig várta, hogy elessék, mint ahogy ilyenkor ezelőtt szokott. Ám el nem bukott, föltámadott.

(Nincs nagyobb kék, mintha halottaiból föltámad az ember, és a szegény regénycsináló, akivel ez néhányszor, egyszer vagy kétszer majdnem igazán megesett, bizonyos szakértelemmel mondhatja ezt.) Kinyitotta, nem - kívágta a szoba-műhely ablakát. A nap, a kellő pillanatban, szájon és szemem rohanta, mondjuk megcsókolta, egy szeptemberi asszony különösen tüzes szájával.

- Ahá, hahó, az a! - kiáltott föl a vén férfiú, és kidugta magát övig a kis ablakon. A tengertől nedves, a sótól erős - amely a legnagyobb méreg az embernek, és egyszersmind maga az élet - levegő remegett a napban, vagy a nap remegett, most már ez nem tudatik. Rembrandt tudta, hogy ez van, emlékezett rá, de nem érezte. Gyönyörű emléke annál kínosabb volt, és most annál kéjesebb a visszatért igazság maga. A levegő, a víz, a nap, ó ezek! Egy vagy két eperfa állott a ház előtt. Összevissza gubancolt sörénye barna hátgerincű fáknak! - Kinyújtotta a karját, hogy hozzája érhesen a még sűrű lombokhoz, megráncigálja a fák dús sörényét.

- Elmentetek tőlem, visszajöttetek. Mi ez? - kérde a derék mesterember, nem szégyellvén magát, hangosan.

És mi minden tért vissza még. A két kis Bonus-gyerek engedelem nélkül berohant, neki-szaladt, csaknem eldöntötte volna máskor, de most nem tudta.

Búsan, tettetve játszott velük eddig. Talán legborzasztóbb volt a számára az, hogy a kisgyerekeket is nem bírta szeretni többé. Szomorú lett tőlük, és miután ők mentek belé az életbe, ő meg ment kifelé: az útjaik teljesen elváltak. Azelőtt, régen, imádta a gyereket, az idegent is, a csúnyát is, ha ugyan van csúnya kisgyerek. Most újra azt hitte, hogy minden gyerek az övé. Valóságosan gyanakodott magára, nem az övé-e ez is, az is? Nevetett a képzelődésén, és félt kimondani a gondolatát; attól tartott, még be is zárják a blasphemiáért: csak ő képes arra!

Rembrandt magában beszél

A fehérchseléd gyapjas - csakhogy igazán aranygyapjas - fejét durcásan most már a gazda mellére fektette, és még egy oktan és céltalan „nem”-et mondott, majd nyomban elaludt. A törődött férfi, Rembrandt is álmos volt egy kissé, de nem engedte magát „nem lenni”, és a lány helyett az élet örömét, mint egy női testet, úgy ölelte át.

- No látod, látod - szólt magához -, mégse vagy te az utolsó. A *Zöld csigából* kidobtak ugyan. (Alkalmasint egyikére gondolt ama vendégfogadóknak, amelyeknek a halhatatlanság sohasem imponált. Egy élő disznókupec szentebb nekik, és lehet, hogy a maguk szempontjából igazuk van. És ha tudnák, hogy égi jellel van megjegyezve az illető, az Isten kontójára még hitelez-nének is. De mért tudják ők, amikor a nagy kancellárok és főtudósok se tudják. Lehet, maga az se, akit kidobnak.)

- Kirúgtak. A fiam leköpött. Az ágyastársam utánam dobta az egyetlen flanellingemet. Talán igazuk is volt... Nem.

Vitatkozott magával Rembrandt. Az utóbbi időben különben is állandóan magával barátkozott, beszélgetett, mert valamire való ember nem is állott vele szóba - egészen a mai napig. A cselédétől okos szót úgyse igen kaphatott, az amúgy is csak azt mondta, amit ő akart, és a kérdésre nemigen felelt. Nem hallgatott oda, csak ha jókedve volt, a szótára is nagyon kevés szóból állott. Az elhagyott így menekült magához, mint beszélgető társhoz és jó barátjához. Rájött, hogy legjobban tudja mulattatni önmagát, sőt valósággal érdekelni, izgatni - meglepni igazában.

- No, mit szólsz ehhez? Két ilyen nő - szólt most is, és el volt ragadtatva.

Könnyű volt neki, mert egész életében majdnem mindig el volt ragadtatva. A föld, ami van, és a földfeletti, amit érzett: csupa csuda volt előtte. És ami a földön van: forma, szín, hang és lényeg, mind gyönyörűség. Egy koldus enni kérő rongyos saruja és Dávid király remegő aranyból vert arculata egyaránt. De főképpen mégiscsak a fejek, az élő emberfej, amelyet nézni, majd lapos rongyon visszaadni: olyan gyönyörűséget okozott neki, hogy az már szinte

kéj volt. Milyen furcsa emberfejek is vannak: némelyiknek olyan az arca, mint a tapíré, tapír egészen. És vannak valóságos angyalfejek, ezeket egyenesen a mennyország nyitott kapuján dobták le ide. Kiestek, vigyázatlanul, csuda, hogy meg nem haltak itt. Rossz végük lesz ugyanis. Rembrandt tudta ezt, és azt is, hogy inkább az iromba, valami csúf állatra ütő földi fejnek van jó sora végig. Csaknem végig, mikor utolsót ránganak, ők is megszépülnek egy kicsinyt... A dög is olyan szép, mert szomorú...

Aztán az ég. A fák. A dombok. A hegyek, azok szemtelenek és elbizakodottak. Nem is lehet, nem is érdemes őket lefesteni. De piros húsát egy holtában is élő disznónak! Akár egy buta budlibicskát, amely alattomosan alszik egy mestergerendán. Nagyon, nagyon érdekes ez a föld és ami rajta van, és nagyon megértem a szegény festőt, hogy nem mert elaludni, hátha nem ébred föl többé.

- Kutya legény vagy te mégis, te leydeni legény! - biztatta magát, és bár csaknem egy emberöltő óta elhagyta a kis várost, odavaló maradt, a maga községére volt büszke, ha hiú volt, leginkább csak arra volt hiú, hogy mit mondanak ehhez vagy ahhoz a falujában, és magát még mind van rijni kisfiúnak látta. A borostás állat megveregette, és mivel végre elkövetkezett rá a hangos magánbeszélgetések ideje is, hangosan szólt:

- Te százszor lefőzött, százszor talpra állott, te örökké reménytelen s mégis mindig reményteljes - he - megint csak fölkapaszkodol. Már azt hitted, ugye, hogy agyonvertek, sőt - he - agyontapostak! - Nevetett.

- No, no, nem megy olyan könnyen. Holnap. Az a Bonus mégiscsak jó fiú! - És amikor a jó fiú képe megjelent előtte - mert mindig csak képekben dolgozott -, a szívét úgy eltöltötte a szeretet, hogy földobogott a barátja arcához. És arra is gondolt, hogy kap tőle egy új ruhát, azt fölveszi, jól fog állni rajta, egy szép barna utrechti szövethől való ruhát, kissé szűk lesz az, de annál jobb. A lánya nem ismeri meg rajta. Mert mi természetesebb, mint hogy a leányával fog beszélgetni, szépeket fog annak mondani, és az olyan finom nő, hogy nem veszi észre rajta: milyen ványadt és puha lett a nyaka. Csak azt látja meg, amilyen - volt. Vannak ilyen fiatal finom nők, főképpen a Spanyolhonból származó dalos és szavaló népség között. Végre is egy spanyol nótá hangjának töredékénél bukott be fejével az álomba. De az utolsó mégiscsak hozzája méltó látomás volt: a leány hajlott nyakú feje, a fekete koronával koronázott, amelyhez hasonló füveg nincsen, külön és gazdagabb cirádájú fémből valóbb. Jóságú magától és milyen nehéz, nem a nyak hajlik meg, a súlyos hajkorona húzza le a fejét.

Együtt látta az egészet. És részletek csak belé-belé villantak: a két szem, a két türkiz színű tavacska, hosszúkás vonalú, sűrű fekete sövény között élő és lumináló. A nagy reménység, hogy újra lesz, és újra látni fogja.

Mintha egy álomtalan pillanat telt volna csak el, amikor fölébredt, az első, amit meglátott: Bonus lánya volt.

- Te vagy! - kiáltott - te vagy, ilyen öröm!

- Én bizony - mondá a puha beszédű lány, szép, új, testéhez egészen hozzáformált, rovátkás selyemből való ruhában. (A selyemnek volt esze, hogy egészen a testéhez állott és tapadt.) Szombat volt, mert az előző borzasztó nap péntek volt, és ünnepnek öltözködött az orvos lánya. De azért munkába állott: a két keze alig bírta a vastag ezüst tálcát, amely nemcsak a legjobb, de a legszebb ételekkel volt tele. Sajt és méz garád között, karneol szilkében, tejsűrű, zöld márványhoz hasonló sajtok, tehéntőgyecskék sajtból, meg pirosra sült és aranybarnára füstölt occa-madár combja is. (De külön edényben, mert noha másbitű vagy beteg embernek szabad a tejes is, a húsos is: mégis jobb külön edényben.)

- Későn tetszett ébredni. Azért hoztam kéretlenül. Attól tartottunk atyámmal, hogy éhes. Tessék, tessék. Annak is! - szolt, és az ágy melletti széken már terített is.

(Ó, ágy melletti székek, finom női kezek reggelire való terítései! Nem mondom, nem tudom tovább mondani. Azt tudom csak, hogy nem lesz nekem többé soha.)

Rembrandt a Bonus házban

- Nem kérdezed, hogy miért jöttem?

- Nem én. Hogy jut az eszedbe: én kérdezzem tőled, miért jöttél, amikor itthon vagy. Ül le, veled vacsorázunk. No, ül le.

- Nagyon fáradt vagyok, hogy leüljek. Tudod-e, Ephraim, hogy én ide mint koldus jöttem?

- Ki az, aki nem koldusa a másiknak! Csak az, aki halott ember, csak az mondhatja, hogy gazdag: nincs szüksége többé semmire. Szóljatok, gyerekek, Van Rijn úrnak, hogy üljön az asztalfőre.

A szöke fejű kis spanyolok nekirohantak az öreg mocskosnak, és éppen hogy el nem döntötték. A festő elfelejtkezve nézte az élet e legdrágább és legfrissebb gyümölcseit:

- Ezeket le fogom festeni; mind. Valamennyi egy fáról való, és mind más. Milyen különös az, hogy ti, zsidók, ennyiféle ábrázatúak vagytok.

Egy nagylány, szikár, mint némely pálmák, akik virágot sokat hoznak, de gyümölcsöt nem, megtörölte a vendégszéket, és megállt, hogy a jövevényt szolgálná. Jóságú mosollyal nézett a valóban nagyon elhanyagolt emberre, akiről atyja sokat beszélt. Mind jót, mind rendkívülit. Úgyhogy a lány már sokszor gondolt rá a képzelődésnek abban a rengetegében, amelyben millió meg millió mérföldet jár meg egy fiatal nő. De nem ilyennek gondolta. Mégis olyannak látta, amilyennek akkor, amikor még nem látta. És szerette volna a férfi egyik bedagadt szemét megmosni kámforos vízzel, majd megcsókolni, hogy ne legyen olyan elborult.

- A szemem miatt jöttem, Bonus, mert már minden voltam, csak még vak nem voltam. Tudsz valamit ellene? Ha lehetne, szeretném elkerülni azt. Még van egy-két vásznam, már ki is fizették, ezeket szeretném még megcsinálni. És ha a világom megmarad, akkor nem tartok semmitől, akkor még lepingálom azokat.

Az orvos megnézte a beteg szemét:

- Semmi. Ez semmi. Ihattál. És ha nem, valami koromdarab ha van valahol, azt te okvetlen megszerzed magadnak. Aztán meg ellehetsz-e te valami testi betegség nélkül? Inas korod óta ismerlek, öcsém; amióta élsz, mindig beteg voltál. De nem volt erősebb bika, mint amilyen te, pedig mind csak nyúztad magadat, mint mást. Most kit? Markjával verekedtetek?

- Markja, ki az?

- Jó. Tudom. Rendben van. Ez is rendben van.

A szemhéját felpelve, és kivette az odaszállt koromdarabkát.

- Nyisd ki. Ne mókázz, ki tudod! Lány, tengervizet hozz. Mégis a legjobb, fölfalt holdvilág és sok ezer esztendeje meghalt állatok szekretuma van benne. Ha valami gyógyít, ez gyógyít. No?

A holtbeteg elmosolyogta magát, a bajuszát is fölborzolta, nem volt többé olyan összegörbödött. Evett, mohón, gesztenyével falt lúdaprólékot. Halálra dicsérte, ilyen jót még sohase evett.

- Ti, zsidók, minden népektől, ahol jártatok, eltanuljátok a legjobb ételeket.
- De keveset iszunk rá és alája. És ez nekünk jó. Talán másnak se árt. Neked se ártana.
- Nekem? Furcsán vagyok én a szesszel. Míg fiatal voltam, evéshez egy pohár könnyű bort, reggeli előtt egy gyűszű nehéz pálinka. De el is maradhatott, ha éppen nem volt a háznál. Az elmúlt feleségeim nem éltek szeszitalal, haragudtak, ha a szájam boros volt.

Evés-ivás után újra a kis gyermekekkel kezdett foglalkozni a különös vendég.

Ó, Istenem, a gyermek! Az utóbbi időben meg se csókolta őket, magát méltatlannak tartotta hozzájuk, nem is kívánta. Néha még belül haragudott is rájuk, mert minduntalan a kis Tituszra emlékeztették, akit pendeles fiú korában a fantáziája Ganymedes-sas alakjában ragadott fel a magasba.

A gyermekeket a vendég a térdére ültette, pedig azelőtt hiába akarták lónak befogni a lábait, nemigen engedte. Most kínálta! (A két leydeni, malomkorpán hízott parasztlónak a neve hirtelen eszébe jutott. És az öreg kocsisnak a személye, sőt annak tözeg- és halzsírszaga is. Visszajöttek maguk a mesék is személyesen, az ifjúság meséi, maga az ifjúság.)

Vígan játszott a gyermekekkel, sőt mesélt nekik spanyol katonákról, akik egyenesen a paripák testéből nőttek ki, és fűt ettek, mint a kedves, bús lovak és nem emberhúst. Szegény két állat, ló és ember, keserves az életük, és csak esetlen véletlen, hogy mindkettőnek a húsa, ízre nézve, édes.

A gyermekek kacagtak. Bonus tette magát, hogy nem veszi észre a játékot. De nagyon tetszett neki a jelenet. Zsidóapák rendszerint külön is megszeretik azt, aki a gyerekeikhez kedves. Azt is tudja, hogy a barátja elszerencsétlenedett, hajlék nélkül van. A lebujból, ahol eddig meghúzta magát, nemfizetés okán kijjebb rugdalták. És azt is tudta, hogy a kis Markja cseléd kint az ajtó előtt áll. Nem mer, nem akar bejönni.

- Mondanék én valamit, Rembrandt. Lakhatnál te nálunk, úgyis van egy üres szobám. Jó szoba, világos, tiszta, csak egy baj van: egér jár benne. Aztán, ha piktorkodni akarsz, gyerekeket, engem lefesteni: az volna a bér. Kosztot is kapnál. Jót. Üss fel, pajtás. Nehogy azt hidd, szájalomból teszem, én keresek rajta. Mert mi, zsidók, mindig megnézzük: rentábilis-e az üzlet?

Rembrandt szabadkozott. Nem akart kényelmetlenné válni, szégyellte magát. Markja is eszébe jutott, hol hálna. Meg is mondotta az utóbbi gondolatát:

- Markja?

- Úgy, mint azelőtt. Téged kiszolgálna, festéket törne; no, meg Heskiának néha-néha segítene is. Mert nekem nincs cselédem - ugye, látod, te vagy a nagyobb úr, mert neked van!

A festő Heskiára pislogott. Mert mind az járt az eszében, hogy közel ehhez a gyönyörűhöz élhetne. Elsősorban őt festhetné. Vele egy levegőt szívhatna. Heskia kérő tekinteteket irányzott feléje, ami az öreg kakast egyszerre elhatározásra bírta:

- Itt maradok! Itt a házam, holmim nincsen, semmim sincsen - már át is költöztem!

Kinyitotta az ajtót, és azon keresztül berántotta Markját. Az ellenkezni próbált, erősen kellett húzni. Meg is csikarta gazdája kezefejét, és ellenséges tekintetet vetett a ház népére. Bizalmatlanul vizsgálgatta a neki ismeretlen arcokat, de azért mérgesen leült egy sarokban levő ládára. Rembrandt nem hagyta nyugodni:

- Aló mars, tégy rendet az új lakásban! Bonus doktor úr majd megmutatja!

A házigazda nevetve, de boldogan nevetve állt föl, és megmutatta a durcás cselédnek jövő lakását. Rembrandt egyedül maradt a szobában Heskiával, a gyermekek ülve már félig aludtak. A valamikor dicsben fürdött piktor lehajtotta a fejét, és görnyedten megérezte a szemekből jövő titkos fluidumot, hirtelen kiegyenesítette magát.

Egy erős és mindent felölelőt nézett. Kétkedve szólt Heskiához:

- Jól tettem, hogy idejöttem?

- Jól! Én örülök magának.

Rembrandt hirtelen húsz évet fiatalodott. Lehet, hogy negyvenet. A fakó szeme egyszerre lángban égett, roskatag lába megjavult. Felállott, és meghajolt a zsidóleány felé.

Heskia

Reggel lett, mint rendesen. A nap nem engedi magát zavartatni, rabja a saját szokásának. Rembrandt nem túlon túl idegenül érezte magát új lakásában. Körülnézett a szobában, Markja már nem volt bent. A hangja hallatszott kívülről, amint valami csirkékkel beszél. De az új szobaúr nem is őreá volt kíváncsi, hanem magát vizsgálta. Egy kicsit gondolkozott az ágyban, aztán morogva felöltözött. Odaült az ablakhoz és várt. Várt, hogy valaki bejöjjön a szobába.

Nemhiába várt. Lábujjhegyen jött be Heskia. Valamint egy fekete őz - ha vannak fekete őzek, és kell, hogy legyenek. Azért jött, hogy megnézné, alszik-e és jól alszik-e a vendég. És enni-valót is hozott be, ha megéheznék. Sejtesmézet és mesterségesen mézbe fojtott piros és sárga gyümölcsöket. Vajat és húsételt sem felejtett el. - Valahogyan a világosság a háta mögül áradt, úgyhogy nem lehetett tudni, mely titkos helyről árad a fény, talán a fehér köntösű leányból magából.

- Ó, be szép vagy, ilyen szépet még nem is láttam! - szólt a csavargó, kissé ijedten.

- Igazán szép vagyok? Maga csak tudja! - szólt az őz, és a dicséret meleggel árasztotta el őt, valamint a nap a legnevezetesebb és legegyszerűbb virágokat.

- Én igen, senki jobban, senki más!

- Nem tud aludni, bácsi? - kérde.

- Nem. Most, hogy így láttalak, már most nem is fogok. Állj csak így egy darabig. Ha a fejed kissé lehajtod, akkor meg éppen nem lehet kiállani. Ha ismertelek volna téged azelőtt, sose festettem volna mást, csak téged!

És úgy volt, ahogy az ember mondta, mert hitte. A lányban élt egy kicsiny kételkedés:

- Azért tetszik mondani, bácsi, mert sajnál, hogy én csak egy félárva leány vagyok. És hallottam, hogy a férfiak néha hízelegni szoktak.

- Én nem vagyok már férfi, csak egy öreg ember vagyok. Nézd - mutatta a száját -, csorba vagyok. A nyakam nézzed, ráncos is, korhadt is. Négyszegletű a karom, mint a szent aggas-tyánoké. Öreg, öreg, öreg vagyok. Sírj!

A lány nevetett.

- Nem öreg! - A vénember mélyen beesett, de gyerekszeme felé bökődött, a két elefántcsont ujjával, kiket a kidülledt, villogó szemek mindjárt, szinte elnyeltek.

- Aztán - tette hozzá a tizenhét éves éppen hogy elmúlt -, én nem is tudom, de nem is bánom, ki az öreg, ki nem az. Vagy jó, vagy nem jó, az a fő. Akivel sok mindenről lehet beszélni, énnekem is neki.

- No, beszélj, gagyogj, te beszédes nő - éppen ezt a hasonlatot használta az elszánt jövevény. Bizony Isten ezt, és már el is feledte, hogy kis titkos mátkája a cseléd. Már nem lélegzett, nem élt, hogy nem látszott ebben a pillanatban: halott volt. Az élő, a látszó, a gyönyörű vastag hangú gyorsan selypített.

- Nekem a bácsi nagyon tetszik, mert kifeszít egy vásznat, és arra olyan ábrázatokat fest, amilyent csak akar. És eltalálja. Még a csipkét is, még az ékkövet is. Lovakat is tud. A két szemet az ember fejében, és a szemek mennek utána annak, aki nézi. Egy fiatal kereskedőt szeressek én, azt, aki mindig csak esz, isz, vásál, vesz, elad? Juj. Nehéz kigőzölgése és izzadásga van.

- A fiatalemberek, az már igaz, mind egy kicsinyt izzadnak. Egy idősebb ember mégis száraz. És sokat tud! - vetette közbe a nekibátorodott, letört művész.

- Az, az. Mindent tud! - csacsogta a lány mohón, közben észrevétlen, le is ült az ágy lábánál.

Hallgattak. A lány kisvártatva szólt:

- Ténsúr, maga mért él egyedül? Így magában, mint a kő. - Rembrandt nem felelt, még nem mert. A lány folytatta az ostromot - mert azt tudjátok, mindig ők az igazi udvarlók. A férfi csak nagy ritkán mondott egy hízelt szót, leginkább mesterségére vonatkozott.

- Így szeretném lefesteni magát.

A tudós leánya alig értette, amit az alul különösen fogatlan öreg legény, mint egy ezeresztendő gerle, turbékolt. Beszélt ő, hogy a szoba szinte visszhangozta meleg és erős hangját:

- Maga, fő-festő úr, fél. Fél tőlem, fél magától, fél az apámtól. Ha nem félne, egyszerűen elvenne. Én magát, ha beteg lenne, ápolnám, ha csúnya lenne, nem utálnám, ha meghalna, siratnám. Mégis volna egy özvegye.

- Volt már nekem egy! - szólt közbe a férfiú komoran.

- Hiába vagyok én magához olyan jó, maga hozzám olyan rossz! Nem is kellene, hogy az igazi uram legyen. Nem kell, hogy az apám megtudja, nem akarom én, hogy engem a céhek táncmulatságaira elvigyen, ott az urak firnisz-szagúak, és a nők más hiten vannak, engem kicsúfolnak. Az apám meg se látná soha, hogy férj és feleség vagyunk. Amikorra megtudná, későn volna, és azalatt szebb képet festene rólam, mint amilyent Fourment kisasszonyról festett az antwerpeni követ úr.

- Mit akarsz, lány? - kérdezte az ember.

- Semmit. Csak azt, hogy fádom, és az arcát szorítsa hozzám!

Megtörtént. Sőt az is megtörtént, hogy a kiégett, hideg száját Rembrandt a friss, de sós ízű szájhoz odaszorította olyan erősen, ahogy csak tudta. Vajmi erősen nem tudta már, és ezalatt az öreg szíve fölöttébb kalimpált, mondjuk, ritmust változtatott. És hiába járta volt át ereit a szűzi vér, a szegény ember alig tudott lélegzeni. (Mondjuk, nyomorult naturalisták, a tüdő vért lélegzik, és a vegyülék szerve, az alattomos tüdő nem akarta megtenni. Pontosan mondják - most -, hogy ez így van. Mint van, én nem tudom, és hogy lényegében mint van, ezt a csekély, majdnem mechanikai dolgot, szintén nem fogja megtudni senki sohasem.)

Az öreg gavallér egyszerre kínlódott és élvezett. Még mindig volt benne valami nyoma az euphoriának, a tönkrement testi istenségének.

A nő nem vette észre, mivel a férfinak még akkor se hiszik el a végét, amikor már testál, sőt még aztán se. Részvét, az lakozik bennük, az igaz. Sőt, olyan magasrendű részvét, hogy halottaiból képesek volnának felköltetni magát a részvétet. Ezt most tudom csak, föllázadva és meggyőződve!

(Harmens akkor még nem volt annyira, mint én most, amikor ezeket a sorokat írom. Elfáradt, semminő ember vagyok, aki csaknem jogtalanul tolakodom a legrobosztusabb férfi közvetlen közelébe. De árnyék az árnyékhoz. Én még tudom, hogy vagyok. De ő valószínűleg nemcsak tudta, hanem érezte is. Boldogsága és gyötrődése nagyszerű pillanatában már ment, azaz hogy hajózott a semmi felé. Ő sem tudott már becsületesen lélegzeni, de azt, hogy mi a légszomj, még nem tudta.)

Csókolózott a fiatal leánnyal, és a szoba halk hangulatában eldörmögte:

- No, mit akarsz? Mondd, mit akarsz?

A lány nem akart semmit. Semmit, csak „élni”. A fiatalság nagyszerű vágyódása az ellentét felé, az öregség felé, az dühöngött benne. És lehet, hogy vice versa.

- Én magát szeretem.

Az öreg sklerotikus - mert hiába minden, az volt valóban - elvörösödött. A szűzi pirosság és az a borzasztónak látszó másik pirosság, voltaképpen mindegy. Egy hamvas, friss vérbélű alma, és az, aki lepotyog, csak az időpontot nem érzi és nem tudja éppen, mindegy. A természetben és a teremtésben jöttek egymás után a nemzedékek, és csak a sorrend lelke és lénye békétlenkedik gyümölcsben, emberben, akárcsak az úgynevezett magasabb rendű látszatokban, amelyeket néha csillagoknak nevezünk. Ha tudna haragudni és kétségbeesni egy hirtelen lehunyó csillag, hogy haragudnék, és mennyire kétségbeesnék! De valószínű, hogy nem bír, egészen más szubjektivitása van. Lehet, hogy úgy fiatalon elmúló férfihoz hasonló. De ne bántsuk az összeletet összefoglaló és egy síkba összeterelt rejtelmeket, amikor még a legközönségesebb és agyonstudírozott titkokat se sejtjük, és bele kell nyugodnunk abba, hogy mákszemnyit se tudunk meg soha. Honnan jöttünk, hova megyünk, mi a föld és az ég, ahová milliónyi gyökérszállal vagyunk összekötve? (Kiszakítanom nekem csak egyet is lehetetlen, ó, be vérzik, elvézrem benne, most, amikor a szent vér minden cseppje kivérzett belőlem.)

A poshadt, pozsgás arcú ember és a frissen született pirosság azonban sokkal érdekesebbek, mint a lét látszatai, és az öregúr nem tudta kimondani a „nagy” szót, mert gyengédebb volt, mint a fiatal zsidó ara - meglássátok, még az lesz belőle -, és mert a nő akármilyen fiatal legyen, közelebb áll a test titkolt érzékiségéhez.

Rembrandtnak újra eszébe jutott a bundás asszony, dicsérte a szépségét, és azt is, aki festette. Rubens szép szavakat kapott a kollégájától. De Heskia nem egyezett bele a dicséretekbe, saját magát tolta előtérbe.

- Vagyok olyan szép, mint ő, csak nincsen olyan szép prémem, mint neki, és nem vagyok olyan meztelen.

Nyilván nem merte mondani, amit minden szép és nem szép nő hisz: hogy ő az egyedüli értékes és kíváncsi nőstény. És nála rejtőzik a boldogság mély kis kútja. A kút, a kutacská, melynek frissességét és forróságát elmondani nem lehet. Körülötte délszaki növényzet, amelyben bolyongani és a kútból inni kimondhatatlan jó...

- Én fiatal férfihoz nem mennék. Fiatal lány korom óta sokszor gondoltam arra, hogy én az apámhoz szeretnék feleségül menni. Néha mondtam is neki... De tudom, hogy azt nem lehet! Rubens követ úr jól tette, hogy csaknem a lányát, egy egész fiatal lányt vett el feleségül. Hogy történt az egész, maga csak tudja a történetét?

- Bátor disznó volt. Nagyon erősen bízott magában. Egy tanítványától hallottam, hogy amikor kezdődött a dolog, amikor Heléne Fourmente-t megismerte, nagyon tagadta a vele való házasság lehetőségét. Azt mondotta, hogy nem akarja nevetségessé tenni magát a világ előtt. Azután meg félt is, később majd elveszik tőle a dús leányzót. De az idő és szerelem haladtával gyakran mondta: mit akartok tőlem, én nem is vagyok öreg, nem is éltem eddig voltaképpen. Amint én éltem, az semmi, dolgoztam és dolgoztam. A munka eddig nekem fontosabb volt, mint együttérzés asszonyokkal. De azért kijelentette, meg is esküdött rá, hogy nem nősül meg. Ezt mondta, másnap ment a paphoz és - elvette. Így lett Heléne asszony, és így lett a kép.

- Lássá - mondta a leány -, milyen kár lett volna, ha nem lett volna meg a kép, amit maga is úgy szeret.

- Azért csak vén bolond volt. Én nem tettem volna meg!

Mind a ketten hallgattak. A csend nyomasztó lett. A lánynak eszébe, sőt több, a vérébe járt, hogy elveszi magának az öregedő urat. Rövideket, hosszúakat sóhajtott, mindenesetre - szaporábban, mint a férfi: ő volt felül. Tudta, hogy nagyon könnyen lehetne elbánni a vaksi öregúrral. Az apjára és annak lehető haragjára alkalmasint nem gondolt. Nemigen szoktak erre gondolni azok, akikben még benne van az élet friss ösztöne.

A beszélgetésnek itt vége szakadt. Bonus valamilyen oknál fogva belépett a szobába, és a lányban élt még az apai tekintély föltétlen tisztelete. Halkan kisémpolygott a szobából, de nem állta meg, ebéd előtt újra be ne menjen újdonsült barátjához.

Meggyszín brokát menyasszonyi ruha volt rajta és keleti papucs, a szoknya alul csak a hegye látszott, nem nagyobb, mint a Ferenc - a Hals Ferenc - egy arcképféjének a nyelve. A lány nagyon fehérnek látszott az erős színű selyemben. Olyan gyengéd és finom volt, hogy a vaskos férfi szinte megdöbbsen tőle. Nem merete megfogni, megszorítani a kezét. Heskia fogta meg az ő kerges markát, és köszönt neki valamit, de nem szóval, csak egy különös, fájdalmas mosollyal. Percekig szótlánul néztek így egymásra. Heskia mert előbb beszélni:

- Atyám azt hagyta hátra, hogy parasztok elvitték kocsin hetivására, és nem hozzák vissza, csak holnap estefelé! És mit szól a ruhámhoz? Ilyen szép ruhája nincs senkinek. Azt hiszem az antwerpeni követ úr feleségének se volt. Menyasszonyi ing is van alatta. Megmutassam?

A megfiatalodott öreg férfi nemet intett a fejével, de azért egész testében megremegett. A lány a korszak bölcs szokása szerint nem az alsószoknya alatt és mindenképpen bebugyolálva viselte a nevezetes fehéreneműt, tehát megmutathatott egy kis részletet legtitkosabb öltözetéből. Úgy gondolom: az egyik térdén kissé felül. De ha más hozzáértő úgy gondolja, hogy egyéb helyen, megnyugszom abban is. Rembrandtnak össze kellett hiányos fogait szorítania, attól félt, hogy összevacognak, és a leány ezt megláthatja. A leány ezt észre is vette. Bólintott a fejével, talán azért, mert az elfojtott remegést nem helyeselte.

Nem lehetett folytatni és tovább fejleszteni ezt a furcsa ízű jelenetet. Újra megzavarták őket. Markja jött. Ösztönszerűen meglepetve nézett hol a lányra, hol a férfira:

- Én itten nem ebédelek! - szólt.

- Mért?

- Már ittam vizet.

- Csak akkor eszel, ha nem látják?! - mondá az úrileány, és jókedvűen nézett a kis parasztra. Ez kinyújtotta rá a nyelvét.

Egymásra csaptak hirtelenében, és mind a ketten egyszerre az öreg férfiba vájták a tekintetüket. Igazságot, elégtételt, pártoskodást kívánt tőle mind a kettő. Majd elfordultak tőle, egymástól is, ki-ki a maga dolga után. A házikisasszony nemsokára visszatért, hogy a vendéget

elvigye sétálni, az ünnepnap és a gyönyörű szeptemberi nap kedvéért. A szegény mesterember csókot intett a nap felé. Maga a nap, ez a nagyszerű valaki, mondjuk, e kitűnő, sőt legelőbbkelő egyéniség, egyenesen a vénember arcába köszönt. Én jól tudom, hogy a Nap különösen szereti az öreg embereket, most is az engedelmes és türelmes fehér lapra gondolván e képeket: az anyám, az édesanyám van előttem. Fa alá, árnyékban, amint ült, fájós kezét kinyújtva, hogy a lombokon áttörő napsugár érje. Különös, akik ott ültünk, mind árnyékban voltunk, de levelek és ágak között áttört a meleg fényesség, és keskeny, halvány arca az anyámnak ragyogott. Milyen régen volt - tegnap volt csak. (Most, most indul sétájára egy fiatalember - túl a hatvanon, és nem bír magával: mindenkit ismer vagy legalább ismerni vél. Festette őket Ábrahámnak, Izsáknak, Káinnak és Ábelnek, Józsefnek, Dávidnak, Senkinek, önálló koldusoknak, pénzkereskedőnek, mindennek, ami az ő testamentumából és ebből a különös fajtából - nem is tudom, minek nevezzem? - csak kitelik.)

- Ejnye, ejnye, de különösek is vagytok ti, csak tudnám, honnan is jöttetek? - kérdezte Rembrandt, karonfogva a lányt, mert a lábai - ó, ostoba lábak! - nem nagyon engedelmeskedtek neki többé.

- Granadából jöttünk! - mondá a lány, bár nemigen szokott dicsekedni.

- Azt tudom, tudom! úgy gyöttetek. No, no, menekültetek. Kergettek benneteket. Toledóból és Castiliából is. Sőt, egész Portugáliából is.

- Mi nagyon sokat szenvedtünk! - mondá Heskia minden meggyőződés nélkül. A szeme - nem tudva, nem akarva, hit nélkül is néhány könnyet ejtett pillái közé. Az ember, aki látta, hogy omlik alá, mint játszik soha nem ismert színeket, hogy él és mint hal meg a nap csillogásában: megremegett belé. Az ő száraz szeme is megnedvesedett, pedig nem hihető, hogy értette, miről van szó.

Szó volt egy furcsa törzsről, aki magát Isten kiválasztott népének tartá, mert a szent könyvben ez van róla megírva. Rembrandt nem hitt ebben az ügyben, mert szerinte minden nép kiválasztott nép. Egy változhatatlan, dogmatikus hitet el nem tudott volna viselni. Rembrandt egy atomja volt a tragikus Istenségnek és egy példánya a szegény, komikus kadavernek, amely úgy viseli magát, mint egy mindenható, pedig a végén a legjobb esetben is - jó trágya. Akár pálinkás hollandi polgár, akár görög istennő az illető... Mint ebben az esetben is.

Hazafelé tartottak. A festő bevonult műhelyébe, illetve lakoszobájába, és izgatott volt, mert munkába akart fogni. Úgy látszik, ez a gyerekes játék: a munka ösztöne, szinte kimeríthetetlen, és a fluiduma még a végén se szikkad ki.

- Hajrá, gyerünk, hol a lenvásznak? Lustálkodtam két napig, gazember vagyok!

Heskia nézte az előkészületeket, és szent tisztelettel nézte az első ecsetvonásokat. Égett szemében a furcsa munka tisztelete, és ebben a pillanatban igazán bámulta az öregembert. És talán szerette is... Annál inkább szemtelenkedett a kis parasztleány, folyton kötődött, feleselt. Minden az útjában volt, mindenben bosszankodott, és hogy a gazdája rászólt, azonnal és végérvényesen el akart menni. Alkalmasint megérezett valamit, érezte, hogy itt valami olyan fog történni, ami elveszi tőle a gazdáját. Furcsa titok, hogy a parasztlány hamarabb és erősebben érzi meg azt, hogy a párja el akarja hagyni. Talán egy ősi, nomád ösztön az egész, és annak a révén a kis parasztlány megérezte Heskiában az ellenfelet, vetélytársat.

De azért mégis maradt Markja. Dühösen megmosakodott, megfésülködött, és a haját is megkente.

Rembrandt maga is félt egy kissé Heskiától. Az újraébredés, az új lakás és az új életprogram alkalmából megrettent egy kissé a gyors iramon. Megijesztette a Heskia hihetetlen gyors rohama, és valljuk be őszintén, félt a lány apjától. Olyan régóta voltak jó barátságban Bonus-sal, és attól tartott, hogy a jó viszonyt ez alapjaiban remegtetné meg.

De már nem lehetett visszatáncolni. Férfihiúság kérdése az egész, és Rembrandt egész férfi, és mint ilyen, hiú is volt.

- Ezentúl nem festek mást, csak magát! - hízelkedett az öreg kakas.

- Olyan képet csinál rólam, mint amilyent Rubens festőkövet úr csinált a fiatal feleségéről? Mert én azt nagyon szeretném, ha megmutathatnám, hogy vagyok olyan szép meztelenül, mint Heléne asszony!

- Megmutatnád magad! - rettent meg Rembrandt a gyönyörtől, és hirtelen elfelejtette, hogy még nincsenek tegező viszonyban.

- Meg én! - kiáltott a lány, és már készült magáról letépni a ruhát.

Letépte vagy nem tépte le? Pozitív adatunk nincs róla, ilyenfajta kép nem maradt. Ténybeli alátámasztása nincsen Rembrandt van Rijn és Heskia Bonus egymáshoz való viszonyának. Hadd borítsa fátyol az öreg férfi és a fiatal szűz alakját.

Csak a késői epigon bolond fantáziája táncol a sötétségben.

Piktúra

Egy tékozló fiút akart festeni. De olyan fiút, akinél a komoly, de jó apa még fontosabb, mint a fiú. Láta a képet együtt, egyszerre, majd így, majd amúgy, többféle változatban, amíg végre megállapodott, és félt, ha fölébred, nem látja majd egyféleképpen. Valóságos láza volt a látástól, mint amikor *Az írástudót* pingálta, akkor is kitört rajta egy benső forró hideg. A foga vacogott bele, főképp munka előtt. És most még jobban, mint azelőtt, mert külön attól is félt, hogy olyan régen nem dolgozott: a munkát elfelejtette. A szeme is romlott biztosan, ismerős kis ablakos szobája, ahol állványát feltüzelték, az sincs meg többé. És az zavarta legfőképpen, hogy csak most jutott eszébe a kép. Mért nem régen?

- Furcsa ez! Hogy jutott eszedbe? - kérdezte az öndiskuráló. És a fiára gondolt. Titusz csak elcsavargott, elherdálja, amije van, és összetörve, megalázkodva odatámolyog hozzá, a karjába, az ölébe. A fiú arcát, és hogy lefogyott, nem látta, és nem is akarta látni. Ó, be lefogyott, milyen sovány! A hátát látja. A vékony vállát, amint a sírástól reszket!

A kép maga... Alig várta a reggelt. Amikor világosodott, rá a vászonra! A szája úgy mozgott, mint a csecsszopóé, ha anyja emlőjéről álmodik. Csak festő tudja azt, hogy milyen kék a gusztusos anyaggal, a buta, de engedelmes ecsettel, az erőszakos, de naiv kenőbáddal dolgozni.

Az író is azt mondja: „dolgozik”, de milyen nem igazi, milyen más az ő munkája a festőéhez mérten. Az írás, a jó, legtöbbször kín, de a piktúra mesterség és minden, úgyszólván testi munka: gyönyörűség. És ha nem csinálod, csak nézed, az is külön öröm. Ám jobb lesz talán, ha a közismert titokról nem sokat beszélek, még túlságosan bölcs lesz az olvasó, és lenézi a végén a magyarázó író!...

A két lány, az úri és a paraszti, szintén ott mozgolódtak a festő körül. A kis szolgálónak még valami hasznát lehetett venni, friss rongyot hozott, lenmagolajat kért kölcsön vagy jószagú terpentint, amire a tömpe orrú Rembrandt orra a jó érzéstől mozgott. A finom kisasszony viszont belebeszél, tanácsokat adott.

- Csakugyan? Igazán? Úgy találja? - ilyen válaszokat adott Harmens mester. Azért kétkedés-sel nézte, amit csinált, előre, hátra ment. Alkotmányának az alapja, a két lába bizony tántor-

gott is alatta, de szerencsére nemigen vette észre, inkább azt hitte: a föld forog. (Abban az időben terjedt el ez a balvélemény.)

Kis szolgálója háta mögött - nézván a képét - megfogta:

- No, no, öreg, öreg ténsúr. Vigyázzon, elesik!

- Mért hagyja magának azt mondani: öreg! - szólt rá az úrihölgy.

- Mert ez itt a képen, ami most csinálódik, ez a fiam. Akinek ilyen nagy fia van, mint ez a Titusz, az már vénember.

- Ez a Titusz, akkurát ő! - kiáltott fel a cselédlány.

Rembrandt nem zavartatta magát, ő is tudta már, hogy a hölgyek, akármilyen szépek és fiatalok vagy öregek és csúnyák legyenek is, a képhez nem értenek. Csaknem mindig az tetszik nekik, ami rossz, sekély, vagy ami még nagyobb hiba - a csinos. A festés, az igazság, az élet, bennük lakik, rajtuk át és általuk folytatódik, mégiscsak az tetszik nekik, és csupán azt érzik meg, ami cifra, csinált vagy élettelen. Be sokszor lenézi őket ezért a férfi, volt rá eset - én tudom -, hogy ki is szeret belőlük. De nem kell szomorkodni az egészen: - visszaszeret.

A két lány ott táncolt körülötte a művésznek - be kár, hogy nincs e szónál jobb -, és a remegő, vörösbarna, a téglaport meg aranyos festékpasztákból gyorsan támadt, föltámadt az élet.

A finom lány meglepődve nézte, csudálkozott, tisztelt. Ha nem volna kemény és nagy dolog, azt mondanám, hogy csak tisztelt. Elismerő és hízelgő tekintetet vetett az öregemberre, hogy ilyet tud. Sőt, már most valójában nem is látta öregnek.

- Ó - mondá rajongással -, ezt nem tudják azok a férfiak, akármilyen fiatalok is, akiket én ismerek. Mit tudnak? Kereskedni. Kámfort, szegfűszeget, gyömbért venni és eladni. Meg aranyat. (Nem is olyan szép az arany.) Nekem van egy rokonom, aki el akar venni, az le tud vágni egy összetört lábat. De egy széklábat se tudna megfesteni... Ó, Rembrandt, ne menjen tőlünk soha el, mert amíg itt van, és láthatom, addig boldog vagyok!

Markja - nem vagyok biztos, így hívták-e? -, a szolgálóleány nevetett, grimaszt vágott a házikisasszony olvadozó szemébe, és a pittyét félrehúzával morogta:

- Elég régen tanulja, tudhassa. Meg mindhiába: ezt a ténsurat, tesszen megtudni, mán négyszer is ellicitálták. Ha olyan nagy bűvész, mé van így ő? Egy inge van, éccaka kimosom, hogy másnap tisztája legyen. Nekem ugyan nem mesterember. Egy bádogos több, egy csónakfaragó még több. Az, aki groggot árul éccaka az utcán, az még több. Vett nekem új szoknyát? Kásmirból, amit ígért - nem vett! Botosba járok. Gyöngyöm nincs. Csipkém nincs. A fülembe semmi sincs, akár egy vadleánynak. Ennyit adok a mázolásra!

Az annyi egy hang volt: a körmével piros szájába nyúlt, és a fehér fogát háromszor megper-centette a parasztnő, és nem tudom, vajon nem neki volt-e igaza? De a szigorú igazságért bizonyos, hogy testi fenyítékben lett volna része, ha ki nem menekül, ha be nem csapja maga után az ajtót. (Hogy aztán kívülről a kilincset ragyogóra tisztítsa; és a többi kilincset is, vad dühvel, szenvedéllyel és tudással, mind!)

A gazdája engedelmet kért a jelenetért, és a súlyosabb szavakat, ha nem is tagadta le, de megszépítette. Egyedül maradt Heskiával. A nő a férfi megaláztatásától még inkább föltüzelve, képes lett volna ezt megcsókolni vagy legalábbis hagyni magát, hogy megcsókolják. Harmens azonban nem vette észre, dolgozott mámorosan, a szédülésig, a megbutulásig. Csak egy-egy tört mondatot vágott oda a megbabonázott öznek, ki saját arcát látja a tóban, és tovamenni nem tud, félős, hogy beleszédül...

- Ha mindig velem egy műhelyben lett volna, mikor dolgoztam... Hogy megy most a munka... Ne menjen ki innen soha. De ebédre hívnak, hallja?! - mondá Rembrandt.

- Minek enni, én nem is ennék! - szólt a lány, valóban karcsú, de nem törékeny, hosszan és merészen ívelt a törzse. Otromba szó és ostoba fogalom. Mint délszaki virágnak - megint az a virág! - a tölcse. A fáradt ember, hogy munkájáról fölnézett, és feléje fordult, szinte megremült a szépségétől.

Enni és aludni nem tudott ezen a napon. Izgatott volt mindenféle gyönyörűségtől olyannyira, hogy ez éjszakán így beszélgetett magával:

- Te, Rijn, elesett fiú, mégiscsak szerencsés vagy te! Szeret valaki. Olyan nagyszerű - bár zsidó - úrinő, hogy szépségre meg különösségre nincs nála előbbre való.

- És te is szeretsz valakit. Nem őt. Más.

- Kit? No, megállj!

Még itt állott, vigyázott, torkon ragadta magát, nehogy a maga és valaki más vesztébe rohanjon. De már csaknem öntudatosan gondolkozott, sőt, diskurált róla:

- Csúnya dolog, piszok. De nem volna-e legjobb, ha feleségül venném.

- Még csak az kellene. Egy konyhaszolgálot. Kit mást. Talán egy öreg polgármesternét? Fúj, de csúnya egy öregasszony. Egy német képét láttad, barátom, egyszer. Kranachnak hívták, vagy hogy a csudába. Milyen utálatos volt az öreg némben, aki egy fiatal férfival kívánt csókolózni. Ahogy ránézett, amint megérintette! És egy öregember, aki szép fiatal lányra mereszti a bagolyszemét? Az más, más!

- Feleségül venni. Csakis, csak ezt lehet. Mert különben elszalad. Már jártam így, az a lány... Hogy hítták?

(Negyven esztendővel előbb ismerte azt, akinek a nevét, a vezetéknevét se tudta. A keresztnévére is csak azért emlékezett, mert az ingére gót betűvel ez volt kihímezve: *Rosa*. Talán német, de lehet, hogy flamm volt. Nagyon keveset beszélhettek egymással. Éppen csak a szükséges dolgokat. „Elgyöttél?” „El.” A foga vacogott, alig tudott uralkodni magán, hogy ne remegjen, és a nő meg ne utálja. Így is mosolygott, amikor hozzája bújt. Nem mondta soha, hogy „gyere megint, ne soká!” Csendesen elengedte. Egy szót se szólt: édes kedves, derék legény vagy, ki vagy? Mi vagy? Nem is tudta meg soha, még a nevét sem.)

Mikor Amszterdamba jött, kevés vártatva találkozott vele, mostani kis cselédjével, véletlenül a kis csatorna egy csapszékeiben. Kócos, ugra-bugráló kis parasztlány: pedig az éhségtől majd elájult.

Bizalommal, illetve bizalmatlanul nézett föl az őt megszólító Rembrandtra. Éppen egy korosabb, alacsony, négyszögletes fejű, undok uzsorás vizsgálta kéjsóvár szemmel a kis parasztlányt, hogy elcsalja, megvegye magának:

- Hisz maga bűdös, a szája bűdös! - ripakodott rá a kis kócos a kadáver szagú ál-emberre.

- Hagyd békén, Ouboul, mert menten farba rúglak! - ordított Rembrandt, és kézen fogta a kislányt.

Ouboul sunyítva eltakarodott, az öreg piktor meg felszólította újdonsült barátnőjét:

- Egyél, igyál!

E naptól kezdve Rembrandt szolgájának „szerződtette” a csitri lányt. Nála ragadt, sőt néha talán szerette is a gazdáját. Igen-e, nem lehet tudni? De sokat pereltek egymással, illetve a szolgált szidta az urát, ha az nem rendes időben jött haza.

- Hallja, maga! - szólt keményen - már azt hittem, hogy vad flamm-lovak legázolták. Jól is tették volna!

- Féltettél?

- Az ördögöt én - hö. De mit bitangol egy ilyen öregember. Hö. Mért nem dolgozik. Hö. Majd én meg itt hagyom. Hö.

Egy egyenes mondata, szava nem volt a cselédnek. Még az ura is nehezen értette meg. Főképpen azért, mert nemigen nézett rá a kis cseléd, ha hozzá szólt. Másra se igen, az ételt is eltolta maga elől, amikor a kis konyhaasztalára kitalálták. Szó és megokolás nélkül böjtöt csapott néha magának. Mikor egyedül maradt, magával is csak annyit diskurált:

- Én ezeknél nem eszek. De ez sem.

Nyilván Harmens van Rijn úrra gondolt, de este már nem félt. Éjjel azonban megkóstolta a déli ebédet, és falusi nótát dúdolt, minden falathoz külön-külön mást. Azonban úgy látszott, hogy az egész ebéd megmaradt. Konok és ravasz volt e fehérség, a tulajdonosa félálomban hallgatta, és gondolkozott róla:

- Olyan ez, mint a vadmadár. Ha ez elszáll, akkor mi lesz belőlem! - diskurált magával az öreg. De elalvás előtt és alvás közben, ha fölrezzent, ha álmodott, nem járt az eszébe leány, sem ez, sem az (még a voltak se, pedig azok mindig voltak), hanem csak egy: a munka. Kemény egy szó, és nem is jó, és bár szégyellem leírni, de mégis megteszem: akinek kéjes-kínos ölébe rejtette gőzölgő fejét a művész, az a „l'Oeuvre”, a munka volt!

A kis cselédlányt szintén mindig elragadta a festőmunka izgalma, szeretett segíteni.

- Az a - perelt -, csak tessék megtanulni újra pingálni! Úgyis mindenkinek dagadt orrot fest. Fenét török én az úrnak festéket!

De természetesen mindig azonnal munkához, a segítséghez látott: a durvább részéhez. Az igazihoz, finom részéhez a festő nem engedett hozzáférni senkit. Alkalmasint külön imádságai voltak, mint a művész-kenyérsütő asszonyoknak, és munka közben ezeket duruzsolta, mint azok szokták. Magára zárta az ajtót is, mint az alkimisták és aranycsinálók. Ezek, szegények, hiába küszködtek az egész világegyetemen át. Csak neki sikerült folyékony, reszkető, barna aranyat csinálni. Megvan ma is. És még több a tüze, igazabb a teste, mint valaha. És igazabb arany, mint a valódi arany.

A kis nő az *Éjjeli őrségen*. Nagy mulatság, hogy mennyit törték rajta a fejüket az emberek: ki volt, hogy került a képre tekintélyes bakok közé? Igen kézenfekvő és kínálkozó gondolat, hogy meg akart alázni más állásbeli és társadalmi hölgyeket. A kontrasztot akarta talán kihozni. Fromentin sok magyarázatot fűz ehhez az esethez, de nem hinném, hogy igaza van. A logika garádicsán akar eljutni ehhez a titokhoz, de énszerintem ilyen esetben minden logika hamis. Egy fény vagy színfolt kellett az öregnek - vagy mit is mondok, akkor még fiatal volt, és nem tűrhette, hogy csupa hímnemű legyen az óriási vásznon. Egy kevés női ingredienciát is bele akart vegyíteni. És miért éppen ezt? Mért ilyent? Nem véletlenül-e? Vagy szándékosan? Talán a fő megrendelőnek valami tündéri, de mégis félbemaradt gyermeke volt? Bizonyos, hogy az *Éjjeli őrség* talányos nőalakja nagyon közel állott a szívéhez, és különös, hogy a látomásaihoz nem hasonlít egy sugárnyira sem. Valami vad nemiség van a nőalakban, hisz Rembrandt még akkor fiatal volt. Abban az időben mindenki parolázott vele, neves, gazdag,

és ezért természetesen tisztelt ember volt. Mostanában már csúszott lefelé a saját lejtőjén; némely fő köszönők már nem is köszöntek neki. Nem vették észre, nem akarták észrevenni.

Egyszerűen szegény és öreg lett, és a kortársak kíméletlenek. És az öreg piktor alkalmasint nem azért festett, és nem is sejthette, hogy Pierpont Morgan vagy valamelyik Rotschild úr milliókat kínál egy-egy vásznáért, vagy az okos és érdemes német Bode tanácsos úr majd a jövőben katalogizálja...

Rembrandt ruhát vásárol

Nem lehetne-e pénzt adni a tengernek, mert annak szegénynek pénze nincs?! És a mai napon valóságos, jó illatú tavaszi hullámokat vert az iromba nagy város körül. Hála, hála, hála. Ez az érzés árasztotta el az öregurat, pompás egy indulat, alkalmasint valamelyik féltestvére a szerelemnek. Mindenkit megjutalmazni, még a két uzsorás műárust is. Púpos lánynak levenni a púpját és férjhez adni, girhes, éhes kutyát jóllakatni lúdmadár májával. Ez utóbbit, hogy megteszi, el is határozta...

Amikor egy kevésbé mégis kijózanodott, arra gondolt, akire nem is mert gondolni.

- Sietni kell, cselekedni kell, hogy az árusok be ne zárják a boltjaikat.

Indította és sürgette magát. Mindkét nadrágzsebébe gyűrte a pénzt, és ez jelent mégis valamit, hogy így és ezt cselekedte. Kirohant az utcára, és nagy lármával nyitott be a flamm vászonkereskedőhöz, akinek elrajzolt arca olyan volt, mint a hollóé, a boltja olyan, mint a hollók királyának fészkéhez illik: ami ragyogó, fényes, puha és színes, benne volt minden. Rembrandt tobzódott benne, összeturkálta, fölnyalábolta. Az árusra nem is tett valami józan benyomást, a kezére is nézett, a zubbonyára is vigyázott.

- Ne félj! - mondá a mohó vevő és javíthatatlan dicsekvő. - Van pénz, nézzed, mennyi van! - Megmutatta a zsebét, és szórta ki a pénzt. Egy meggyzsin selyem menyasszonyi ruhát vásárolt, amelyet valami hercegkisasszonynak készíthettek Olaszthonban, de az illető, mielőtt fölvehette volna, hirtelen mást gondolt, és kolostorba ment. Vagy mérges fűgét kapott a vetélytársnőjétől? Története volt a szűk ujjú selyemruhának, és Rembrandt ezt érezte is. Megsimogatta arcával a selymet, sőt fejet is bölintott előtte... A hozzá való ing is előkerült, ilyent még maga a festő se látott, pedig temérdek inget látott életében, olyant is, amely fekete volt, mint a föld, attól se ijedt meg. Ez, akit a ládából a boltos előszedett, viszont szent félelemmel töltötte el. Át lehetett rajta látni, mint ahogy át lehet a könnyű felhőn. És átsüt rajta a nap aranyteste.

- Honnan való ez?

- Egy egyiptomi királylánytól lopta egy herélt, és átvitorlázott vele a francia királyi udvarba. Onnan került - szólt a boltos, és még a csőre is nevetett.

- Hazudsz, valami angyalé volt, leejtette a földre. Lehet ez?

- Hogyne.

Megegyeztek, nem alkudtak, a festő magához méltatlannak tartotta az alkudozást. Elmenőben, az ajtóban már, még visszafordult:

- Te, barátom, csalo! Nincs neked olyan facipőd, amelyet mifelénk - tudod - a parasztlányok viselnek, de némelyiknek, láttam egyet olyant, aranypatkója van?

Akad, éppen olyan, leánylábba való. És véletlenül hófehér pókhálóból vert csipke mellvért és a hozzávaló szűz-fejű is került.

- A kis szolgálónak! - mondá Rembrandt hanyagul. A hosszú ing és a menyasszonyi köntös kié lesz, arról nem nyilatkozott. Az illetőre nem mert rágondolni, csak rásejteni mély áhítattal és titkosan. De futott vele haza, és ott a Heskia ajtaján szó nélkül bedobta. A lány még az ágyában, sötétben, meg se mozdult. Annál többet a kis parasztleány, kiszakította a gazdája kezéből az ajándékokat, a holmit, a ruhát, a cipőt, a főkötőt, a rongyot. A szentséget, amelynek számára minden női szívek ajtója kinyílik. Markja föluggott gazdája nyakába, és megfedkezve minden tiszteletről, összevissza csókolta a karját, a nyakát, sőt a száját is. (Aztán megtörölte a száját.) A kuckóba szaladt a holmival, mandula-szappannal hamarosan megmosakodott (más, mint mandulából való, nem is érvényes), felöltözködött, és azzal szaladt ki az ivóba, táncolni. Rembrandt a gyönyörűségtől kacagva hosszan utána nézett. És a szíve nem szorult el, vidám ütemre dobbant.

Este volt, nagy lármával jöttek érte a Bonus és a gyerekek:

- Estebédre, estebédre!

A széles vállára ültette mind a kettőt; és azt kiáltotta a fülükbe:

- Gyerekek! Tudjátok-e, ki vagyok én! A szegény Lázár, aki föltámadott.

Az asztalnál pedig azt mondotta a barátjának:

- Én vagyok a legboldogabb ember a világon.

Ezekiel

Estebédre érkeztek. Hollá, micsoda vacsora! Pedig kettecskén voltak csak, nem vártak senkit, a százéves pap és a nem sokkal fiatalabb papné. Előrehaladott koruk miatt nyilván, csak igazán nehéz ételek párologtak az asztalon: vajalja levesnek, feketén hólyagos lángos magyar lisztből és tejfölben fürdő. Arabs ételek mézben, mákkal és mézbe-vajba fagyasztott diógerezdekkel. Cimetes és szegfűszeges főtt gyümölcs, de a papné számára korai szőlőt is lopott egy talmudtanuló. Tekintve, hogy a vacsora határozottan tejes vacsora volt, a holland birkától eredő, kőkemény, de annál zsírosabb sajtkorong is ott volt az asztalon. Hozzávaló frissen sült és még meleg barhesz, azaz fonatos kalács, mivel a papnak nemcsak péntek este dukál a kalács, hanem mindennap.

A pap és a papné nem csináltak nagy lármát, és abban az időben még a fajtájuknak - nekem kedves fajomnak - nem volt meg az a szokásuk, hogy mindig és mindent kérdeznek. Mért jöttek, mint jöttek, minek és meddig maradnak. Nem kérdezte egyikőjük sem.

A képnek nagyon örültek, és a papné meg is csókolta az ura festett száját, és az ajándék öröme a házaspár elevenen is csókolózott. Természetes, hogy férfinak és nőnek megvolt minden foga. (Pedig úgyszólván hasmánt csúszva menekültek ide, idegen világba, idegen tengerhez, és a nagy község megtizedelve jött el velük, s minden gyötrelemnek még csak emléke se maradt meg a fejükben. Csak jó emlékekkel, egyáltalán csak jóval voltak tele: a fiaik megmaradtak, és prédikáltak flamand földön, a németek délvidéken, sőt magyar földön is. Oda is eljutott egy-kettő, pedig a talmudban állott az óvás: mindenhova, csak Magyarországra ne menjetek! Miért ne? Az okát nem tudom, és azt se tudom, mi lett a két bátor spanyol ivadékból: mágnás-e vagy magyar paraszt? Vagy magyar borghese? Magyar-sváb borghese nem, az bizonyos! - A kicsiny korukban meghalt leánygyermeküket, azokat elfeledték. Mint a végén nyílt és elmúlt török-borostyánt. És a Semnek vér nélkül való áldozatokat.)

A szomorúság és vénség - a halál gondolata meg éppen - nem férközött az emberpárhoz, kik csiklandás nélkül is nevettek. A bizonytalan holnap, Sem fiainak roppant szerencsétlensége, ami miatt nem tud élni a jelenben: gyökerestül ki volt gyomlálva szerény kertjükből.

- Ádám kilencszázharminc esztendeig élt! - jegyezte meg a rabbinus.

- Honnan tudod te azt? - jegyezte meg a rabbinusné, mert szeretett ellenkezni.

- A bibliában áll! - A pap, a papné és a vendégek elhallgattak és elmélkedtek.

- És meddig él maga, Ezekiel? - kérdi Rembrandt.

- Ameddig akarok!

- Ő a pap! - mondá a papné.

- És addig, ameddig be van írva a könyvbe odafent! - tette hozzá vigyázatosan Ezekiel.

Nevettek. Ettek és nevettek. A végén tejbe főtt diót eddegéltek a végtelenségig, amíg a rövid asztali imádság után a különösen szerelmes hajlandóságú Salamon király énekeibe nem fogott a házigazda: spanyol honból hozott gitárral jelezte a papné a vissza-visszatérő strófát. A hold belesett: mit csinálnak ezek? És kicsalta őket az udvarba, ahol a kút mellett állva aludt három tehén.

Rembrandt eddig a kutyákon, csirkéken és egy lovon kívül alig méltatta az állatokat. Most a három tehén olybá tűnt föl neki, mint három nyájas és testes asszony. A jóságos, majdnem ártatlan tekintetük a szívéig férközött, és az állathoz való szeretete és azokkal való együtt-érzése egyszerre fölforrott, és kicsurrant szívéből, fölkiabált:

- És ezek a tehénszülők nyalogatták az újszülött Krisztust!

Baj nem történt, a házaspár más néven ismerte az emberi nemzetség tragikus hősét, sokak szerint Isten fiát. Mért ne lett volna az? Ha valaki az volt, ő az Úr igaz, szegény fia volt. A füle káprázott a házaspárnak, úgy tettek, mintha nem hallották volna az egészet.

A papné hirtelen arról kezdett beszélni, hogy megálmodta, hogy ők ma este idejönnek, a rabbinusnak meg a mesterségénél fogva is, előre kellett tudni a látogatást. - De muszáj volt, föltétlenül kellett Jézusról beszélni, Rembrandt mindenbe belekeverte. Ők különben is, nemcsak a nevét, de a történetét is másképp ismerték Mirjam fiának. A dióévés közben való jóízű beszélgetés nem szakadt félbe. A festő a papot Putifárnét és Esztert illetőleg faggatta. A papné megfenyegette.

- Magát csak a nők érdeklik? - és rámutatott a Rembrandtot kísérő Heskiára. Ezen mindnyájan nevettek.

- Hogy is volt az Jákobbal meg az angyallal?

- Az úgy volt...

A vén pap beszélt a bibliából, amelynek minden szava benne élt, és nem is volt egy szava is, amelyben úgy ne hitt volna, mint a mai kézzel megfogható tényvalóságban.

- Mondd tovább. Mást mondj most, Izsákról. Jó fiú volt.

- De még milyen jó! - szólt Ezekiel, és nyájasan haragudott, mert a keresztény (mégiscsak az!) feltételezte, hogy Izsák nem jó is lehetett volna.

Ezekiel a képét Rembrandtnál tulajdonképpen neje számára, ki hat évvel volt fiatalabb nála, rendelte. Arra az esetre, hogyha ő meghal majd, a nő el ne felejtse. Pedig ezt tenni esze ágában sem volt, fiatalnak, életerősnek érezte magát. Talántán csak Rembrandton akart segíteni, akinek rendezetlen anyagi állapota nem volt előtte titok. És mivel az idő már későre

járt: a pap és a papné az öregemberek önzése szerint kezdték éreztetni, hogy le szeretnének már feküdni. Ezért tehát Ezekiel egyszerre a dolgok befejezőjéről, a pénzről kezdett beszélni, mint ahogy a zsidóknál szokás.

- Tudom, hogy pénzszükségnek örömsz, azért adom, nem a munkáért. - És sokféle földben eldugott, megpenészedett vászonzacskót húzott ki lebernyegéből. Húsz darab arany volt benne, odaadta az utolsó drombig. Hozzá jóízűen nevetett, mert ama keleti aggastyánok közül való volt, akik fiatalon krajcárosak, de az élet alkonyatán pazarlók, és mennél öregebbek, annál jobban szeretnek adni. De még hozzátette:

- Hallom, Harmens, könnyelmű vagy. Vigyázz a pénzre. Fiatalon még vigyázni kell!

Jó éjszakát és minden egyéb jókat kívántak egymásnak. Ahelyett hogy az öreg pap mentegődött, és tartóztatta volna őket, Rembrandt hozakodott elő kifogásokkal:

- Ilyen későn, Heskia! Kikapunk az apádtól, de Bonus talán megint bábát helyettesít valahol az alvárosban. - A pap és papné nem kísérték ki őket az ajtón, egyszerre öregségükre hívatkoztak.

Rembrandt és Heskia lassan ballagtak a jószagú éjszakában. Tengerillat és tehénpára terjengett a levegőben, de egyikük se gondolt arra, hogy az időt dicsérje.

Rembrandtnak az aranyak jártak az eszében, mire és hogyan lehetne leghamarább elkölteni? Szeretett volna egy paradicsommadarat venni Heskianak, neki volt már egyszer, Indiából hozta egy rejtélyes hajós. De a madár elszállt, mikor egyszer megijedt a dobpergéstől. Egy ködmönt is szeretett volna venni magának, ha jön a tél. Szép kereteket is látott, olasz templomokból lopták vándor festők, hazaiak. A Lievens barátja képe volt zálogba, ki kellene váltani. - Ajándék a sírásóknak, akik a kedves halottjait őrzik. Festéket és vásznat is kell vásárolni! De ebben a pillanatban az éjszakát tekintve, nem lehetett az aranyakból egyet is kiadni. A vén pazarló emiatt nagyon szerencsétlenül érezte magát; ellenben a lány teljesen és tökéletesen meg volt elégedve. A csönd és a szagok, a kép és a vacsora erős tényezőkké váltak az úgynevezett „lelkivilágában”. Szerette volna megfogni a mellette haladó kezét. Testi dolgokon gondolkozott Heskia.

Átmenet nélkül megállította a bandukolást, átölelte Rembrandt nyakát, és megcsókolta. Ez meg se moccant, vissza se csókolta. Mire a nő megkérdezte:

- Maga mért nem?

Most visszacsókolta, gyengéden, soha még így. És nem is mert tovább egyedül maradni vele, siettetten haza. Elkísérte a kamrájáig, ő maga kint vetett ágyat magának a szénakazal alatt, a fekete-fehér foltos tehenek közelében. Betúrta fejét a jószagú szénába, imádkozott az üdvözítőhöz, a teremtőhöz, úgy is mind dogmatikus istenhez, úgy is mint az egek és a földek urához. Természetesen megdicsérte külön a nagyképű holdat is, apróra megjegyezte azokat a színeket, amelyekből ki lehet keverni az egyszerre átlátszó és mégis plasztikus hatásait. Ó, szentimentális csillag, de megértem, hogy sokszor és sokaknak kedve volna, hogy fölfaljon.

A festő a szabadban aludni nem tudott, és nem is akart. Álomtalan, szomjan virrasztott, hogy jöjjön a reggel, és jöjjön a lány. Még hamvas és nedves volt a hajnal, már melléje ült a szénába, az ajkát nyújtotta, és szólt:

- Vegyen el engem maga feleségül, Harmens Van Rijn. Az apám soha sincs itthon, mindig magam, egyedül vagyok. Szeretném, ha házam volna, olyan kicsiny szobák. És maga se élne úgy, mint most, mint a kivert kutya. Én vigyáznék magára és holmijára.

Rembrandt úr lehorgasztotta fejét, elgondolkodott, kételkedve, rosszhiszeműen szólott:

- Igen. Miért ne? Csakugyan. A pohos flamm is megtette... De szabad-e? Nekem szabad-e? Mit mond hozzá az apád?

- Ne mondjuk meg neki. Majd csak akkor...

- Mikor?

- Ha már ő maga kitalálja. Ha már kell.

- Mikor kell?

A lány nem felelt, nem tudott mit felelni. Csak a kezét nyújtotta ki, és megcirógatta vele az öreg csavargó borostás, ősz állát.

Van Dyck, Rubens és Heskia

- Rembrandt úr, azt mondja meg, csak nekem mondja meg, mért nem ment el soha azokra a szép olasz helyekre, ahol a fiatalon meghalt Rafael úr és Buonarroto úr lakott, és ahol számtalan istenek vannak, akik emberek. Igaz? Nekem hinnem ezt nem szabad, de maga jobban tudja.

- Fiatal istenek, azok vannak, abba higgyél. De én csakugyan sose jártam ott.

- Miért?

- Nem volt sose készpénzem. Aztán meg eljöttek hozzám - ők. Meg eleget jártak oda, akik elmentek leselkedni idegen titkok után, azt mondták, tanulni. Az állat se vándorol, a fa se igen vándorol, kivéven a madarakat, de azok nem a testvéreink, megtagadom őket.

- Én se. Félek megfogni egy madarat, jaj!

- Ahonnan a földből kipotyogtam, már én csak ott maradok, úgyse lehet ezzel az eggyel is betelni.

- A földből jövünk és az égre törünk! - jegyezte meg a lány művelten, alkalmasint az anyjától tanulta.

- Olyan ég nincs sehol, mint idehaza, a Holland köztársaság fölé aki borul. Hiába beszélt nekem a tanítómesterem, az öreg Lastmann, aki az itáliai városokat bújta. Hallom, ott nem élesztővel gyúrnák a kenyeret, és meghalnék éhen, ha nem ehetnék olyant, amilyent az anyám dagasztott. A zöld és fehér hegyeket se szeretem, nem vagyok én kecske. Azt nem mondom én, hogy néha rám nem jött, menni, menni az erős napsütések felé. Egy-két öreg elmúlt szak társamra kíváncsi is voltam, de részben meghaltak, amikor én fölnevelkedtem, részint meg nem hittak. Nem mentem én oda, ahová nem invitáltak. A föld, igaz, hogy szép, erről is, arról is, keresztül-kasul mindenféleképpen, és mindenki, akinek két lába van, mindenhová elmehet. De amíg idehaza egy vén bodzafa van, addig a pálma nem kell nekem. Ezzel nem tegeződöm, azzal igen. Ötven és kilencszer pingáltam le magamat, kár, hogy nem százszor, mert ami az enyém, az az enyém!

A lány nem értette egészen, de azért nagyon helyeselte. Az öreg csak képekben beszélt, és sokszor, bizonyítás helyett, becsületszóra. De van-e igaz férfiú, aki mást érez, mint a maga érveit?

Amoda, a módos flamand földön különösen nagy divatja volt a délszakra való csavargásnak.

- És két robusztus elfogultsága volt az öregnek két kollégája iránt, az egyikről azt mondotta: a

bársonyba bújt vörös paraszt, a követ; a másíkról csak úgy szólt: a kákabélú gróf. Az egyik Rubens volt, a másik Van Dyck. A nagy gazda meg a tanítványa. Két antwerpeni. Ide gyöjjenek, ha mernek! Kemény, kemény legények, de mégis csak nem hollandusok. Van Dyck gróf különösen megfeküdte a gyomrát.

- Egy gróf kutyája kedvesebb ennek, mint egy bűdös polgár, és egy kesztyű külön, mint egy istenteremtette arc. Ő a kesztyűfestő. A nyelvével pingált. Tányérnyaló, arcnyaló. Nem mondom én, hogy ügyetlen volt, de a fene egye meg az ügyességét. Ha már nem pingálhatott hercegeket és nagyurakat, akkor a jó pénzesembereket úgy kente a vászonra, hogy azok azt higgyék magukról, urak. Jézust magát is lepingálta, ezért a másvilágon még kikap. Egy olasz vagy angol királyfit csinált Jézusból, aki lesóványodott, és megnőtt a szakálla. Szomorú, mert a ruháját elvették, meztelen. Isten úgyse!

A lány megmutatta fogait, és megnyálazta annak úgyis piros csigasövényét. Nem kacérságból, hanem mert az anyja, sőt annak az anyja is így csinálta, hogy tovább ne menjek. Száraz volt a levegő, ahonnan egy-két, ötezer vagy több esztendeje - tehát néhány napja - az ősei eljöttek? Vagy talán még szebbnek akarta tudni magát? Az öreg legény így is alig mert ránézni: restellte a kicserepesedett, elkékült száját a leánynak üdesége előtt? Lesve, laposan mert csak ránézni. Ah, be szerette volna, a soha be nem csukott ajkat a maga szájával gyengéden és mohón becsukni! Megtehetné volna, már most megtehetné volna, azt érezte belül, mert a szem titkos beszéde már szinte szóval szólt hozzája. Gyönyörűséget szerezni, boldoggá tenni, föl nem mérhető ajándékot adni, a vágy, amellyel óhajtják, amint szinte tűzre válik; már kiragyogott a nőből, mint ahogy annyi szűzies, tiszta nőből ilyenkor szokott. És ha hideg is, ha jól nevelt és úgynevezett becsületes is. Becsületes! Majdnem mondtam valamit! Erre a buta, fölfuvalkodott és sok gilisztavérű költők meg vízhasú és vízfejű vagy gereblyetestű papok által kitanált becsületre!

... Szenteltvíz Van Dyck méltóságos úrról leszedetett. Ami Rubens főnök urat illeti, bizonyos, hogy annak a számára sok meleg szava volt. Nem hallottam, de meg merek esküdni rá, hogy a házikisasszony mulattatására szép csendesesen, pedig nem a halk szó volt a szokása, így szólott:

- Egy vászna van a flandriainak. Ha tudnék irigyelni valamit, azt irigyelném: a Fourment Heléne asszonyságot, azt a meztelent, a bundában. A piktúrát. De az eredetit, a feleségét még jobban. Mert egy asszony eleven, élő tompora ezerszer többet ér, mint a Leonardo úr vacsorája. Pedig azt hallom, olyan ez a kép, hogy csak le kell borulni és imádkozni előtte. Egy élő, szép és fiatal cselédasszony előtt is, de csak az övén - túl.

Az öregember érzékisége nem sértette az úri nőt, inkább valahogy megérezte ezen át, hogy bár erősen foghiányos: hunyó tüze alatt még parazsa ég. És kissé zavartan nevetett a mondasain.

- Hány esztendő volt az antwerpeni követ úr, amikor Heléne kisasszonyt feleségül vette?

- Ötven és három.

- És a Fourment lány, amikor hozzáment?

- Tizenhatalc, azt mondják. Hogy merte a vörös paraszt, hogy merte ezt megtenni!

És azontúl is gyakori közös beszédtema volt közöttük a Heléne Fourment-ről készített kép.

Jézus - Shakespeare

Az irodalomról is beszélgettek néha. A papíros és nyomtatott betűfalás íme ideért, ezekkel fűtöttek alá a világnak, és a sok betű ákombákomjával zavarták összevissza a különféle emberarcú lényeket. A legfőbb könyv az ótestamentum volt, az, amit a legtöbbször letárgyaltak, mind a ketten nagyon jól ismerték, vitatkozhattak fölötte. A zsidó a görög szöveget is ismerte, tehát fölényben volt. Viszont Rembrandt Jézus evangéliumát tudta csaknem betéve, és magát a Megváltót személyesen látta, hitte, mert a hangját is hallotta. Az anyagelvű orvos néha elmosolyodott, ha a barátja nagy lelkesedéssel, kipirult arccal beszélt róla.

A víziós lény azonban nemigen tudott félig lelkesedni. A doktor is engedett, a Jézusba vetett hit tőle se esett távol, ő is úgy vélte, mint minden jobbfejű Mózes-hitű: nem mondott le legistenibb kiválóságáról, aki az ő fajtájából nőtt ki, föl egészen az Égig, egészen az Isten trónusáig. Szívesen elhitt, amit csak hinni tudott, főképp csudatételeket, a jóságot, az önzetlenséget és a megalázkodást. A dogmánál aztán elmaradtak egymástól, sőt csaknem összeverekedtek. A hitviták alatt Heskíát kiküldte atyja a szobából: a leánynak valami gyengéje volt Jézus jelensége iránt, alkalmasint szépsége, szenvedései és a világon uralkodó tekintélye miatt. Egyszer, amikor a festővel egyedül maradtak, meg is kérdezte:

- Nagyon kíváncsi vagyok, beszéljen nekem Róla valamit. Igaz, hogy nem volt atyja? Az én nagyanyám azt beszélte, hogy mégis volt: egy falusi ács. És még mást is mondott, azt, hogy törvénytelen fiú volt. (Zsidóul mondta a lány és ingerkedve, eltanulva, mert mindezeket eltanulják, örökbe kapják és örökölni hagyják. Itt is, amott is.)

Rembrandt nemigen kedvelte ezeket a hitvitákat, sőt erkölcsi kérdések se igen érdekelték. Az egyháztanácsra azonban őszintén haragudott. Egyéb erkölcsi testületekre, még az árvaszékekre is. Ezek folyton szekírozták, nem engedték élni, beleavatkoztak a magánügyeibe, és felnőtt, sőt megöregedett korában őt is akarták nevelni. A kenetes szájú, ékesszóló és szigorú férfiak nem akartak-e lopni tőle? Tudni ezt nem lehet. De lehetett-e tönkrement úrnak a naivitását ki nem használni, és ráadásul meg se büntetni? Ábrahám, a patikáros és szenvedélyes képbarát vigyázott egy kicsinyt reá, de már későn volt.

A doktor barátja most tanítgatta, de nem sok ideje volt rá. Ebéd közben beszélgettek. Bonus sok mesét tudott, sőt gyanús volt arra nézve, hogy maga is költött meséket és kasztíliai verseket. Rembrandt viszont csak egy-két milésiát olvasott, nagyon is régi regényeket. A színdarab azonban messze volt a két férfitól: egészen rendes emberek voltak. A színházi ipar, ez az ocsmány játék még késett a messzeségben, de még mindig jókor jött, hogy beledisználkodják az igazi költészetbe.

A nagyon is tájékozott, sok világot bejárt orvos azonban hallott valami hírt egy bizonyos angolországi emberről, aki borzalmas gazemberekről, leginkább királyokról és királynőkről írt színpadra alkalmazott verseket. Kilétét ő se tudta. Más se, igazában ma se, senki se.

- Valami színész volt vagy valami elzüllött gavallér, aki bérbe adta ezeket a versezeteket és történő meséket, odaadta egy fél vagy egész fontért is, hogy ne kelljen restelkednie, sőt törvényt is állnia, esetleg meg is öletnie magát miattuk! - jegyezte meg a műveltebb.

Rembrandt nemigen kérdezősködött Shakespeare-ről. Pedig akkoriban volt fiatal, amikor a másik élete befejeződött. És mégis, lehet-e föltenni, hogy az egyik fenomén ne érezte volna meg a másik fenomént, aki tőle úgyszólván egy hullámnnyira sugározta ki az energiáját? A levegőn vagy más valamin, ami hasonlatos a villamosságához, hatol be az ilyen erő a lelkek pórusaiba. Kellott, hogy ismerjék egymást. Egymás után következtek. Az egyik a másik fia is volt. Ezek az igazi eredetek, és mi közünk hermelinbe felöltöztetett oroszánokhoz, tigrisek-

hez, vízilovakhoz és rókákhoz, akiknek a családfája még mindig legfőbb studiuma a művelt világnak.

Valóságosan örömöm telik abban, hogy mint rendes világhistóriai festőt, Van Rijn urat nem találom a nagy csapat élén. A hermelines oroszlanok, tigrisek és rókák iránt nem volt különösebb kompassziója. Nagyon gyanakszom, hogy ez előtt az ember előtt nem volt embernek igazi tekintélye. Alkalmasint a modoros zsidó doktor előtt se volt auktoritás, és ezért tudtak ők ketten, ha magukban voltak, olyan édesdeden beszélgetni. Nem hagytak senkin szenteltvizet ilyenkor.

De azért a beteg embert nyugtalaníthatta ama bizonyos angol színész, úri csavargó vagy bujkáló államférfiú, aki Shakespeare név alatt egy új elemet ajándékozott ennek a, úgy rémlik nekem, buta golyóbisnak.

- Különben - jegyezte meg Bonus -, lehet, hogy nem angol, hanem zsidó volt az illető.

- Semmi esetre sem lehetett a ti fajotokból való - ellenkezett Rembrandt -, mert amint mondd, túlostúl olcsón adta el munkáit. És tinálatok ez nem szokás. Ami munka, annyi pénz. De azért nálatok is vannak olyanok, akik elherdálják az agyukat, testi verejtéküket, ezek koldusként hálnak meg a szemétdomb kellős közepében. Nyű rágódik rajtuk, a kínjuk alázatos és meg nem változtatható. Viszont a munkamegvevő szentélyt állít a saját förtelmes áltiszteségének a dicsőítésére. És hogy ne érezzék rajta a másik kínjának a szaga: megfürdeti a trágyadombon szerzett pénzt.

- Hát tudod-e, mennyiért adtam el a házasságtörő asszonyt? Ezeröttszáz forintokért. Egy pár esztendővel később csak hat forintot kaptam egy másik vászonért, és ez többet ért - nekem. Igaz, hogy festőnek adtam el. Akármennyit kaptam érte, valósággal fáj, hogyha olyannak kellett adnom, aki nem értett hozzá. A legjobban esett volna az, hogy nem kellett volna megválni egy képemtől, egy darabka papirosomtól se. Okvetlen felaggattam volna mind a falon, a padláson lepte volna el valamennyit a por. - Szétosztogatni a pajtásaim között, a diákjaim között. - Én csak szeretem a pénzt, de mindig szégyenkeztem, hogy azért, amit a magam kedvéből csináltam, pénzt kellett elvennem. Piha, én is olyan szaracén vagyok, mint más kufár, aki a templomban seftel. A zsebemben égett a pénz.

- El is égett!

- De valamiből csak élni kell?

- Másnak, neked, magadnak, láttam az életed módját, nem valami sok kellett. Mikor dolgoztál, elég volt egy darab sajt, de jó sajt. Egy darab kenyér.

- Jobb étel, mint a hollandi sajt és hollandi kenyér nincs sehol a világon, még a mennyországban se. (Föllelkessedett.) Egy ital víz rá, csecses korsóból! A víz!

- Mégis, hová tetted azt a temérdek pénzt, amit kerestél, amióta élsz és dolgozol, pedig kisfiú korod óta mindig dolgozol? Legalábbis összekerestél annyit, mint egy rendes olajkereskedő. Vagy mondjuk, mint egy gyolcs- és vászonkereskedő.

- Mint egy vászonkereskedő? Annyit nem, annyit mégse. A posztósokat gondolod talán? Nem tudom, nem számoltam össze, pedig festettem őket, többet keresnek, mint amennyit én összekotortam. Többet is érdemelnek. Nehezebb a munkájuk. Szeretik is a pénzt, ergo az is szereti őket. Házasítják a tallérokat, egymás fölé rakják, fiaztatják, élükre állítják, a fogukhoz verik, szegények! - Rembrandt köhögött. - Aztán! Mit kínozol. Bolond beszéd: két ürübordát én sem tudtam volna megenni egyszerre.

- De mégis, nézzed csak, nem szabad, hogy így maradjon az ember vénségére.

- Mi az, hogy vénségére? Először is, nem is vagyok olyan vén (az öreg csirkefogónak felvillant a szeme, és sunyin Heskiára gondolt), mint ahogy hiszed. Másodszor is, biztosan érzem és tudom, hogy komoly és jó munkát, különösen hogyha az írás, muzsika, festés vagy egyéb ilyes komédia: csak ötven éven túl lehet igazán tisztességgel elvégezni. Talán idegen a fiatalságtól és annak tüzetől, de jobban lát és kevesebbet hazudik. - Én ma, Istenemre hiszem, jobb és több piktor vagyok, mint valaha!

- Az eredmények igazolnak csak! - vetette ellen a már abban az időben materialista doktor.

- Eredmények? Köpök rájuk! Mi az emberi élet eredménye? A halál, a halál az eredmény! Semminek oka, semminek eredménye, semmi sincs! Élni jó, és dolgozni jó, az eredményeket azonban lenézem, megvetem és utálom!

- Bolond vagy te, Harmens, csak az a jó, hogy magad se hiszed, amit mondasz.

- Lehet. Lehet, hogy nincs igazam, de nem is törődöm vele. Csak most dühös vagyok azokra, akik megnyirbálták Jézust, üzletet csináltak belőle. (Nyilván a papokat értette.) És a te angolodnak, annak az agyvelejét, egy fél fontért vették bérbe!

Bonus komolyan kezdett haragudni. Zsidó létére nem hallgathatta a keresztény vallás ellen elhangzott mondókáit a különös öregúrnak. Köszönés nélkül, a fejét ingatva, egyedül hagyta Rembrandtot, aki kezével gesztikulálva sétált föl és alá a homályosodni kezdő szobában.

Six polgármester

- Téged hamis bukással is vádoltak. A fiadra, a fél feleségedre írástól mindent. A munkában félbehagyott képeidet is.

- Tudom, hallottam róla. Nem szégyellem magamat a híresztelések miatt! - szólt, a gondolom egyébként nagyon is rendes mesterember és elvörösödött. Annyira távolesett mindentől, ami család, mert ha csak egy kicsiny tehetsége lett volna erre a műfajra, a korszak, az erkölcsök kinyitották volna előtte a csapóajtót, amelyben mindenki becsikkantja az ujját.

Védekezett, szitkozódott, sőt gorombáskodott:

- A műárosok, az ágensek (már léteztek akkor, Krisztus születése előtt már sokkal előbb), ez az utolsó népség, akik mindig a véres verejtékünkben éltek, és mégpedig milyen jól! El kell neked még mondanom egy ilyennek az arcképét; és még a puklis lányét is, mert a lánya, a gyereke is hozzátartozik a hasonmásához! De most tudd meg: ezek az árusok sokszor rá akartak engem venni arra is, hogy megkössem a magam lábát hurokkal, és úgy cipeljenek el a piacra, könnyebben lehessen velem elbánni. Hohó, nem ment olyan könnyen. Az egyik a más képe alá akarta odapingáltatni a nevem. Jó fiú volt, de még festéket törni se tanult úgyszólván. Ha már szóba hoztad, beszéljessünk egy kicsinyt ezekről a tulipáncsalókról.

Nagyon fölmérgesedett, tehát megnyugodott:

- Te, sok kedves ember is van köztük. Emlékezel arra a szőrös, nagy, fekete kezűre, aki vásárokra, búcsúkra járt, nótás füzeteket és egyben jeges, édes vizet árult. A fene tudja, mért szerette annyira a képeket, de szerette, az biztos. Amikor a nótán, édes fán már sokat (ő is sokat!) keresett, képeket vásárolt, és azokat árulta, mert úgy tapasztalta, hogy ezen még többet lehet keresni, és könnyebb is velük elbánni, mint a vásárra és búcsúra járó néppel és gyerekekkel. A nagy, fekete kéz olyan szőrös volt, amiről a nép azt mondja már gyerekkorában: ez lesz a különösen gazdag ember! Az is lett azóta: megrothadt. Nehezen sajnálom, igazán kedveltem, úgy tudta szembe dicsérni a mázolásaimat, hogy még magam is elhittem. Mindig

tartoztam neki, dugdosott az aprópénzzel, a nagyobbbal - elszámolt. Mint nagyon tekintélyes ember halt meg, abban a betegségben, amit a spanyolok hoztak. A szép, nagykezű, fekete és igazán daliás ember, aki finom, családos férfi létére mindig kifestett spanyol nők után járt! Nem a kancsi, nem az, az más volt, az volt azután a világon a legkedvesebb ember. Ha föltámaszthatnám a sírjából - inkább újra dolgoznék érte. A Miske! Agyonette magát és föl-pukkadt. Abban az időben, amikor én már csak sajton éltem, ő csak evett és - pukk!

Az arc-, de legfőképpen lélekfestő, olyan jóízűen nevetett, hogy a lelappadt háta is rengett belé.

Six rája szólt:

- No, látod, ezért nem szeretnek téged. Mindenkit kiadsz. Rágalmazod az embereket. Kutakat mérgeztél meg.

- Hogy az egyik ne igyon abból, amiből a másik ivott? Most sajnálom, hogy az egyiknek nem mondtam meg az igazat, és magam se maradtam meg az igazam mellett. Egy kis hízelgés, egy kis aprópénz mindig kellett, akármennyi volt. A kedves pofája! És mind kedves volt nekem, ha emberi fej volt, mindig, mindig lépre csalt, és hogy olyan nagyon szerették a képeket! Mondjad csak, mi dolog ez? Mért?

- Mi? Üzlet, kereskedés! Soha meg se nézték. Csak eladni, keresni akartak. Az egyik pedig még festett is. Másolt. Bérbe vett. Ezt te jobban tudod, mint én. A puklis lányról említettél valamit, jó modellokat küldtem néha, mi?

- Nőt? Mindent, csak azt nem. Kerítők, azok nem voltak, csak azok nem. Hanem a kis puklislány még ma is él. Mosusz meg a fia, a patikáros azóta meghaltak. Egyszer csinált velem ez a kereskedő polgártárs rossz üzletet, amikor megvette a holttestemet. Tudtam előre, hogy becsapom, de rossz szándék azért akkor se volt bennem. Valahogy azért megéreztem, hogy előbb megy el, mint én. Különben én is elmegyek.

- Hová mégy, merre mégy?

- El.

- No de mégis hová?

- Unom az egészet. Hatvan éves vagyok.

- Én jóval több vagyok nálad, mégse beszélek ilyen számárságot, hová is mennél?

- Ki innen. A városból. A földről. Mondhatom, szép kaland volt eddig.

- Mi?

- Ez. Ez az egész élet. Szép kaland volt. De elég volt. Ha csak tudná az ember, honnan gyött, hová megy?

- Sehova, sehonnan. Nincs megint egy forintod se, annyi az egész, te főpocsékmester. Te fuser.

- No, no. Fuser, az vagyok, de pénzem, az annyi lesz, amennyit akarok!

- Mennyi kell? De nem adok. Mutass egy summát, annyit, éppen annyit adok. HENCEGSZ, mindig hencegsz. Vagy polgármester vagyok, vagy heringhorgász. Le kell szoktassalak arról, hogy a pénzzel csak úgy gurigálsz.

Rembrandt szügyébe vágta nagy fejét, búsult és szégyellte magát. (Mint egy nagy gyerek vagy mint azok a szomorú aggastyánok, akik a fél arcukat elfödik.)

Six jóakarattal nézett rá, de szigorú fensőséggel mondotta:

- De azért semmi baj! Tulajdonképpen nem is mint hivatalos ember vagyok itt, hanem mint megrendelő. Mit szólnál ahhoz, Rembrandt van Rijn, ha te engem, amint itt állok, lefestenél? Engem, polgármester Sixet!

Rembrandtnak felragyogtak a szemei, már nem is volt szomorú. Hirtelen mesterember lett, egy pillanat alatt változott át szomorú, megrovandó erkölcsű emberből teliremény, ifjú úrrá. Szakértő szemmel vizsgálta az előtte álló vékony csontú modellt, és már megjelent előtte annak a vászonra vetített képe és lény. Rögtön szeretett volna munkába kezdeni, egyedül a munka lázáért. Mozdulatokat is csinált erre vonatkozólag. Six lefőkezte:

- Nem most rögtön. Most sok a dolgom, elkezdhetnénk a jövő héten?

- Soká van az. Jövő hét! Talán meg is halok addig.

- Nem kell annyira sietni. Eljön az magától is. Nézz meg engem, úgy érzem magamat, mint harminc esztendő koromban. Szolidan éltem világéletemben, és most kezdek csak igazán élni jól. Ha egy kis előpénzt akarnál, azt adhatok. Kell? Mennyi kell?

Már vette is elő a gyöngyökkel kivarrt, pénzes zacskóját, és gyorsan szedett ki abból különböző színű érmekeket. Ismerte Rembrandt szégyenkezését a pénzátvétel technikája iránt, és ezért hanyagul rakta az asztalra az őáltala annyira komolyan vett csereeszközt. Rembrandt a pénzcsörgésre lassan távolodott el az asztaltól, mintha félne odanézni. De azért a pénz gondolat-asszociációjában különböző távlatokat, illetve megvásárolható örömekeket festett a jövőbe.

- Indiai festékekkel foglak lefesteni, olyan glazur lesz rajta, hogy no!

Six felvette a botját, kezét nyújtott a festőnek:

- Isten áldjon. A jövő hét csütörtökjén elkezdheted a munkát. De a feleségemnek ne szólj, nem akarom, hogy addig, míg a kép nincs készen, valamit sejtessen róla. Prezentnek szánom!

Kezeltek, Six elment.

A kép megvan, itt van! Rembrandtnak abból a korszakából való, amikor a legigazibb, legtipikusabb Rembrandt volt. Furcsa játéka a sorsnak, vagy minek nevezzem, hogy Six polgármester, a kép modellje előbb halt meg, mint Rembrandt van Rijn, a készítő.

A festő akart előbb elmenni, mint a megrendelő. Az viszont maradni akart - és a kép elkészítése után pár hónapra meghalt.

Így van ez legtöbbször, ma is, tegnap is - mindig.

Rembrandt szemben az önarcképével

A műtészek és a nagy milliárdos képtulajdonosok, ha ugyan tudomást vesznek az én rémképeimről, ne vegyék zokon, ha imádatom és számtalan erkölcsi okom ellenére: az öreg, beteg embert még beteg szerelem gyanújába is fogom. Mért ne lett volna az?

Hogyne lett volna az? Cselédszerető, egyet sohase szerető, mindent evő, buja volt egész a parázñaságig. Éppen őt, a tipikus Narcisst kerülte volna el az a szerencsétlenség - vagy szerencse tán? Amikor Spanyolország olyan közel volt a Németalföldhöz, és onnan egészen közvetlen útja és kitűnő alkalmja volt eljutni - annak.

A feje fájt, a szeme végképp megromlott, és egy bajuszos öregasszonyt látott maga előtt, amikor próbálta megnézni és visszaadni önmagát.

Nem tágitott, a munkába akart belefeledkezni, és szerencsétlenségére magára talált. A lakótársa, Bonus nem volt otthon, egyedül volt, hangosan beszélgethetett az önarcképével:

- Ejnye, de pocsek lettél! Mint a rossz kesztyűbőr az arcod. A szemed mintha kifolyt volna, még az orrod is más lett, nagyobb lett, mint az öregasszonyoké. Nincs kedvem pingálni téged többé, és nincs is kinek. Az arcodnak is olyan a színe, mint a mocskos hó. Megjött a tél. A fák milyen szépek, ha eljön a tél, csak águk van, meztelenek, még talán szebbek, mintha rajtuk van a lomb. Szunnyadnak, de bennük van a holnap. Csak még egyszer lehetne újra születni, megint kilombosodni. Pihá!

Köpött, a gyomra émelygett, a szája keserű volt, mint az epe.

A szájába fogta az ecsetet, és a nyelén keresztül dohogott:

- Emlékszel-e? akkor... Az is te voltál. Ez is te voltál. Ez is, az is te vagy. Hát lehet az igazság, hogy valaki ilyen emberarcú, öreg kutya legyen? Rongy. Még a kezed is reszket. Nem is a kezed, aki volt, nem ismerek rá!

Nem ismert a maga kezére, és ez valóban kétségbeejtette. Káromkodott, sőt az Istennek se mondott bókokat.

Mérgesen dolgozni kezdett, közben a fej lassankint kialakult, és a munka révén elfelejtette pesszimizmusát (másképp hiták ezt akkoriban), elfelejtette az egyik esztét, és megtalálta a másikat, a jobbikat. Dolgozott egészen késő estig, amíg a szeme csaknem tényleg kifolyt. És megvigasztalódott:

- Mit akarsz, mit békétlenkedel, testvér? (Most már testvérré avanszált.) Hogy szeretted az öregasszony-fejeket! Azok tudnak csak őszintén csúnyák lenni. Olyanok, mint a szegény ember púpos fejű, haj nélkül való, förtelmes gyereke. (Egy igazán tudós orvos mondta nekem, hogy az újszülött és a végképp leöregedett egyformán ocsmány. Az életbe belépni és az életből kimenni: a születés és a halál ugyanegy. Az utóbbi talán még kényelmesebb és esztétikusabb.)

Ezeket az öreg Rembrandt mondta, de azért öregén se volt igen elégedetlen. Örvendett, hogy valamit mégis csinált és megcsinált, de most mit csináljon? Szerencsére estebéd ideje volt, és hazajött a barátja. - Narciss-Rembrandt ebben a percben abban járt, hogy a kályhába dobja önmagát, délutáni munkáját, bárcsak in effigie. Az orvos megmarkolta a kezét, gyertyát gyújtott és rákiabált:

- Muti. Tartsd csak, én a gyertyát. Nézte az önportrét, és rákiabált a festőre:

- Te bolond, mit akartál? A tűzbe dobni? Skopolamint fogok neked beadni, hogy ne tombolhass, te örült. Magadba teszel még kárt! Soha ilyen, ilyen jót nem festettél magadról. Harminc éves korodban se. Most vagy, most vagy te a legkülönb. Ez vagy te. És te ez vagy.

Az elkoptatott, egykor kitűnő, acélos és fénylő szerkezet elnevette magát kínjában és örömeiben, és el is hitte, amit a barátja mondott. És ez is hitte, amit mondott, mert a derék felcser materialista volt.

Ezen az estén megint vidám volt a vacsora.

Rembrandt és a szolga

A rendkívül világos - de azért nem nagy méretű - szobában a tárgyak árnyékai élesen rajzolódtak. A festőállvány csontvázszerű lényé oldalt dobta vetületét, a festéktörő asztal mellett álló, zömök emberi figura ütemes mozgásra fura figurákat varázsolt a nem teljesen tisztára sepert pádimentomra.

Van Rijn nem dolgozott, nem volt hozzá kedve. Előtte való nap túl sokat szedett be az Alibert kocsmában valami tengerentúli italból, aminek barna színe és kissé penetráns illata volt. Ez az illat feje és gyomra felett még most is lengedezett.

Nézte szolgálóját. A szolga nemcsak szolga, hanem barát, zsarnok, munkatárs és legfőbb kritikus is volt R. számára. Na, és a legelső szempont: mindketten a sok malmú Leydenben születtek, néha a „földi”, a szűkebb anyaföld egysége, nagyobb hatalom mindennél.

A festő úr és a mindenható szolga úr számára Leyden természetesen a világ közepe.

A szolga sárga festéket tört valami kőmozsárban, összekeverte különféle olajokkal, és a munka közben gyermekkori emlékekkel szórakoztatta magát és gazdáját:

- Az árok a házunk előtt mindig tele volt vízzel, a legforróbb nyár sem tudta kiszárítani. Gyermekkoromban - Te, van Rijn még nem élhettél. Volt egy tulipános szoknyájú lány, ez mindig odahajtotta a kacsáit. Soha olyan szép lányt, soha olyan szép kacsákat...

(R. festő úr rögtön látta a képet, a lányt, a szoknyát, a kacsák színét, de kíváncsi volt arra, hogy milyennek látja a fantázia nélküli elbeszélő a régmúlt árok partját. Lévén R. nemcsak mesterségre, hanem belülről is festő. Tovább kérdezett.)

- Ki tudnál-e keverni olyan színt, mint egy élő kacsza csőrének vagy egy fiatal lány szájának a színe? Én próbálom, próbálgatom, de félek, hogy ez életben már nem sikerül.

A szolga neve nem tudatik. A poros írások nem jegyezték fel, csak az biztos, hogy nagyon züllött ember lehetett. Többször ült börtönben. Gyalázta az egyházat, a városi nagyokat - sőt részegségében szidta a leggazdagabb hajótulajdonosokat is. Ez akkor és most főbenjáró bűn volt. Különösen becsmérelt egy Uylen nevű hajóbárót, aki szerinte eddig sok ezer bárka ácsmunkásának vérén építette a Gracht legszebb házát. A munkáltatónak ezt az akkor még teljesen egyedülálló lenézését a kikötői kocsmákban mindig hangoztatta. Ilyenkor több erős rendőr előbb megverte, és aztán bevitte a sok- és nagypatkányú tömlőcbe. Rembrandt ragaszkodott hozzá, senki se tudott olyan jól festéket keverni, vásznat festeni - csúnyákat, de érdekeseket elmesélni. És földi is volt. Pénzzel, ravaszsággal kihúzta a szolgát a patkányok közül. Folyt minden tovább.

Most is ilyen kaland után lehettek. A messzeségből úgy rémlik, mégis, Pieter lehetett a szolga neve.

Egyezzünk tehát bele a névbe: Pieter ígyen felelt:

- A színeket tudom, látom, de azokat asszonyszülte nem tudja kikeverni. Még te se, pedig neked mesterséged volna a szín. Azt tudom, hogy a tulipános lány és a kacsák mindig rázták a farukat. Jobbra-balra. Minden ok nélkül. És ez a tulipános lány volt az első, aki eszembe juttatta, hogy másnemű lények is járnak a földön. Csak este jutott újra eszembe, és elábrándoztam.

R. nem húzta száját vigyorra, gondolkozott csipetnyit, aztán szakszerűen magyarázni kezdett. Nemcsak a szemtelen szolgának, hanem egy keveset önmagának is:

- A meztelenség nem szemérmetlen. Különösen a női far nem az. Alapjában és nagyban ezt a testrészt három fő csoportra kell felosztani: van almafar, körtefar és minden mindegy far. Az utóbbi nem előnyös, mert lefesteni nem érdemes. Így hát ne is beszéljünk róla. De az első kettő! - Sok, sok, minden valamire való festő és szobrász mesterember elődöm élt-halt azért, hogy vászonra vetítse, kőbe faragja. Alig valakinek sikerült jól. Még a legjobban egy régi pór görög márványfaragónak ment ez az ügy. A nevét elfelejtettem.

A szolga megéhezett. Abbahagyta a munkát, és egy polcról füstölt, pácolt halat vett elő. Csúnyán evett, csámcsogott. R. rászólt:

- Úgy falsz, hogy még a szomszédban is hallják!

- Amikor a tömlőben voltam, akkor szoktam meg. Ott mindenki csámcsog, talán azért, mert nemcsak szájjal, hanem füllel is élvezni akarnak ennél az ott ritka műveletnél. Érdekes, hogy gazdag embert sohasem csuknak be, pedig azok közül sokan örök börtönt érdemelnének. Ha egy magamfajtajú esett legény megver egy rendőrt és dühében kinyitja a száját, rögvést zár alá teszik. De ha egy pénzeszsák megrabolt tízezer, napon, füstön izzadót, elloppja kétkezi munkájukat: bevásárlják a városi tanácsba. Dicsérik, nyálják szorgalmáért mindenfelé. De ez nem szorgalom, hanem szorgalmasan gyakorolt rablás-, lélek- és testgyötrés. Én tudom és láttam, hogy húszórai munkagyötrődéssel egy-egy hajóács még annyit sem tud megszerezni, ami egy kis vacsorára elég... - lármázta a szolga.

- A világ már ilyen, mi nem fogjuk megváltoztatni. Az erős erős, a gyenge gyenge, a gyűjtő örökké gyűjtő marad. Ládd - én egész életemet azzal töltöttem el, hogy szép tiszta vásznakat festéssel bekenjek - és még sincs egy megőrzött képem se... Megcsinálom, aztán ki, ki velük! Őrizze más, én ugyan nem. Ha valamit elvégeztem, még beszélni se szeretek róla. Tudd meg, mindig gyanús az, aki megcsinált, megemésztett dologról regél. Az ilyen a mesterségben sokadrangú. Sok van belőlük a mi céhünkben is. Az én életem nem volt valami nagy jelentőségű, de izgalmas, szórakoztató és a magam részére tanulságos. Még egypár év és elkaparnak. Minek beszélni? Arról, ami elmúlt! És ami eljövend: jöjjön, úgyse változtathatunk rajta.

- Vannak jósök, akik a múltból megmondják a jövőndöt. Öregasszonyok sokat tudnak erről, az a vén kagylószedőnő tegnap nem jósolt-e neked új feleséget?

Most elvigyorogta magát van Rijn. Belenézett egy falon lógó fakult tükörbe. Grimaszt vágott:

- Nekem, asszony? Minek az? Hogy megcsaljon, mint Hendrikje? Ilyen öreg emberhez már csak valami kóbor cseléd illik, olyat pedig nem veszek házastársnak. Nem a nagyuraság mián, hanem azért, mert még a koldusok is kinevetnének. Nekem mindenből most a legalja marad. És ez így van rendjén.

Fanyar boríze van az öregember szomorúságának, R. élvezte saját elborult hangulatát. Úgy érezte, hogy tennie kell valamit, és ezért belerúgott egy, a pádimentumon kallódó üres kép-rámába. Aztán rántott egyet még nem teljesen keshedt vállán. Erőteljesen szólt a szolgálhoz:

- Hozz valami némbert, akit lefesthessek. Az alsó parton találász csavargónöket. Vén legyen, sok-sok ráncsal, temérdek bűn okozta árnyékkal. Bele akarok temetkezni az elmúlásba. Itt van négy garas, add neki előre oda.

Az egér halála

Markja egyszer egeret fogott. Ráesett, megfogta. A macska éppen ott volt. A lányka földobta az egeret, nyilván azért, hogy a macska elkapja. Az illető meg is tette, egykettőre igazi vagy tettetett haraggal, az már mindegy, elcsavarta az egér nyakát, és szinte restellem leírni, szőröstől-bőröstől megette. Pedig déd-dédanyja, szóval a nemzetsége nem volt szokva a race-hoz, hanem sokkalta szelídebb mezei egérkékhöz, akik itt laktak volt a Németalföldön, sőt a Felföldön, le egészen Hispániáig. Mindezekről a Lucas céh nevezett tagja, sem annak paraszt szolgálója nem medítált. A leány felsikoltott örömeiben. Viszont egy másik nő, Bonus orvos lánya, megundorodva fogta be a szemét:

- Pfuj, pfuj, borzasztó egy macska. Szegény, szegény egér!

- Hogy még az egért tesszen sajnálni? Az, ki a szombati ingét kirági. Hátha ez lett volna a nagyobbik, nem az, nem megölte, megette volna ez amaszt ő!

A mester az úrinőnek adott igazat, de védte a cselédet:

- Csak falusi nőcske ez, tanítani kell! - mondá és nevetett, azt gondolván magában, hogy a buta Markja mennyivel okosabb, mint az okos Heskia. Azonban kiküldte a cselédet, és tovább dicsérte a kisasszony igazságszeretetét, műveltségét és gyöngédségét. Olyannyira dicsérte, hogy a végén beleizgatódott: el is hitte. A vén fej a kékig pirosodott a nagy hízelgésben, ami a nőt valóban meg is illette, mert az mindennap más és mindig szebb és szebb volt. Néha szinte test nélkül való színes árnyék, hogy Gerittsnek, a vaskos molnárnak a fia megdöbbsent tőle. Néha nem is mert a kezéhez nyúlni, ellenben öltöztette, úgyhogy a leány anyjának a hagyatékából mindenféle holmit keresgélt össze, és Heskiaira akasztotta. Aztán tele volt elragadtatással. A végén Heskia is mindennap öltözködött, úgyhogy az öregurat egyik meglepetésből a másikba sodorta. És Rembrandt szeme ilyenkor felcsillogott. Már nem volt törődött, savószeme.

- Neked - mondá egyszer ilyenkor a lány - voltaképpen szép szemed van!

Ettől a naptól fogva a festő jobban is látott. Nem tántorgott munka közben, és engedte, hogy a kis Markja órákon át álldogálhasson a kapuk aljában. (Cselédsorban levő lányok szenvedelmé, mióta a világ világ.) Nézelődhessék és csúfolódhassék és verekedhessen a sihederekkel, akiket kis öklével rendszerint helybenhagyott. Verekedni és táncolni, főképpen ezt mívelte folyton, okkal, ok nélkül, párral vagy egyedül, ha lány volt, azzal, sőt a seprűvel is. Néha nagy és valósággal örült dán dogokat is táncra kényszerített. Vagy engedtek neki az illetők, vagy megharapták, és a kislányon egy-két font vért bocsátott ki az orvos a veszetség megakadályozása okából-e, hanemha azért, hogy elmenjen a kedve e rossz magaviseletől? Ezt nem lehetett tudni biztosan, legalábbis a doktor nem mondott diagnózist.

Vértelenül és reszkető fehéren, mint az Északi-tenger bórájának a habja, úgy remegett a szűz paraszt nő. A gazdája egész éjszaka ott térdelt előtte, és várta, míg visszatér beléje az élet, a szín. Késett a hajnal, és a festő nem tudta, hogy a lány színétől van-e hajnal vagy megfordítva. Mint egy szélütött kutya vergődött az öreg férfi, míg a lány magához nem tért. Első mozdulata az volt, hogy tiszteletre méltó, de mégis térdeplő urának a képébe nyúlt a meztelen lábával. A férfi megcsókolta a piszkos kis lábakat. És olyan lelki gyönyörűség fogta el, amilyenhez hasonlót nem érzett akkor se, amikor a Heskia kezét csókolta meg. Pedig a kéz előkelőbb volt és finomabb volt, mint Brigude-Sale hercegisasszony keze.

Rembrandt tanítványai

Néha vágyott fokhagyma és rozsolis szagú férfitársaságra, fájt neki, hogy elhagyták tanítványai, voltaképpen ő utálta el őket magától. Igaz, hogy egy részük, miután kiszitta, elszökdösött tőle.

- Olyan lett, mint egy fogatlanul is harapós kutya! - mondták róla. Még féltek tőle, mert a felső fogai megvoltak.

Legjobban fájlalta, hogy Fabricius, az igazi tanítványa nem jött, nem jöhetett. Meghalt.

Felkereste tehát, tanítványok híján a két zsidó barátját. Bonust, az orvost és Ezekielt, a tudóst. Együvé terelte őket. És nagy nehézségek árán elcsalta a két nem kocsmás, szolid férfiút az *Avar* vendégfogadóba.

Leültek egy sötét asztalhoz, Rembrandt pálinkát rendelt és előadott. Közben jött a lány, Heskia, az orvos lánya, leült közéjük.

Fabriciust szidta:

- Megszökött tőlem! - dörmögte szomorúan. - Tőlem tanult, de a végén többet tudott volna, mint én. Kár, kár, hogy meghótt!

- A puskaporos torony felrobbant akkor, akkor! - jegyezte meg barátnője, a művelt doktorlány.

- Mese. Dehogy. A pálinka meggyúlt benne, fölégette. Az ital lángjával festett. Attól lett nagy legény, és az is emésztette meg. Meg az is, hogy elevenen ráfeküdt a zsarátnokra, amelyen rossz nőket égettek. De maga ezt nem érti, gorombaság.

- Éppen azért beszélje el, orvos lánya vagyok - mondá Heskia önérzetesen és olyan izgatottan, kíváncsian, mint azok a finom fiatal nők, akik kimondhatatlanul érdeklődnek a nemi élet mély és szennyos vizeinek a túlsó partja felől. De Rembrandt kivételképpen vigyázott a barátnője tisztaságára, különben is, se azt nem nézte meg, amit mutogattak neki, sem azt nem mutatta meg, amire kérték. A függetlensége - nehéz megmagyarázni és megérteni ezt a szót - valósággal testi szerve volt, mint egy muflon, makacs.

Egy kedves tanítványáról, Ter Borchról beszélt legszívesebben. Még most is izgatta, bár nem mulattatta már, kisseretett belőle, hogy elmúlt annak szeretetre méltó ugrifüles fiatalága. De azért jó nagyokat nevetett rajta, ha eszébe jutott.

- Olyan kövér lett - múltkor láttam -, mint egy húsos és faggyús hordó. Zsíros italt iszik, és még az erdei szeder is faggyúvá válik benne. Mindig magától, persze, értem. Azért finom legény. És csak finom urakat és liliomszárhasú nőket fest. Pedig ő a legközönségesebb minden csukamájolaj-festő munkások között. A legszorgalmasabb is, azt meg kell adni. Bevedel éhomra kámforos spirituszt, égett bort, de mindjárt rá alkoholos ricinusolaj: rájön a hányhatnék. Soha embernek annyi baja nem volt a hasával, mint ennek. Minden gyönyörűsége, a művészete, annak telisége vagy üressége ezen múlt. A hasával festett ez. - No jó, ki így dolgozik, ki úgy. - Selyemnadrágos mesterlegényeket és hercegnőnek öltözött komornákat szeretett ábrázolni. A kedvese is, kedves vakondok szemű, nagy ülésű lány. Megfrüstökölt vele együtt egy fél ürücombot. - De ügyes legény azért, az aztán az. Olyan tiszta a munkája, mint amilyen piszkos a kis, kövér asszonykeze! Nagyon, nagyon rendes. Az ő tiszta inge aztán ing. De csak ha lefesti. A tisztát máson szereti, magán, azt nemigen szokta. A bedagadt kis csipás szemével, ha megnéz valamit, az aztán meg van nézve. Én szeretem, de mégiscsak jobb, hogy ő az, aki, és nem én. - A disznó! Beteg, mint egy örökösen másállapotos asszony, mégis olyan fürge, mint egy gyík. Nagyszerű fiú, én mondom, hogy nagyszerű fiú. A saját hasában él. Lenyelte magát, de még egyszer kiugrik belőle. Kiugrik, és az lesz a csoda. Viszi valamire, és akkor a többiek, az antwerpeni követ úr (egy másik tanítványára célzott, aki nagyon szeret előkelősködni) elmehet csósznek. Mert tudni tud!

A maga mesterségéről nagyon jóízűen és sokat beszélt, de a maga dolgairól babonásan és szemérmesen keveset. Bonus hiába faggatta. Rembrandt hangosan elnevette magát:

- A rocskaféjű, most hirtelen eszembe jutott. Kayser. Mindenki csak ezzel akarja lefestetni magát. Ez még csak a furcsa ember, ha ismernéd! A nagy rocska fejében két kis búzavirág-színű szeme van. És ezen a két hideg üvegen keresztül, meg más képeken keresztül olyan tisztán lát mindent, és két medve mancsa úgy tartja az ecsetet, hogy az arra megy, amerre ő akarja. De se a keze, sem ő maga nem oda megy, amerre a szándéka, hanem amerre a megrendelő, a többi rocskaféjű vagy gombostű koponyájú kívánja vagy parancsolja. Sváb ez. De ez még nem olyan nagy baj, hanem az az oktondiság, hogy ő maga is elhiteti magával, hogy ő a „Kayser”. Valóságos úr. Mintha minden testrésze külön nyársat nyelt volna. Minden szöglet rajta, csak a feje pohos. A piszkos, izzadt kereskedők azért szeretik külön, mert olyan tiszta és rendes, és krokodilus erszényben tartja az ezüst forintokat, amelyeket maga - titokban - krétaporral fényesít. Én csak ismerem, a barátom. Tud ez is, azt meg kell neki adni. De olyan szertartásos és szemérmes, hogy elpirul a maga büztől. Pedig ő is bűdös, mindenki bűdös, aki él. És nekünk, ezzel a Kayserrel, mit is bánom hogy hívják, sok ideig egy festéktörő szolgánk és egy szeretőnk volt, ez a kettő elmondta nekem, hogy ez a fenség, éjjel, álmában, rendesen az ágy lepedőjét - nedvessé tette.

- No és?

A két barát jóízűen kacagott. Mindketten megkedvesedtek. Az orvos különösen vidám lett, hogy a vendége egyszerre elfelejtette minden baját.

- Látod - mondá -, nincs is neked semmi bajod. Nem öregszel meg te soha, mert az igazi fiatalság belül van. Te fiatal, gyerek maradsz egész életedre. Most például egy nagyon gazdag emberhez fogok menni. Egy hajóácshoz. Sok gazdag emberek nem hiszik magukról, hogy piócák, és úgy teleszívják magukat, hogy megrepednek. Ha csak nem ereszték belőle abból a meleg, tűzszínű vérből, ami maga az élet és egyszersmind a halál... No aludj jól, testvér. És holnap reggel új életet kezdünk...

A két férfi elment, és Heskia és Rembrandt sem akartak tovább egyedül maradni a kocsmában. Szintén kifelé tartottak. Hazafelé menet, járkálás közben az öreg piktör udvarlasképpen még egy másik kollégájáról tartott szabadelőadást.

- Rubens követ úr akkurát hatvanhárom esztendőskorában halt meg. Pedig úgy élt, hogy száz esztendőskor alul meg nem áll. Az olyan nagy urak, mint amilyen ő, nagyon is féltik a bőrüket. Kesztyűben hálnak, sült csirkét fröstökölnek. De ha eljön Az! Eljött, és hiába üzent neki ki az úri csizmás cselédjével: nem vagyok itthon. Otthon volt, el kellett fogadnia a durva Paraszt Embert, a sáros bocskorában, durva szerszámaival. És én is most járok abban a hatvanharmadikban, vagy egy évvel kevesebb vagyok? - kérdezte Rembrandt szelíden.

- Kettővel is. Az atyám azt mondta nekem! - szólt Heskia minden meggyőződés nélkül, tehát a kellenél több hangsúlyozással.

- Lehet. A követ úr nagyon szerethette a női húst; ezért megbocsátok neki. Az arcain akár ülni is lehetett volna, olyanra festette őket. Alul is, fölül is ülőszerszámokat pingált. Húst és rózsaszínű bőrt.

Az öregedő Rembrandt aznapra jól kiveszekedte magát. Okkal vagy ok nélkül jól lezapulta pályatársait, de nem azért, hogy ezáltal ő különbnek lássék. De a vénség házsártos, örök emberi tulajdonság, amely még a legkülönbet is eléri.

Letörve, csaknem szélhűdötten, a társadalomból, sőt a városból, tehát a hazájából kilökve, a napi gondtól - amely nélkül alig tudott megélni - a haja is kikopott egészen. Az életkedve azonban megjött, mert örült annak, hogy végre még lejjebb került, tehát nem fontoskodó és nagyképű emberek közé. Nem kellett flamand keresztesekkel úgy beszélni, mint a jó Istennek, és akkor köpött és oda, ahová akart. Többet lehet-e vajon elérni, és van-e nagyobb karrier, és milyen szerencsétlenek a tetején is, a végén is a Napóleonok. Mert több ilyen Napóleon van, az igaziból, a kúriai tanácselnökig, akiknek a tökéletes mását egy délszaki halfajtában láttam, azóta nekem a legkomolyabb tekintély is nevetséges, és a tenger különleges lakója se nevetséges. A nevét nem tudom, hogy éppen olyan, és csak szemüvege nincs. Kár.

Rembrandtot nyilván felüdítette, hogy e tekintélytelenek között bizonyos tekintélye volt. A matrózok, cethalfogók és heringárosok odaültek a kemény szilfaasztal köré, és nézték, hogy az ácsplajbász alól hogy teremnek elő, általuk ismert alakok. Ismert csavargók Jézus részsút dült keresztje mellett, kínjukban ordítók vagy vigyorgók.

Néha egy körtefarú, szép, fiatal kocsmárosné is ott-termett az eleven szeme láttára.

- Mutisd, igaz-e, olyan-e? - ordítottak, és a szemérmes nő föllibbentette egy pillanatra a szoknyáját.

Meg lehetett élni a kocsmárosok között, voltak olyan mecénások, mint a Mediciek - aránylag. A nőcskéjével együtt minden nap orja-levest ehetett egy hétig egy arcképért vagy vázlatért. - A holland Isten áldja meg ezeket a durva-finom urakat, az ő kegyelmükből nyilván, csak ez alatt az új nagy háború alatt, amely most végződött - száz új, eddig ismeretlen Rembrandtot találtak. És áldja meg az Isten vagy vigye el az ördög a műtörténészeket és műkereskedőket is (ez egy kompánia), akik összeszedték a secretumait, lehet, hogy sok igazi is, vagy olyan a szaga...

Italért, ételért, muzsikuskoknak odadobott pénzért bizonyos, hogy sokat pingált, és sok jobbat, mint az úri megrendelőknek, amikor még divatban is volt. Kár, hogy vad szenvedélyében buján, mint ahogy rájött volna, a falakat nem festette tele, a tengeri só, minden festő alkalmi konkurrense nem engedte. Azért valószínű, hogy a vén erőszakos megpróbálta a vizes falakat, és mindent, amit csak lehetett, telekent látásaival, a földi lények másaival. Játszani a teremtéssel és az újrateremtéssel, olyan édesdeden és könnyen ment neki, mint amilyen nehezen és istenien támadt föl és buggyant ki egy sokkal később élt úr fantáziája nyomán. Meghatott tisztelettel írom ide e szintén iromba, sokkal később élt testvére nevét, kár, hogy nem ismerték egymást, pedig alkalmasint egy lélek anyagából hasadtak le... Balzac.

A kocsmázó műárusnak tehát tűrhetően ment a sora. Sőt, szállása is volt a régi rakodópart egy rossz hírű vendégfogadójában. Jó nagy szobájuk volt, de még mindig egy személyre való, és ezért a policájon - volt már - némelyek azt hitték, hogy az öreg fuser harmadszor is megházasodott, elvette a cselédlányt. Hogy mért nem lehet az ilyen embert egyszer felkötni, és a fiatal vászoncelédet mért nem a lábára lógatni? A régi erkölcs éppúgy, mint az új, szereti ezeket a kettős, úgyszólván tornyos ítéleteket, és még akkor is, amikor ő ugyanazt csinálja, csak valami más, nevetségesebb okon.

Rembrandt némely volt úri barátja vagy vetélytársa, ha valami besúgó útján meghallott a furcsa erkölcstelenségről egy-egy részletet, köpött egyet - ezt lehetőleg megcsinálta -, ha más formában is, szidta vagy irigylete, ami mindegy. És ez a morálizmus...

Szerencsére, a lány erénye ellen nem történt semmiféle merénylet.

A gazdát csaknem rendszeresen részegen hazavitte a kis szolgáló, akinek a talpáról szintén rendszeresen lement a bőr, olajos papirossal kellett kenegetni, vizes ronggyal borogatni. Mindenesetre halálra táncolta magát. A kettős mámortól természetesen nyomban elaludtak,

mindig külön ágyban, kivéven, amikor - nem. Olykor reggel jó későn egy ágyban találták magukat, volt eset, amikor a kislány a maga szeméből az álmot és italt egy borostás áll alatt törülte ki.

De semmi, ami jelentős vagy részletes, nem történt eddig.

Azonban jött egy különös eset. Mohón szívom az emlékét, és szívdobogva dadogom el.

Másnap újra külön ágyban feküdtek:

- Nem félsz ott egyedül?

- De! - felelte a lány röviden, és a foga vacogása hallatszott. A mester nem hívta, nem is példálózott, mert tudta, hogy akkor azért se jön.

Inkább ráripakodott:

- Aludj, ne forgolódj, aludni akarok!

A lány egyszerre a gazdájához sompolygott, és melléje bújott. Rembrandtot a halálos félelem s egyszersmind földöntúli boldogság töltötte el. Úgy érezte, hogy az isteni és világi törvények szerint most ő a legnagyobb gonosztevő, mindazok között, akik éltek és most élnek. De az erkölcsét egy forró hullám - az életnek roppant öröme - úgy elsodorta, mint korhadt fadarabot.

- Tudod-e, hogy te most a nagy lányom és kis feleségem vagy! - mondá egyenesen a szívéből felviharzott hízélgéssel.

- Nem igaz, nem tudom. Mindig csak bolondokat beszél. Aludjon! - felelte a leány, és ilyen sokat talán még nem is beszélt.

- A lányommal fogadlak, és feleségül is veszek. Mért ne. Neked sincs senki, nekem sincs senkim, és én nem szeretek az egész Amszterdamban senkit, csak téged.

- Engem ne szeressen.

- És te szeretsz?

- Nem.

- És miért jöttél el akkor hozzám?

- Azért!

- No, jó, majd fogsz. Én nagyon jó ember vagyok, és nagyon gazdag leszek.

- Miért nem vesz akkor nekem egy szoknyát bársonyból és főkötőt cérnából?

- Majd!

- Majd?

- Csak a fejem csókold meg még egyszer elalvás előtt.

A cselédlány mérgében az öregember fejébe harapott.

Ó, Istenem! - gondolta a férfi - ilyen gyötrődés nincs, mint ez a gonosz, sértő, fájdalmas csók. - És azokra az önként nyújtott forró ajkakra gondolt, amelyekkel sose tudott betelni. Kínjában haragra lobbant.

- Utálsz? Akkor takarodj innen el! - szólt hangosan, úgyhogy megrettent, és befogta a maga száját. Majd a forró hízélgés csak úgy patakzott a reszkető szájából:

- Te kis cseléd, tudod-e te, mi az a boldogság? Nem? Hát tudd meg, hogy ilyen boldog még nem voltam, mint most, melletted. A volt gazdasszonyod csak szép volt, de az se volt olyan

szép, mint te. Ha a város minden gyémántját nekem adnák, a lábad kisujját nem adnám érette. És mi van a világon, sőt azon túl is, olyan kincs, amely fölérne egy ilyen gyönyörű női testtel? Az oroszán is szép még erős, vad is, de te erősebb vagy, gyönyörűbb vagy és vadabb vagy.

A nő - mert már az volt - nem felelt, a férfi tüskés álla alá lehúzódva egyszerre elaludt. Harmens azt hitte, hogy csak tetteti magát, a gyertyával rávilágított, és úgy gyönyörködött benne, hogy vigyáznia kellett: föl ne ordítson. Majd az járt az eszébe, hogy megcsókolja. Nem merte. A férfiak gyávák a nővel szemben, aki nagyon is tetszik nekik. Gyávák fiatalon, gyávák öregen, és csak akkor bátrak, ha szemérmes nő már százszor mondta nekik szemmel, szóval: akarom!

Nyitott szemmel nézte a sötétséget, és örült annak, hogy a sötétség nem volt vak: mélyebben, majd keményebb, barnább, majd az egész liláig való feketeséget látott a szobában. És ringatózott ezeken, mint a tenger vagy a muzsika hullámain. Maga se tudta, mint és hogyan.

Másnap este megint, sőt korábban, mint rendesen, elmentek a kocsmába. A *Patkány* különösen népes és víg volt ezen az estén, hevesen vitatkoztak a siketnémák asztalánál. Mindegyiknek nagyon sok mondanivalója volt, a fogatkozásuk miatt ilyenek. (Egy lipcsei orvospszichológus könyvet hirdet e témáról, de én, íme megelőzőm néhány szóval, ennyi elég, a többi magától értetődik.) És magától értetődik, hogy Rembrandt hozzájuk, a siketnémákhoz ült ez estén. Neki valóban nem kellett beszélni, és nem is lett volna hozzá semmiféle kedve. Magába burkolózhatott, viszont egy jó szava se volt magához, még az se, hogy:

- Hallja-e, komám, igyék egy kicsinyt, de jó gyorsan, hogy hamar legyen jókedve! Jó öregúr, mióta élek, legjobb és igazában egyetlen jó pajtásom: ne legyen már olyan morcos.

Bizony, kedvetlen volt szegény, pedig nincs valami keservesebb, mint ha kedvetlen az, aki majdnem az egész életén át tele volt kedvvel!

A nagyon is vidám vagy mérges emberek - nők is voltak köztük - rongyaikban és szerencsétlenségükben olyan szépen komponálódtak össze, hogy a csoportkép, a meleg, szürke színük és az elegáns rajzuk testileg mégis fölrázta a festőt, olyannyira, hogy italt, rozspálinkát tudott rendelni. Borospohárból itta, sietve, hogy el ne illan hasson az ereje, és még a pálinkás palackot is rendesen - minden pohár után - bedugta, hogy a szesz, a gonosz ördög másfelé ne szabaduljon el. A némák kitűnő utolsó emberek voltak, loptak az italából. Edzett szeszvitézek valamennyien. Az öregúr megfagyott mivoltából egy félóra alatt fölengedett, sőt be is rúgott.

Éjfél felé már sürgette is nőtársát, hogy menjenek haza. De a kis nő már régen rázta, reszkette a táncát az ivóban, amely egyszersmind táncteremnek is való, illetve nem annak való hely volt, pont olyan kicsi, mint amilyenek szerény kis háborúnk után divatba jöttek.

A lány hallani se akart a hazamenetelről, inkább most jött bele, akadt egy jó, rendes fiúra, aki még jobban tudott és szeretett is verekedni - tánc közben -, mint ő. Majdnem egykorúak voltak, és még színre is egymáshoz teljesen egyenlők, egyformán majd kicsattant a vérük is, és ki is csattantották, olyanokat sóztak egymásra. A sürgés-forgás, szélmotolla-szédület közben a lány egyszer-egyszer a legény vállára tette a kezét, a szemét lehunyta, a szája remegett ezalatt, úgyhogy a gazdája - pedig egészen közel állott, mellette - alig ismerte fel. Megfogta a kezét, húzta haza. Nehezen sikerült, a lány nem akart menni. A kocsmárosné közvetítésével és gyöngyháznyelű halkések villogtatásával végre kiment öreg gazdájával a kocsmajáraton.

Hazamentek, a két mámoros elaludt nyomban, mint rendesen.

Aztán jött egy másik nap, az úgynevezett holnap. Ez mindég eljön, akármi történjék is előtte.

Rembrandt beteg lesz

Rembrandt egy napon megcsalta az orvos-barátját: nagy titokban elment két orvos ismerő-séhez, mondjuk barátjához, az egyiket még jó idejében, a másikat a rossz korszakában festette le, természetesen ingyért. Nem fogadták rosszul, csak egy kicsinyt megrezzentek, hogy most utólag hajtja be rajtuk a képeik tiszteletdíját, vagy kölcsönkér tőlük. De mind a kettő jó fajta férfiú volt (művészetet kedvelő, mint csaknem minden igazi orvos. Az egyik kirurgus volt, borzasztóan elbizakodott tudós, majdnem olyan, mint egy mai nagycímű - és teljes címét megtartó - bécsi orvosprofesszor.) A seborvoshoz ment előbb.

A nevezett férfiú kezelt vele, leültette, a szemébe nézett, az arcszínét vizsgálta, és azt mondta:

- Barátom, májbajod van. Sokat búsultál az utóbbi években, ne tegyed. Hohó, az asszonnyal is abba kell hagyni.

A szegény beteg ember kényszeredetten nevetett.

A kirurgus elkomolyodott, és gyönyörű rendelőszobájába - akkor voltak csak szép, céltudatos rendelőszobák - az emelvényhez vitte, ahol egy valószínű mómia feküdt üvegkoporsóban, valamelyik fiatal korában meghalt és remekül bepácolt Ramszesz. A festőnek nagyon tetszett a nagyszerű állapotban megtartott ember, és mindjárt arra gondolt, hogy ha legalább így, de valóban meg szeretne maradni embernek. Ez is valami.

- Szép, mi? - dicsekedett a tudós. - És nem volt csak harminc esztendő, amikor Pháraó létére ki kellett lehelnie a lelkét. Pedig nem is volt valami nagy baja.

- Mi? - kérde Rembrandt mohón, az orvosi dolgok, még ha más bajáról volt is szó, nagyon érdekelték.

- Mi? Ugyanaz, ami a tiéd most. Ha akkor élt volna, amikor én, vagy én akkor éltem volna, amikor ő, okvetlen meggyógyítottam volna - jelentette ki egyszerűen Paulus professzor, és azonnal hozzá is látott valami anatómiai vizsgálathoz és egyben a gyógyításhoz is, ami akkor mindegy volt. Úgy vélem, a vizsgálat maga nem volt lényegesen hátrább, mint az, amit négyszáz esztendővel később kitaláltak. Az orvosi tudománynak, mégis, mintha valamely előnye lett volna a mai fölött, az orvosok nem örültek még bele a kétféle vizsgálatba, az anatómiaiba és a funkcionálisba, amely kettő között alkalmasint nem a harmadik lehet, hanem a negyedik vagy a soha senki nem tudja hányadik...

A Rembrandt hasát a doktor jól megfogdosta, kinyújtatta vele a nyelvét, megkérdezte:

- Csirizes-e a szád, keserű-e? Köpsz-e sokat?

- Mint az epe.

- Akkor rendben van! - mondá a doktor, tudniillik a diagnózis az ő számára. És csakugyan, mivel van jobban rendben, mint ma, amikor tudatik, hogy ama nagyralátó mirigy, a máj, nem egyéb, mint egy mirigy, némileg a munkabeosztást is tudni lehet. Éppen csak hogy bánni nem-igen lehet vele vagy csak nagyon kevésbé, éppen úgy, mint akkoriban.

A Ramszesz májbaját és a magáét is, Rembrandt egy félóraig el is hitte. Végre valamit, tényleg tudni vélte. Boldogan tántorgott ki, de tántorgott. Nem oda ment, ahová akart, nem ismerték meg az ismerősei, és ő nem ismerte meg azokat. Még egy másik tekintélyes orvosmester ismerősehez is betolakodott, hátha az többet tud. Igen kedves, morcos öreg volt, tudott is valamit: a szomszéd szobában egy tornyos bölcsőben újszülött kisgyereke sírt édesdeden.

- Én is beteg voltam, megházasodtam, és mióta ez az új gyerekem van, egészséges vagyok. Cselekedjél szintígy. Majd jobban leszel. Jó matéria vagy. És ha nem vagy, úgyis hiába, a patikárosoknál nincsen semmiféle jó szer. Egyél, igyál. Nézzed, milyen piros vagyok én, mint

a bazsarózsa. Mindennap megiszok két icce francia pomard-t. Az apám részegen halt meg, én is úgy akarok. Ajánlom neked is. A fehér-rumos butykos ott legyen mindig a vánkösod alatt. Ha fölébredsz, igyál. Ha köhögsz, eláll attól. Pénzem nincs, nem is adnék neked, mert eliszod.

A tiszteletre méltó öregúr most is részeg volt az élet örömetől, egyébként a nihilista iskolához tartozott, bárha ez az iskola akkor még nem létezett, csak elvben, temperamentumban és a köztudatban. Talán helyes is volt az akkori felfogás, nem jajgattak annyit a tehetős emberek, kivéven a fogfájósak, akiket az arra fölszabadított borbélyok, patikárosok, sőt orvosok is kegyetlenül megkínóztak. Ordításuktól visszhangzottak a kis közök, ahol az officinák ajtaja is nyitva volt.

- Örülj, hogy a fogad nem fáj! - nyugtatta meg és küldte tovább a festőt a tanár, és még megkérdezte, hogy van-e mit ennie, mert úgy hallja, hogy nincs.

- Zsíros ételeket, sokat, azt csakugyan ne, ne egyél. A zsír mind a szívre rakódik. A májad? Az, mint a makk! A veséd, az arany, csak tisztítsd. Egy csepp tejet ne igyál! (A mostani időben körülbelül itt tartanak újra.)

Kétségbeesve bandukolt haza, s visszalopózott a kamarájába, a szemét behunyta, a párnát harapta mérgében, hogy megöregedett, elbetegesedett, és nem tud változtatni rajta se más, se ő, senki. Még az anyjára, akit úgy szeretett, még arra is haragudott.

- Mért szültél, minek szültél?! - ordította bele a párnába.

Azért nem bírta elképzelni, hogy ne lett legyen. Szédült e gondolattól. És attól is, hogy ne legyen halála után. Ezeket, az ilyenfajta embereket megbékíteni és kiegyeztetni nem lehet. Elviselhetetlen számukra az élet is, a halál is. Mint a végzet szívességéből kalitkába zárt sasok, vergődnek véresen vagy megbújnak a sarokban, és óvakodnak attól, hogy kárt tegyenek magukban. - Nyissátok ki a kalitkájuk ajtaját, eresszétek szabadon őket, hadd repüljenek fel a legmagasabb égbe, és akkor onnan zuhannak alá.

De nincsen olyan becsületes és bátor orvos vagy más szakember, aki ezt megtegye. - Ma nevet adnak ennek az állapotnak, úgy hívják: neuraszténia, a vér elsűrűsödése. Mondja az elbizakodott természettudós. Vagy agyvérsegezés, mondják más specialisták.

„Rembrandt, légy kemény”

Milyen kár, hogy még csak a tizenhetedik század végét nyaggatták, a rá- és leolvasás már akkor kezdett kimenni a divatból. Egy sereg kitűnő orvosi fakultás volt már Rembrandt idejében, de még egy se lett tanár abból, hogy fölfedezte a férfi-klimaktériumot. Így hát szegény Rembrandt ebbe is belekapaszkodhatott volna: hogy, íme, asszony lett vénségére, és az asszonyiságnak, igazában nemiségnek végső, nem kínos vonaglásait éli. De ebbe mégse nyugodott volna bele. Hogy asszony lett volna vagy nem nélkül való?

Reméljük, hogy a legeslegvégén maradt benne annyi férfiaság, hogy ezt a diagnózist elhárította volna magától.

Föltápaszkodott az ágyból, és egyben elkáromkodta magát:

- A jó lovat, ha letörik, agyonbunkózzák. Mért nem engem, mért nem engem is!

Nyúlt volna hozzá valaki, vagy szólt volna egy rossz szót!

Az öreg mimóza belülről reszketett a kintől, helyesebben attól, hogy megfosztatik minden örömtől, amelyből neki nagyobb rész jutott annak idején, mint másoknak, talán minden

földinek. Mindent fölnagyított, fölfűjt és elmélyített. És nem volt magához való esze se: a rossz állapota már sokszor elmúlt, mégse tapasztalta ki soha, hogy ez is elmúlhat, ez a mostani is. Hányszor kompromittálta magát - maga előtt. Amilyen javíthatatlan optimista volt, olyan igazi pesszimista lett. És ez egyszer biztosan tudta, hogy reménytelenül vége van. De a tudás ellenére (olyan erős volt benne az életösztön) mégis próbált saját magával kísérletezni. Most, hogy Rembrandt az élces-gúnyos, voltaképpen lisszaboni eredetű doktornál lakott, megtanult annyit, hogy nem túlozta föl a bajait mások előtt. Főképp azért nem, mert lány is volt jelen, és az előtt nem akart utolsóbbnak látszani, mint amilyen utolsónak tetszett maga előtt - bévül. A doktor előtt pedig valósággal restellte, hogy megcsalja, idegen orvosoknál járt.

- De én bizony bevallom, besompolygok hozzá, kikóstolom, hátha tud valami jó szert.

A beteg kikapott, és a két távol levő orvos is kikapott. Ha egyik orvos a másikról beszél, az csak az igazi és élvezetes beszéd! Bonus az elemében volt:

- A kuruzslónál voltál?! Nem szégyelled magad? A világ legrosszabb emberénél. Nem tudod még azt se, hogy jó orvos csak jó ember lehet.

Rembrandtból kitört a paraszti gondolkodás. Mert bevallhatjuk most már, hogy paraszt volt ő is. És paraszti szó volt, amit a házigazdájának és a nevezetes orvosnak a szemébe vágott:

- Mit bánom én, hogy jó vagy rossz ember, csak meggyógyítson. Pénzért gyógyít vagy híresség okán, nem pedig jó szívből!

A doktor nagyon ragaszkodott a régi és minduntalan megújuló és ma is erősen álló elvhez: jó orvos csak jó ember lehet.

Bonus doktor még aznap tetőtől talpig megvizsgálta a barátját. A vizsgálat nagyon hosszan tartott. Az orvos egy szót se szólt a pácienshez. Nagyon lelkiismeretesen, minden kétséget kizárólag Bonus megállapította magában: Rembrandt van Rijn festő-mesternek kondítottak.

Nem mondotta meg a vizsgálat eredményét. Az arcán se látszott az ítélet. Tréfára akarta fordítani a dolgot, ami csak félig sikerült, mert Rembrandt ezer és egy okból tudta: itt a vég!

Testálni kezdett, testálni akart.

A barát megfenyegette a mutatoujjával. De azért komolyra vette a dolgot, mert nem is fárasztotta tovább. Még egy-két kérdése volt:

- Te, ha mégiscsak előbb halnál meg, mint én, van-e valami megparancsolnivalód?

- Én? Kinek? Mit? Legfeljebb, hogy tegyék tűzre néhány vásznamat.

Egypár képét meg is nevezte, de hogy melyeket, ideírni igazán nem merem, attól félek, hogy kártérítésért beperelne Bode titkos tanácsos úr, és csak neki van joga, hogy retrospektív kritikát - sőt önkritikát - gyakoroljon. Én azonban mégis úgy vélem, hogy a leydeni nem egy munkáját nézte le, sőt nem egyre haragudott is, különösen azokra, amelyekkel meghátrált vagy sokat kínlódott.

A munkájára, az oeuvre-jére és az egyes részleteire nem valószínű, hogy sokat gondolt volna ezekben az órákban: magát a pusztán ki nem élt életét, annak a maradékát élte csak, maga a világosság reszketett és rebegett, semmi árnyék és clair-obscur, hiába lesnek rá, semmi. Élt, és ez a fő. A halálba pedig senki se halt bele, és a halál küzdelmeit autopsia útján nem észlelte senki, és a voltaképpeni halálküzdelmet nem látta még semmiféle orvostudós. Bonus se leselkedett rá, tudta, hogy hiábavaló, pedig az ő korszakában még megpróbálták fölfogni a névtelen eltávozó lelket szép, szivárványos, régi lombikokban.

Az orvos vigyorogva ment el, nehogy a halálos beteg észrevegyen valamit. Ezek mindjárt képzelődnek, és az életöröm legtöbbször minutájáért egy élethossziglani kárt szenved az illető felebarátunk. Rembrandt egy gyöngéd barackot kapott még búcsúzóra.

- Megyek - szolt a búcsúzó -, majd fölvalt a kisasszony, meséltes vele. Pihenj, pihenj, most egy darabig ne dolgozzál. És ha valamid fáj, fájd vissza. Rembrandt, légy kemény, mint ahogy mindig az voltál.

Rembrandt egyedül maradt: nem tudta, hogy készül a halál. Az utolsó félórája volt az életnek, amit egyedül, saját magával társalogva tölthetett volna. De valahogy nem érdekelte önmaga sem, talán nem is volt annál, amit köznapian eszméletnek neveznek. A félórát gondolat és álom nélkül töltötte el.

Mint egy sugár, mint egy színpadi effektus, belépett Heskia. Odaült a nagybeteg ágya szélére, és megfogta a kezét. A lány szemében nem a közelgő halál, hanem az örök szeretet.

Hosszú ideig nem szoltak egy szót se. Valószínű, hogy Rembrandt nem is tudott volna.

A lány meg nem akart beszélni. Több stílusérzéke volt, mint a mai embernek. Az elmenni készülő törte meg végül a csendet, az agya még nem volt teljesen fölbomolva:

- Én most meghalok. De mielőtt még befejezném, megkérdezem: szeretted te engem?

- Örökké fogom szeretni, és maga nem fog meghalni!

Rembrandt szomorú grimaszra torzította el már amúgy is elváltozott arcát. Újra belemélyedt a semmiségbe, a tudatlanságba.

Heskia egész éjjel virrasztott Rembrandt ágya mellett.

Hajnaltájban megjött Bonus. Újra megvizsgálta a beteget.

Látta, órák kérdése csak az, ami az életből a halálba való átmeneti időt jelentheti.

Egy pillanatig gondolkodott, milyen vallásban, milyen szertartásban végez öreg barátja, van Rijn. Mert mindenáron azt akarta, hogy törvényes formák között távozzon az illető. Közelebb állt hozzá a gondolat, hogy átizen annak a vallásnak a papjához, amelyhez Rembrandt életében tartozott.

Mégis, minden logika és minden indok ellenére elhatározta, hogy a zsidó vallás szerint fogja az élet kapufájához elkísérni a haldoklót, hadd csukják be ősi módon a távozó után az ajtót. És zsidóul köszönjenek neki az örök eltávozásnál.

Jöttek a virrasztók. Még nem lehetett őket tulajdonképpen virrasztóknak hívni: csak a virrasztásra való előkészületnek volt meg a lehetősége. Egyenként sompolyogtak be, és már úgy néztek ki, mint valami túlvilági árnyék. Rembrandt egy kicsit kinyitotta a szemét:

- Köszönöm, hogy eljöttetek, földiek. De a szag, az rossz. Sok.

Egy tömzsi, valóságos húsék felé tekintett. Talán a lelke rossz szagát érezte meg Abu-ben-Ouboulnek, egy még fiatal és máris gutaütéses szájú embernek. Nem is tudni, mért került ide, nem tartozott a résztvevőkhöz, betolakodott, mert a tolakodásból és azáltal élt. Nyilván azért jött, hogy a halotton is keressen Lában e fajtája, mert tudnivaló, hogy ha már egyszer benne volt a bibliában, folytatódott, sokasodott, és magva nem szakadt soha, hiába öltözködik akármilyen hitben. A bélése belül ugyanaz maradt, a csalás, a rágalom a legfőbb ügyessége, a bűzt és a bűnt ordítja, nehogy ő magát ezen kapják, és a figyelmet elfordítsa. - Az úton rothadó állat kedves és szomorú volt Rembrandt előtt, de anélkül hogy tudta volna mért, nem állotta ennek az alaknak a jelenlétét.

- Menjen ki, vigyék ki. Ki ez?

- Sárbödön. Nem látod, hogy olyan a formája is. Ki, ki! - mondá egy egyszerű héber.

A varangy elpusztult a szobából, és a következő pillanatban már suttogetta odakint a járókelőknek, hogy bent a zsidóházba betolakodott egy keresztény - meghalni...

És a levegő egyszeriben megjavult a szobában, a kis ablakokat pedig nem nyitották ki: péntek este, mert a nagy és egyszersmind a legbúsabb este, nehogy megzavartassék. Hét gyertya égett, füstölt, de nem szabadott hozzányúlni a lánghoz, koppantóval sem. A virrasztáshoz olyannyira hozzátartozó dohányfüst még nem érzett, mert nem volt, csak ígérgetett a közeli jövőben. A rozs- és körtepálinka ellenben már jelen volt, annak a szaga nélkül nem mennek az új halott felé a rendes öreg férfiak. Az egyik, szép szertartásosan ki is vette dugóját egy kis kőkorsónak, és odakínálta Rembrandtnak:

- Igyál egy kicsinyt, nem árthat.

A rhini *nemet* intett a szemével. A láz dobálta az ágyán.

Látott be a mondhatatlan messziségbe, és nem csupán azokat, akik az életbe bekapcsolódtak. Ő, ezek a húsból és vérből való kapcsok, ezek miatt nehéz a földről elmennünk. És a múlt... Az elmúlt és az eljövendő szent kíváncsisága egyformán kínozza a távozót.

Az egyszerű héber, tulajdonképpen tímármester, indítványozta, hogy mégiscsak imádkoztassák meg, vagy legalábbis mondják meg neki: mit feleljen, mit mondjon az angyaloknak, ha az a maga, az anyja és apja nevét kérdi.

Rembrandt magához tért; megértette, mit kívánnak, *nemet* intett:

- Már én imádkoztam, az angyal ismer engem. Az Isten is!

Békén hagyták, és ők szédültek bele a mély és sürgős áhítatba. Most hang nélkül, csak a szájuk mozgott. Egy hatalmas mell vergődése hallatszott.

És mint az óra, ha a rugója lejárni kezd, mert a szerkezetben baj esett, Rembrandt különös, érces, mondhatnám, földöntúli hangokkal jelezte: nemsokára itt a vég.

A sánta cseléd

A jámborok tanultak, az ötezer esztendő, sőt azon túl készült nagy könyvet, az úgynevezett Talmudot. Közben ügyeltek, hogy a nagybeteg jó kereszténynek semmi se zavarja álmát. Látták, hogy szundít, egyet-mást elvégez bent, belül, magával. Mint a hosszúnapi birsalma, amelybe szegfűszeget tűzködnék, ilyen különös, fűszeresen illatos és mégis szomorú szaga volt a szobának. Olyan, mint a szegények részvétének. De azért egy durva, kíméletlen hang is hallatszott, mert a több tengereken és több ízben átkergetett fajta bizonyos finom és halk ízlésben nem született. Ezt meg sem is tanulhatta, mondjuk, erejét vesztett angol peer-családokban vagy akár a naptól lett bölcstől, akit alkalmasint még ma is ősi néven hívnak fönnyben a mennyben a kanangyalok. (A nőangyalok ma se tudják még a nevét sem a nap-bölcsnek, úgy látszik, nincs hozzá közük.)

Tehát szépen kiáltva tanultak. Sőt az Isten hetven neve közül sokat emlegettek is, mert tanulás közben szabad, egyébként soha. Néha megakadtak, olykor kifáradtak, és megálltak egy kis beszélgetésre. Spanyolul társalogtak, mert ezt a nyelvet szívták az anyjuk melléből, és valóban ügyet se vetettek rá, hogy a kedves és lovagias spanyol nemzet kikérgette őseiket. A vérükben van, hogy szépen hozzásimultak egy nemzethez, még az ábrázatuk is hozzá hasonul, még a

bűneik is hozzá, és átömlesztik a vérükbe. És ezt a világ nem tanulja meg soha. Nem helyesen. Hát hadd maradjon meg az örök illúzió, még mindig több, mint az örökös csalódás.

A jámborok között a legjámborabb adott elő, közöttük a legostobább, a holtig diák, fojtott hangon, nyilván azért, hogy Rembrandtot, ha hallgatózik, megvigasztalja:

- Gittelt, a sánta cselédet, ismertétek-e - kérdé.

- No, az meghalt.

- Jól tette - felelték kórusban.

- Nemcsak úgy, így. Kétszer is egymás után.

Erre már felfigyeltek. A legjámborabb folytatta.

- Hát ez a Gittel - azt is tudjátok akkor -, egy cseléd cselédje volt. Csakhogy az asszonya már húsz esztendeje nem tudott járni, míg ő az idő alatt küszört érte és végette a földön, az utcán és a sötét lépcsőkön. Néha még a templom elé is elment csúszva, így sétált, ez volt a szórakozása.

- Szemtelen egy nő volt, Isten nyugtassa. Meg igaz is, hogy a cseléd cselédje annak a furcsa, szárított nagy levélnek az összetört porát felszívta az orrába, és ezáltal úgy élvezett. (A zsidók e szóra - *élvezet*, köptek egyet-kettőt, többet is.) A sánta úgy szerette az életet, de úgy, hogy semmiképpen nem kívánt és nem akart meghalni, na. Én ott voltam, mégiscsak megtört. Ketten voltunk a kaddisából, a földre letettük. No, jó. Vigyáztunk, nehogy bántsák férgek. Elküldtünk az asszonyért, nem jött. Éjszaka lett akkor is, mint most, és éhen, szomjan ott tanultunk meg imádkoztunk. (Amiből nekünk hasznunk lesz.) A cseléd sok haragosa az asszonyok közül árulkodott. Hogy a spanyol katonákat is megnézte. Alulról fölfelé. Így.

A kis suszter, Rembrandt egy régi barátja csóválta a fejét. A szent és ostoba ember sietett folytatni a történetet:

- Egyszer - mert parancs van erre - megnézem: hát mozog. Mindenesetre megijedtem, mert az illető sánta cseléd akkor már több órája valóságos, igazságos halott volt. Fölébredt, fölállt. Segítségért kiáltottunk, mert amit ez a nő tett, nem szabad. Minek is? Célrányossága semminemű. De nemcsak hogy felébredt, hanem le is mászott az ágyról, és egy szál ingben! Csak rövid ingre tellett neki. Föl és alá sétált a szobában. Éppen hogy nem táncolt. Forgott maga körül. Azt az erős port újfent felszívta, prüszkölt, nevetett.

- Mondott valamit?

- Azt nem. Csak sétált, sétált. Reggel lett, félig nappal is, a sánta asszony eljött, elhozták két férfiak. Nem is csudálkozott, pedig a sánta cseléd, igaz is, egyenesen járt. Azelőtt életében soha. Ő aztán megmondta a sántának, hogy már egyszer meg volt halva. Ezen a sánta úgy megijedt, hogy meg is halt rögtön újra. Most végérvényesen.

- Mért mondták meg neki? Kár volt! De legalább kijárkálhatta magát egyenesen! - szólalt meg a keresztény vendég, aki tudott spanyolul és zsidóul is, bár nem szívesen cselekedte.

Elmosolyodtak.

- Én szerettem volna látni. Szép lehetett. A halott sánta cseléd... Amint föltámadt... Fölemelt fővel jár még egyszer, utoljára. Sőt táncol is.

Az öreg festő behunyt szemmel nézte az örök képet, és az obligát történetet kutatva hallgatta. Aranyban és barnában egy kép villant fel agyában, pontos részletességgel.

Ostoba történet, színes emberek, umbria szoba. Agya már fogta az ecsetet, keverte a festéket. A zsidók mocorogtak, mert csend van, és a csend megszakította a szoba különös hangulatát.

Rembrandt halála, a halál az Isten csókja

Tíz zsidók jöttek kissé korán, virrasztóba jöttek, és az illető még élt, mégpedig erősen. Tudta, miért jönnek, és amikor egyik-másik visszahőkölt, visszafogta őket. Megmondta - már csak szeme szavával - ki-ki hová üljön, álljon. Úgyszólván csoportosította az alakokat, egyrészt gyönyörködött bennük, másrészt kínjában nyöszörgött, hogy lefesteni a derék embereket már nem tudja. Mit derék! Volt köztük olyan is, aki azért jött, hogy lássa, mint hal meg egy keresztény. (Egy sötét, kupakfejű, a szeme aljáig szőrös, perzsaföldről hozhatta köldökén az ősanyja, mivel mindegy, az anyja-e vagy az ősanyja. Higgyétek, ez mindegy - egy. Azonban lehet az is, hogy Izrael fia volt ő is, törzséből annak a Dávidnak, aki csak akkor kapta meg aráját, mikor már száz idegen ellenséges katonának a fejét hozta el nászajándékképpen. Mert öltek itt és ott, mindig és mindenütt, a más életének az eloltása nem volt soha sokkal több, mint eloltása a gyertya lángjának.)

A halállesőket reszkető ajkával némán üdvözölte Rembrandt.

Nem félt tőlük, inkább szerette volna a másikat leábrázolni. A többit is, különösen az átszellemült és a halvány arcszínű és öreg koruk miatt szinte világító papokat, akik eklézsia nélkül voltak papok, és gyerekek se voltak soha. (Nem is játszottak, mindig tanultak.) Úgynevezett tudósok, hasonlítottak a fakírokhoz is, mégis alsóbb rangjuk volt, komor kötelességtudással megmérgezve. (Halvány arcszínűek és öregkorúak.) Megcsontosodott erkölcsből jók. Ám valami halk gyengédség vagy éppen ízlés - amit annyira követelnek tőlük - nem volt bennük. Nem ama angol Dante Gabriel Rossetti csoportosította őket, és a zsidók, e négy öreg zsidó, a Talmud egy parancsánál fogva az áhitat haragjában izgatván magukat, hangosan, lassan, majd megint ordítva imádkoztak...

A festő valósággal élvezett, mert nyilvánvaló, hogy el tudott vonatkozni önmagától, és a haldokló benne egy másik volt.

Aztán jöttek a víziók. Elsősorban, elől ő maga. Milyen nehezen tudott magától megválni! Minden leélt évéből jött feléje egy arc. Hatvannál több alak jött, mind ő, mind kimondhatatlanul kedves és elválaszthatatlanul ő maga. Az első arca egy kis folyó vizében visszatükröződött, a dajkája mutatta. Akkor elnevette magát, most reszketett a benső sírástól, hogy soha vissza nem kaphatja őt, az Övét.

Borzasztóan megtelt a szoba víziókkal, a valóságos és valósággal szerves képektől. Nők is jöttek, de talán életében először nem forrott fel benne az az oktalanság - és most! - érthetetlen örök must, a vérnek ama titokzatos elemenciája, amitől egyszerre elbódul a férfi, maga se tudja hogyan, mért. Ám lehet az is, hogy még e pillanatban is fölpezsdül, ami nem is cinikus csoda, mert pihéje az érzékiségnek: a haj (hajnak nevezik a tudósok és közemberek) soká élt és nőlt odalent a sírveremben...

Jött az egyik volt felesége. Ráborult, és valami olyan kimondhatatlanul finom érzés fogta el, amit nem ismert még: aki ráborult, az már a mennyországba tartozott, és azzal kötötte össze. Könnyű volt az öreg férfiúnak, hogy így lásson, egy urbinói festő szárnyas lényén át. Rejtélye és elérhetetlensége izgatta. Ki akarta mondani az égben kerengő nő nevét, de nem tudta, elfelejtette. Ennyit mondott hangosan:

- Te már Onnan jössz?

És most egy képzelt beszélgetés indult meg a még élő és régen megholt közt:

- Haza. Haza akarok menni. Előbb a földbe. Nem itt a köves templomba. Otthon egy nagy kertünk van. Pelikán a neve. Úgy hívják.

Egy kutya is beszemtelenkedett, sárga foltos, fekete orrú, szelíd, szomorú szemű eb, akire ráismert, az első ilyen állat volt, akivel megismerkedett abban az időben még, amikor éppen beszélni kezdett... A zsidók megrótták a tolakodó kélefet, de az nem engedett, az ágy alá bújt, hagyták végül, és magát az elkészülő vendéget is elhanyagolták egy percre: köznapi dolgokról beszélgettek, amit végre is meg lehet bocsátani nekik. Egy étkes öreg ember dicsekedett:

- Nagy potykát vettem, és igazán kicsiny pénzért.

Hirtelen, összefüggés nélkül, még hangosabban mondotta a már csak félig levő R.:

- Piros húsú cseresznyét! (Valami cseresznyeszüretet emlegetett, ő fent a fán. Még feljebb egy lány, aki nagyobb volt, mint ő, de azért mégis kicsiny. Elmosolyodott.)

A szegény héberek összenéztek, gyümölcsvidékről eredtek ezek is, gyerekek voltak valaha ők is, és a szemük kopogott a cseresznye említésére. De itt október volt, és az északi tenger fűtt be az ablakráma között. Sírtak is, a délszakiak fáztak. - Az északi és már most egészen északnak induló férfi nagyon nekimelegedett. A mennyek országát becsmérelte:

- Ez, nem az kell nekem. Ez az ország! És akik itt vannak. Nagyon meg vagyok én elégedve azokkal, akik itt vannak. Csak itt maradnék. És csak nézni, csak nézni...

- A halott diskurál! - súgta egy öreg emberke, mesterség szerint suszter, de soha egy pár cipőt se csinált, mindig a gyerekeiből élt. Sőt most már az unokáiból. És úgy örvendezett az életnek, hogy neki volt a legkönnyebb a más halálát elviselni. Jobb ízűen nem tudott sírni senki, most is azért volt itt, hogy ezt tegye.

Benne volt az ösztönükben, hogy a csendesen vagy önként kinyíló ajtón át Dávid ama ivadékát várják, akinek eljövele megígértetett. De talán el sem jön többé, nem érdemes...

Bonus leánya jött, a sötét szakállas ráripakodott.

- Mit keresel itt? Egy finom leány.

- Az öt könyv egyike se tiltja - mondá a leány, úgyhogy nem tudtak többé ellenkezni vele.

- Ki ő neked? - Mégiscsak megkérdezte az eklézsia nélkül való pap.

- Az apám.

- Az él. A bába elhítta, egy gyerek nem akar megszületni; az atyád elment, hogy kényszerítse rá.

- Az atyám megengedte, ő küldött be!

Nem vitakoztak vele. A lány nem látta és nem hallotta őket többé, odaült a Harmens ágya szélére, majd leborult föléje, úgyhogy a haja a haldoklóra omlott. Ettől az életre kelt, megint felragyogott a szeme, bár nem voltak többé víziói, csak ez az egy.

- Úgy látszik, korán jöttünk! - suttogta az öreg emberke.

- Idejében! - szólt egy tiszta szívű, marcona férfi, aki az ügyet ismerte, és szólt is nemsokára Heskianak, hogy menjen el, mert az nemsokára meglesz.

- Még el kell vele mondatni a bűneit. Meg kell imádkoztatni. Meg kell neki mondani az anyja és apja nevét, hogy eszébe jusson, ha a halál angyala majd kérdi!

Egy nagy imádságos könyvbe elbújva át is kiabált:

- Hogy hívták. Az apád! Az anyád!?

- Az anyám, az anyám. Cornélia.

A név nemigen tetszett nekik, de rövid megbeszélés után elnézték neki és tovább duruzsoltak. A lány visszajött hallgatagon, csak nézette magát, és nézett is a gazdájára. Büszkélkedett, de nem félt és nem utálkozott, kezét rátette a Harmens homlokára:

- Azért jöttem, hogy nem haragszok. Terád se, arra a másik világra se. Ahová tőlem elmennél. Hogy tudnál, hogy tudnál? Az szebb? - szólt olyan csendesen, hogy más meg se hallhatta már.

Rembrandt nem felelt. Olyan csend volt, hogy egy iromba turbános zsidó odaszaladt, kezében a tollpehellyel: nem történt-e a nagy dolog meg. A lány elküldte:

- Nézzed, hogy néz!

Élő és égő két kitágult szem: a szertartásos kém elinalt a pehellyel, megrémült. A szempár mohó volt, valósággal falta a képet:

- Félek. Nem látlak többet. Mondd meg az anyámnak, a fiamnak, hogy én... Ne hagyj, ne hagyj! Félek! Magamban. A haláltól.

A lány felemelkedett és szólt:

- Attól félni nem szabad. A tudósok tudják, és akkor bizonyos, hogy a halál az Isten csókja!

Heskia kiegyenesedett, megnyúlt, és büszkén mondá a szót, mint a szent könyvekben.

Az ember nem felelt. Nézett még, de már nem látott.

A szertartásmester megint csak odatolakodott. Valamit mormogott, és a Harmens szája elé tartotta a pihét. Nem mozgott. Nem mozgott.

- Meg! - mondá röviden, mire a virrasztók a legnagyobb hévvel fogtak az imádságba. Közben a tímár kiutasította Heskiát, aki sírás, sőt érzés nélkül ment ki a szobából, mert egészen világosan látta, hogy a halottból kiszállt egy másik, az, maga. A holttest ottmaradt. A másik nekilendülve, valósággal megszökve, neki, neki az ablaknak. Az üveg enged, még össze se törik, nem is csörömpöl...

- Van-e fehér ruhája, az a kérdés, hogy van-e fehér ruhája ennek a becsületes, szorgalmas mesterembernek?

Az amszterdami kapitalisták és sülyös csavargók orvosa nem szólt egy szót se, kaláris-nagyságú könnyeket ejtett. A lány nem sírt, nesztelenül átment a másik szobába, és onnan csakhamar kihozott egy fehér tógát, amelyet az apja halotti ingének a mintájára sietve varrt meg az utolsó napon. Odaadta a tizeknek, akik maguk között kiosztották a munkát, ki mosdatja meg, ki öltözteti fel, a két szál deszkába ki faragja meg a faszöveget. Ki tör két darabka cserepet, hogy legyen majd mit tenni a szemére, mert a nagy utazó mégse mehet aprópénz nélkül a nagy útra, és a cserépdarabok a pénzt jelképezik, amire, úgy látszik, szüksége lesz a másvilágon is. Pénzimádó arab tempó, úgy látszik, Kain utódai, az arabok hagyták ezt a zsidóknak gyűlöletes örökségbe. Lehet, hogy ezek maguktól is kitalálták volna. És más népek nem, mindenféle népek nem?

A tizek is összevesztek a kérdésen és a kérdés körül. Békén a halál és temetés nem megy soha e fajtában, és még sirató sincs közöttük, aki ügyes lenne. A földmunkát, úgy látszik, nem szokják meg ezek soha. De most maga a medikus dirigálta őket, és lánya is segített. Két újra rügyező körtefaágat tört le a kertben. Mint két villa, olyan volt az ág, arra kellett, hogy Rembrandt két markába szorítsák: legyen mire támaszkodni, ha szól a harsona; fölkelnek a föld alatt levők, hogy tovább éljenek a föld felett. Ó, a vén bolondok, akik ezt elhitték! Ha még egy fiatal lánynak lenne ilyen illúziója, mert az még tele van élettel, és sok millió élet lakik benne magában!

Mindez azonban „question rituale”, és szigorúan megtartatott. Früstökölni mehetek a tizek, az atya is, a lánya is. A két szükséges ör, tudatik miért, ottmaradt mindvégiglen, ott evett, és azután ott is szundikált. - Nagy ravatalozás szerencsére nem volt: csak egy szál gyertya égett, és a házban a gyerekek se voltak kíváncsiak, a cselédek se. Az egyik falusi nő elszaladt reggel mégis a parókiára, hogy a halálesetet bejelentse, és megakadályozza, nehogy a halottat a zsidók ellopják, mert ezek a különös zsidók képesek arra, hogy a keresztényeket ellopják, és a maguk temetőjébe temessék. Miért? Mit keresnek rajta? Az ostoba cseléd ezt meg se forgatta az elméjében. Ez nem üzlet valóban, legfeljebb a hiúság megőrült vásárán - és azt is utólag.

A felizgatott cseléd betolakodott a káplánhoz, aki be is írta a szükséges adatot, és a dokumentum, a kitűnő holland papiros meg is maradt. Több nem. Intézkedésről, díszsírhelyről vagy ilyesmiről adat már nem maradt. Hogy valami kortársa, tanítványa vagy tisztelője jelentkezett volna, erről sincs semmi feljegyzés. Arról van, hogy milyen óriási árai voltak akkoriban a legszerényebb sírhelyeknek. Nem tudom, de úgy látom, és a nagy messziségből szinte hallom is, hogy a pókhasú kurátor - akinek az volt a szenvedélye, hogy a temető fölött úr legyen, és a „gödrök” miatt a gazdagokkal és szegényekkel alkudozzon -, önzetlen öreg uzsorás létere tenor hangon rákiáltott az írnokára:

- Mit? Honnan vegyem a helyet? Nincs pénze? Elpocsékolta. Közöttünk élt! Tőlünk megszökött. Beszél, hogy ki is tért. Bezzeg jó volna most neki az előkelő, finom temető, a mienk. Magukra vették a terhét, takarítsák el. Nincs is hely, hová tegyem? Az illető várjon.

A spanyol-portugál szentegylet nem várt, ezeknek a zsidóknak otthon is, akárhol vándoroljanak is a földeken, igen sürgős, hogy a halottat eltakarítsák, eltegyék az élők útjából. Arról, hogy hazavigyék, volt némi hitvita, amelyet Bonus, a legelőkelőbb és leggazdagabb eldöntött:

- Haza? Rosszul értettük. Minden föld, fönt is, lent is, a hazánk. Sőt nemcsak az embereké, hanem az állatoké is, akiknek annak idején, mikor a Munkával készen volt az Úr, külön nevet is adott. A föld mindenkié, és minden föld egy. Ha a Pelikán-kertbe, ahol kisfiú korában az eperfákat mászta meg, oda, haza lehetne vinni: szívesen; szívesen megtenném az utolsó álmát, magam is vinném a vállamon. Haza? Én is szeretnék hazaszaladni Lisszabon mellé. De így?

Majdnem internacionalista beszédet tartott Bonus a zsidókhöz, és lehet, hogy a maig elterjedt vádnak ez a beszéd az első alapja. Mi lenne más, amikor túl okos és szenvedelmes regenát ez a faj, akárhogy jár a szájuk, és akármennyire ordítóznak is. Nem hagyom őket, és megállítom a temetést, amikor orvul lopják ki az idegen nemzetséggű férfiút, akit sok évszázaddal később a németek loptak el maguknak.

Íme, visszalopom, és poroszkálok a menet után a Rosengraditon át, keresztül-kasul a gettó heringszagú közein, ki a határba. Közben kézijárművön is kellett menniük, sekély vadvizeken, pohos fekete helyeken. Zöldséget és húst szállítottak előttük és mellettük, úgyhogy a hat férfi, akik vitték a vállukon, újra hitvitába kezdett: szabad-e, lehet-e; nem romlik-e el az egész ügy? A temetés és vele együtt a szent halál?

A medikus, azaz hogy a gazdag ember döntött. A koldusok, mert igazában azok voltak, engedelmeskedtek. Egy fekete, csúcsos kalapú, sárga színű, mint az őszi tök, ment elől, ez valami úrféle lehetett, mert carneolféjú bot volt a kezében, és ha a botot felemelte: a nemes koldusok letették a földre Rembrandt volt urat. És minden alkalommal hangosan dicsérték, akit elásni vittének. Bölcs Salamon ismert versezeteiből kántáltak, hadartak, Bonus Ephraim, sőt Heskia is, az egyetlen nem síró sirató asszony. A többi lemaradt, mert gyülekezet se volt, csak családi gyerekek és egy-két cseléd, a házban szolgáló. A buzogányos, nyilván szentegyleti, magas ember kezdte a szót, a többi olvasta, Bonus kívülről tudta és utána mondta.

Útközben semmi ismerőssel nem találkoztak, senki se kérdezte, kit visznek, ki az? Mégiscsak szerencséje volt az illető műfestőnek. A végén kitűnt - sokáig úgy látszott, hogy nincs. Szerencsésen el is jutottak a takaros nyugovóhelyre, amely mélyebb volt, mint ahogy azt a törvény megengedi. Nyilván a tenger miatt, aki ide is betolakodott, nem mintha valamely tudat alatti fogalma lett volna arról, hogy a tengernek csaknem annyi joga van az emberhez, mint magának a földnek.

Sőt, a földbe való egyszerű elásás nagyon sokunk előtt, akik szerelmesek vagyunk a testünkbe, vérlázító és undorító is a különféle és alacsony képzetek miatt, amivel társulni szokott.

A finomkodó és kultúrember - az ördög vigye ezt a szót - utálja a föld-ügyet, és nem tud bele-nyugodni a gondolatba, és méltatlankodva kiált: irtózat, hogy az ember csak ennyire vitte, a porhanyó földbe való elásásba, a férgekbe, a rothadásba, a trágyába - a hamuba. Hogyan nem talált ki valami finomabb, gyengédebb dolgot. Valami nagyszerűt, olyasfélét, mint a máglyán való elhamvasztás. De igazában ebből se kér, szubjektíve nem kellemes, és éppenséggel nem nyugtatja meg, hogy a szerelmesét vagy a gyermekét kis hamvvederben a hálósobájában, az éjjeliszekrényen tartsa. A temetkezés általános művészete nem kell. Nem kell, mert a meghalás művészete még nem jött rá. Egy későbbi fejlődés talán közelébe jut, de a föld, akármilyen drága és kedves (főképp a szülőföldbeli), inkább nemzetgazdasági szempontból népszerű vagy olyanoknak, akik igazán öregek. De ki az, hol van az? Ama öregúr, akit ezúttal Mihály falován cipelnek, nem volt ilyen, és ma is élhetne, ha meg nem halt volna. Megcselekedte mégis 1669 októberében, még csak hatvanhárom esztendőes gyerek volt. És szépen, azaz hogy ügyetlenül leeresztették a két szál deszka között a földbe. Előbb azonban a fekete süvegű belekiáltott a nyitott sírba:

- El ne felejtsd a nevedet!

Senki se tudta az igazi nevét, összezavarodtak, összevesztek. Bonus maga se tudta. Míglen a kisasszony előretört, és ő kiabálta be a sírba:

- Hajim. Hajim. El ne felejtsd!

Ephraim egy kissé megilletődött, és ezt meg is mutatta: kérdő mozdulatot tett az ég felé. Az első és egyetlen sírás elhangzott: a lány felsírt. Az atya derékon fogta, és megölelte, magához szorította.

Néhány koldus mégis kifáradt a kertbe, és egymással próbálkoztak. Legalább, ha mást nem kerestek, kerestek a jóságon és üdvözlésen: kikaparták, hasították a rögöt a koporsóra. Jót-tét ez, és fölszámíttatik.

Loholtak haza azután hamarosan. Éppen csak egy kis fűvet, száraz virágot téptek a hantokról, és kifelé menvést hátra dobták. Mit jelent ez, tudni nem lehet. Semmit és mindent.

A kapuban egy rocska friss víz, abban egyformán megmosták a kezüket, és a sárga ruhás hivatalos még egyszer hátranézett, kinek a ruháján kell kriet vágni késsel, de még jobb, ha végigszakítják? Senkije se volt, semmije se volt, mindene volt.

Hogy maga a szertartás mégse legyen végképpen szegényes, Bonus doktor egy önfeláldozást jelző mozdulattal odatolta a bársonykabátját a pálcás emberhez, és amikor az belehasított, anyanyelvén így szólt:

- A fogadott atyám volt, de ne mondják meg senkinek. Nem fogják elhinni az amszterdamiak, azt hiszik, megzavarodtam. Talán nem, talán igen. Nekem jólesett, hahogy csak törvénytelen és jogtalan, idegen, utolsó, más mesterséget folytató gyereke is lehettem.

Nem szeretem többé a halált, elvesztette előttem minden népszerűségét. Pedig hogy szerettem fiatal koromban, hátborzongató szerelemmel: éltem belőle, fölnagyítottam, beléje bújtam, tort ültem fölötte, és - most félek tőle.

- Félek tőle...

(1923. december 10. Grünwald-Sanatorium.)

Vége

REMBRANDT

Színmű

SZEREPLŐK

*Rembrandt
Hendrickje, élettársa
Titus, a fia
Szolgáló
Szolga*

A képek személyei

*Six, kövér pap, sovány pap
Egy halott
Tulpe
Egyik orvos, másik orvos
A harmadik*

Rembrandt nagyszobája. Három kicsiny ablak baloldalt. Nehéz szövetfüggönyök hátul. Igen alacsony ajtó. Jobboldalt függönyök között a lakásba szolgáló még alacsonyabb ajtó. Az ablakok előtt a nagy kifeszített vászon, úgy helyezve, hogy a néző nem láthatja, mit ábrázol. A szín háttérében, de nem egészen a fenéken: Az anatómia-lecke (Tulpe tanár és tanítványai) a kép szerint teljesen beállítva. Rembrandt a vászon előtt áll - kezében nincs festőecset. Szemléli a beállított eleven képet. Amikor a függöny felgördül, néhány pillanatig ez a mozdulatlan és hangtalan kép

REMBRANDT

A halott felkelhet, ihat egy kis pálinkát.

A halott hirtelen, ügyesen, egyet bokázva a levegőben felugrik, és az ölére alkalmazott fehér lepedőt maga után húzva kiszalad.

Tulpe és tanítványai szintén megmozdulnak, fölkelnek, a vászonhoz sereglenek. - Rembrandt otthagyja a vásznat, és előremegy. Kezét hátrateszi.

TULPE

Most én megmondom, hogy van-e hiba.

EGY ORVOS

A halott orra el van rajzolva.

EGY MÁSIK ORVOS

A fél arcom fekete.

A HARMADIK ORVOS

Az az árnyék. Ehhez tudni kell. De az én szemem nem kék, hanem fekete.

REMBRANDT

Régen tudom én, hogy nem tudok festeni.

TULPE

Tudni tudsz te, de nem vagy szorgalmas. A festőket mindig börtönben kellene tartani. Enni-inni - bőven - beadni nekik az ablakon.

EGY ORVOS

Én azt hiszem, festeni nem is nehéz. Csak nagyon gyakorolni kell. Ha nekem időm volna. De nincs.

TULPE

igen tekintélyesen. Időm, az nekem sincs. Adieu, Harmens. *A kesztyűjével int feléje.* Mit búsulsz, egészen tűrhető csinos kis kép lesz. Nincs pénzed megint? Előleg? *Rembrandt elmosolyodik, igent int a fejével.*

A HARMADIK ORVOS

Tulpe intésére pénzt ad át neki. Rembrandt olvasatlan, hanyagul a zsebébe teszi. Nem érdemes önöknek, művészeknek pénzt adni. Tiszteletlenül bánnak a pénzzel. Úgy, mint akik könnyen és ingyen keresik. Jobb erkölcsöket, művész úr! *Kegyesen, tüntetően kezét ráz. Aztán a fülébe súgja:* Jó feketére a szakállamat! Hegyesre.

Tulpe és tanítványai elmennek. Rembrandt nagy devócióval a hátsó ajtóig kíséri őket. Visszajön, megáll a színpad közepén. Tükörbe néz, grimaszt vág. Beleköp. Fúj!

Szolgáló a seprővel. Bejön, kíváncsian nézi a gazdáját. Majd hozzálép, megtörli a cipőjét, a kezével letisztogatja a ruháját.

REMBRANDT

Elmentek? Szellőztess ki utánuk.

Lány a seprővel. Sürgősen, hévvel cselekszi meg a parancsot. Tréfás dühvel utánuk köp.

REMBRANDT

a falhoz tolja a nagy vásznat. Egy kisebbet vesz elő. A lakás kis ajtajához megy és bekiabál: Hendrickje, Hendrickje! Ágyban vagy még?

HENDRICKJE

kívülről. Igen. Alszok.

REMBRANDT

Titus hol van?

HENDRICKJE

kívülről. A másik szobában, ő is.

REMBRANDT

Hogy álltok most, jól vagy rosszul?

HENDRICKJE

Rosszul.

REMBRANDT

No, no. Gyere be, nőm, egy pillanatra. Itt jó nap van. A fürdőző képet akarom tovább kihozni. Egy aranyat kapsz három percért.

HENDRICKJE

a meztelen karját kinyújtja. Előre.

REMBRANDT

nevetve adja át az aranyat. Itt van la!

HENDRICKJE

köpönyeg van az egy szál inge fölé dobva. „A fürdőző nő” pózába helyezkedve ledobja magáról a köpönyeget.

REMBRANDT

Gyönyörű vagy, bűbajos vagy. Szebb vagy, mint a reggel.

HENDRICKJE

meztelen karját pénzért nyújtja.

REMBRANDT

mohón nézi. Látni jobb, mint festeni!!

TITUS

a fején sisakkal. Az ismert fej, de egyébként igen hanyagul öltözködve. Éhes vagyok!

REMBRANDT

Jó, nem bánom, früstököljünk.

HENDRICKJE

Előbb felöltözök.

REMBRANDT

Kinek, ki előtt.

HENDRICKJE

Titus felé bök a kezével.

REMBRANDT

Markja, Markja, hozd!

Szolgáló hozza a nagy fatálcán a sok ételt. Leteszi az asztalra. De minden ételt csak Rembrandt-nak adna. Ügyszólván eteti. A tálat a többi elől elvonja. Rembrandt háta mögé áll.

HENDRICKJE

Sipirc!

A szolgáló durcásan el.

REMBRANDT

Ejnye, de szépek vagytok, ejnye, de frissek vagytok. Két ilyen gyönyörű pofa. És mind a kettő az enyém! *Az egyik karjával az egyik fejét, a másik karjával a másik fejét vonja keblére úgy, hogy Titus és Hendrickje feje szinte összeér. Ezen húzódoznak. Mire Rembrandt még erősebben szorítja őket, úgyhogy arcaik összeérnek. A nőtényem! A kölykőm! Ilyen szép nője meg ilyen szép fia nincs a világon senkinek. Nézd meg, fiú egészen közről ezt a némbert. Mi? Piktúra, piktúra. Mázdús. Megsúghatom neked, csalás. Ennek a kis fülebotja többet ér, megsúghatom neked, mint Saazio kartárs minden stanzája. Meghúzza a fülét Hendrickjének. Az gyengén felsikolt.*

HENDRICKJE

Van Rijn, maga durva és ostoba.

REMBRANDT

Tudom. Különben nem lennék piktör, hanem finánc vagy pap. Nézd, szép.

HENDRICKJE

Jó, jó, csak ne szorítson, az.

TITUS

Megfűlok.

REMBRANDT

Most meg te nézzed a fiút. Ez észak hercege. Az én fiam. Az én művem, az én testem és vérem. De nem ecsetmosó, mint én, úr. Hogy tetszik neked? Nekem nagyon tetszik. Nem is illik talán, hogy megmondom. De amikor látlak, látom, hogy érdemes volt élnem. He. Nézzed a homlokát, a szemét. Mi, ez tud nézni. Nem aludttem a nézése, mint az enyém. Nekem is ilyen volt. Szakasztott ilyen. No, ne nézzetek egymásra olyan gyilkosan. Szeressétek egy kicsinyt egymást. Rajtam keresztül is. Hány évesek vagytok?

HENDRICKJE

Húsz.

TITUS

Húsz.

REMBRANDT

Ketten se vagytok annyi, mint én egymagam. No, nem baj. De ez a te mostoha mamád, ez a te mostoha fiad. Megint harag? Mindjárt csókoljátok meg egymást.

TITUS

Nem.

HENDRICKJE

Nem. *Kiszabadítja magát a karjából.* Én nem vagyok a maga felesége, mit mond ilyent, hogy a felesége vagyok!

REMBRANDT

fejét megvakarja. Vagy úgy, igen! A kedvesem vagy, a cselédem voltál, a királynőm vagy.

HENDRICKJE

fittyet vet. Ezt a maga trónjára!

TITUS

Az embernek nem lehet csak egy felesége és nem lehet anyja csak egy!

REMBRANDT

Ejhaj, bölcs tyúkom, okos kakasom. *Hendrickje felé.* Gyere csak ide, ide a térdemre, így. *Hendrickje odamegy, az ölébe ül.* Így! Most adj egy csókot nekem. *Int, hogy adjon.*

HENDRICKJE

Nem, azért se.

REMBRANDT

Te se mindig spóroltál így vele. Amikor a mezőről, ludak mellől ide elhoztalak, a kezemet is megcsókolta. És nagyon meg voltál tisztelve, amikor az ágyamba vettelek.

TITUS

Apám!

REMBRANDT

Jó, jó, mit ceremóniáztok. Tölts. Igyunk, igyál. *Koccintanak.* Csak azt akarom mondani, hogy imádlak benneteket. Boldog vagyok. És a boldogságomhoz nem hiányzik egyéb, mint hogy ti is jó szívvel legyetek egymáshoz. Olvassatok, zenéljete, cicázzatok. Örüljete a gyönyörű fiatal életeteknek. Nincs az a festék, amivel ezt a színt ki lehet keverni. Az Isten is csak jó kedvében tudja. Én meg dolgozok értetek. Ti játsszatok, heverjete. Összefestem Amszterdam minden gazdag bugris fejét. Vad orosz hercegeket fogok festeni. Egy véka aranyat pingálok

össze. Borsónagyságú gyémántot a füledbe. Magyar opállal kirakott kardot az oldaladra, észak hercege. Bársonyba és selyembe járatlak benneteket, gyöngyöt igyatok. Tehetitek. Én vagyok a férfid. Én vagyok az apád!

HENDRICKJE

Rembrandt, Rembrandt! Mindig ígér. Főképp ilyenkor, ha nincs egy ezüst forintja!

SZOLGA

állványról leesett, sánta és vörös, alkalmasint zsidó is, mint a festők szolgálai Appeles óta általában. A törvényes urak. A törvényes urak! Összevissza sántít a szobában.

A szolgáló szintén összevissza szaladgál, seper, rendezkedik, majd Rembrandtnak hozza a barettet és a bársonykabátot. Gondosan feladja, a kezét megnyálazza, úgy szedi le róla a pihét.

REMBRANDT

Végrehajtók!

SZOLGÁLÓ

Nem, inkább papok.

REMBRANDT

Tyűh, még rosszabb!

Belép Six polgármester. Kép: Six az ablaknál.

REMBRANDT

eléje megy, kezet nyújt. Six nem fogadja el. Mélyen meghajol. Polgármester úr!

SIX

Mint magánember elfogadom, mint hivatalos nem tehetem. Rembrandt van Rijn, eljöttünk hozzád...

Bejönnek a barettes urak, egy igen kövér és egy igen sovány pap. Helyet foglalnak a kép szerint. Six elől. A szolgáló igen tevékenykedik körülöttük, és összehúzza a függönyt hátul az ablakon és el.

REMBRANDT

Parancsoljanak velem a fő-, mellék- és a ténsurak. A szent urak, uraim.

SIX

Az amszterdami plébánia hivatal. Mint erkölcsi és vallási hatóság.

REMBRANDT

Sürgetni a munkát! Valóban megérdemlem, hogy bezárjanak. Az előpénzt elköltöttem, mint rendesen.

A KÖVÉR KANONOK

A pénzre gondolsz. Mind csak az aranyra és az élvre gondoltok. Van ennél sokkal fontosabb. A lélek.

REMBRANDT

Az erkölcs?! *Tisztességtudóan a küszöb felé fordul, és köp egyet.*

A KÖVÉR KANONOK

Küldd el ezeket!

REMBRANDT

Nincs mért, nincs titkom előttük. A fiam, az én fiam. A belső, a belső cselédem, az úrnőm, ahogy önöknek, ahogy nekik tetszik. Akarjátok hallani? Vagy csak hallgatódzni akarsz?

Hendrickje és Titus el. Az első bókkal, a második dacos főhajtással el.

A SOVÁNY PAP

A vád az, hogy egy hajadonnal élsz együtt mint asszonnyal!

REMBRANDT

Bocsánatot fő- és ténsurak, én csak festő mesterember vagyok, nem értem a diplomatikus nyelvet. Vagy hajadon, vagy lány. De szép, jó és fiatal. Ez pedig a fő.

A KÖVÉR KANONOK

Annál nagyobb bűn, mennél szebb és fiatalabb, annál nagyobb bűn. Bűn, bűn, bűn.

A SOVÁNY PAP

Hendrickje Honders, cseléd, faluról, erkölcstelen céda, ha szabad úgy neveznem, becstelen.

REMBRANDT

ökölbe szorítja a kezét, és elordítja magát. Ki, ki, ki az?

SIX

Te mint jó arcképfestő, a legjobb családok szolgálatában, meg megengedheted magadnak - és mi is elnézők neked -, hogy egy ifjú némbert vágyad és véred szolgálojává tegyél. De egy cselédnek nem engedheti meg a plébánia és a városi tanács, hogy úgy viselkedjék, mint a feleséged, amikor nem az. Neked még eltűrnők a konkubinátust, de neki nem!

REMBRANDT

Vagy úgy, vagy igen, persze! A szomszédok. Az első feleségem rokonai. Azok a festőkollégáim, akik még nálam is rosszabbak, irigykedtek, pletykáltak, följelentettek. Hogy, követem alássan, erkölcstelen életet élek. És ha a pap elé megyek? Megfizetem a stólat?

SIX

Az más.

A SOVÁNY PAP

Egészen más.

REMBRANDT

Jó, hát elveszem. Nem így gondoltam, de ha muszáj. Ötven esztendő vagyok, és úgy gondoltam, ilyenkor már nem illik házasodni. Azonfelül az elsőnek megígértem, hogy nem fogok megesküdni asszonnyal. Hát nem tartom meg a szavamat, ha a polgármester úr, a pap urak, az erkölcs úr így akarják. Elveszem, hanyatt-homlok elveszem, akár most mindjárt. Van itt hozzávaló szerszám?

SIX

Vagy elkergeted, és ez méltó a művészhez!

REMBRANDT

Hogy más okos fölvegye! Akadna, mi, plébános úr, mindjárt akadna olyan. Hát én elveszem, mert szeretem, mert - muszáj. Akkor békén hagynak.

A KÖVÉR KANONOK

Békén.

A SOVÁNY PAP

Megbocsájtunk.

SIX

kezet nyújt. Holnap reggel a térdképhez ülni akarok. A jövő héten készen kell lenni. Megkapom?

REMBRANDT

Meg. *Erősen megrázzák egymás kezét.*

A kép megbomlik. Az üdvözlések csak főhajtással. Elmennek mind. Rembrandt megáll a szoba közepén, szinte megfélekezve magáról, gondolkodik. A szolgáló bejön, rendezkedik - a kis seprővel - oly más az ura körül, aki automatic feléje dobja a barettet, a kabátot. A szolgáló ezekkel kiszalad.

REMBRANDT

Titus, Titus!

TITUS

Apám! Mindjárt. Mit akarsz. Elmentek?

REMBRANDT

El, gyere be.

HENDRICKJE

Én is.

REMBRANDT

Te, te maradj. Menj főzni, főzz!

TITUS

Nos?

REMBRANDT

Semmi, semmi fontos.

TITUS

Mégis?

REMBRANDT

Képzeld, a törvény rám parancsolt, hogy hites és esküdt feleségemmé vállaljam Hendrickjét.

TITUS

Súlyos ügy. Ez súlyos.

REMBRANDT

Mért?

TITUS

Nem tudom. Csak úgy gondolom.

REMBRANDT

Ha engem nem bánt, miért bánt téged?

TITUS

Én nem mondok semmit. Csak úgy gondolom. Olyan, mintha az anyámat kivennők a sírjából. A porát szélnek eresztenők. A sírhelyet eladnánk. *Élesen, gyorsan.* Apám, maga mondta, hányszor mondta, hogy egy becsületes férfi csak egy becsületes nőt vehet el életében, hites feleségének, aztán soha többet. *Vidáman.* Hogy lennénk akkor együtt a mennyországban, akik együvé tartozunk!

REMBRANDT

Mondtam, mondtam. Mi mindent össze nem beszél az ember, ha hosszú a nap, és változatos a rövid élet.

HENDRICKJE

ököllel zörget az ajtón. Bemehetek már?

REMBRANDT

Még nem. Vetkőzödünk egymás előtt férfiak! *Súgva Titusnak.* Csukd be az ajtót!

A kopogás, zörgetés újra föl-fölhallszik, és csak a párbeszéd végén csitul el.

REMBRANDT

Titus, észak hercege, te? Neked derogál hogy egy harlemi parasztszolgáló leány legyen a mostohaanyád?

TITUS

Igen, derogál.

REMBRANDT

Mindenki paraszt volt, mielőtt úr lett. Előbb zsidó volt, aztán isten lett. A fiú. Ti józan emberek nagyon ostobák tudtok lenni, ha rákerül a dolog... Vagy talán valami egyéb kifogásod van ellene?

TITUS

Nincs. Van is, nincs is.

REMBRANDT

Gyer ide. Ülj le ide. Szembe velem. A szemembe nézz. Tudsz róla valamit. Valami rosszat? Lehet, hogy a törvényes ténsurak tudtak. Csak nem mondták, gyengédségből. Vagy mert nem tudnak biztosat. Szánnak. Vén bolond, gondolják. Ki akartak szabadítani, megmenteni a szégyentől. Beszélj. De nem azt, amit hiszel, hanem amit láttál. Én ezt a némbert szeretem. Úgy szeretem, mint az anyádat. Nem úgy, mert akkor olyan fiatal voltam, mint te. Félek, hogy másképp, talán jobban. Nagyon is rászoktam. Kidobjam?

TITUS

Ki.

REMBRANDT

Tisztátalan, megcsalt?

TITUS

Ne szorítson úgy, nem tudok lélegzeni, nem tudok felelni.

REMBRANDT

Kivel, mikor, miért?

TITUS

vállat von. Mit tudom én.

REMBRANDT

változott hangon. A talpas pohárral az asztalra üt. Attól sose tarts, ha megcsal egy asszony. Egy másik férfival csal meg. A dolog körbe megy. Arra vigyázz, hogy ne sokára tudd meg, hogy megtette. És még idejében köss a fehér talpára kék útilaput. Nevetségessé lenni. Azt nem. Hogy mindenki röhögjön rajtad, mindenki tudja! Erre vigyázz, én kis Titusom, szelíd fiam! Ma még ne félj. Majd... Mit tennél vele. Megölnéd?

TITUS

Meg. Nem. Nem!

REMBRANDT

Attól függ, hogy talál: Éhomra vagy finom és bő vacsora után. Ha még szomjas vagy, ha már el vagy telve... Épp most, e pillanatban mit csinálnék vele?! Nem eszel, nem iszol?

TITUS

A fejem máris bódult.

REMBRANDT

Ez a szép fejed. Ha én volnék a norfolki herceg, mind csak a te fejed festeném, senkit, még szenteket se, asszonyokat se. A homlokod. *Megtapintja.* Tüzel? Fáj?

TITUS

Szét akar loccsanni. Hasít és amellett szédül. Ne kínozzon. Inkább...

REMBRANDT

Én kínozlak? Csak szeretném, ha olyan bizalommal lennél hozzám, mint én te irántad. Ejnye, de szomjas lettem egyszerre. Markja, új bort!

A szolgáló jön. Hozza a szalmafonatos palackot, de vizet tölt Rembrandtnak. Ezenközben a fejét csóválja, és sokallja az italt. Rembrandt a vizespohár tartalmát a lány felé önti, aki menekül. Csend.

REMBRANDT

Jó az, ha az ember a tulajdon fiával mulathat!

TITUS

önt, mindketten isznak.

REMBRANDT

Eh, mit, asszony, asszony! Fiú, igyál velem egy korty ürmöst!

TITUS

Nem.

REMBRANDT

No, az én kedvemért. *Erőlteti Titust. Koccintanak.* Ez se az utolsó passzió, ha az ember a fiával ihatik bort, beszélhet a szerelemről. Voltál-e már?

TITUS

Voltam. Vagyok. Nem tudom.

REMBRANDT

Kibe?

TITUS

hallgat.

REMBRANDT

Értem. Helyes. Szólni nem szabad. Legföljebb akkor, ha már elmúlt. Csak túlságosan a szívedre ne vedd. Ne vedd komolyan az asszonyt. Asszony?

TITUS

Az.

REMBRANDT

Gondolhattam volna. Égő szája van? Piros, mint a karmin?

TITUS

magának mintha mondaná. Égő szája van.

REMBRANDT

No, ki vele, ki? Ne félj, nem szeretem el.

TITUS

Nem mondhatom meg.

REMBRANDT

kedvesen gúnyolódva. Úgy! „Nem mondhatom meg!” Bizonyos, hogy nem egy királyné! Különben mindegy, asszony asszony. Mindegy. Egyféle. Kivéve az anyánkat, a nőtestvérünket és a lányunkat, ha van. Ezeket tisztelnünk - kell... Ámbár tisztelet ide, tisztelet oda, én tisztellem az asszonyi hűséget. Hűk akkor ha kezünkön a hűség gyűrűje. A Rabelais gyűrűje. Nem mondom meg, mi az, majd rátalálsz. Nem rontalak el, nem én. Csak mondom neked valamit. Az ital a fontos és nem a kút. Már hogy csak én merítsek belőle. Aljas irigység, és tehet arról a kút... Ha tikkadt torkú szomjazók odasereglenek? *Más hangon.* Láttál te körülötte férfiakat?

TITUS

Nem.

REMBRANDT

Nekem ugyan mindegy. Nem vagyok rá féltékeny. De ne hagyj, hogy magamba igyak. Attól félsz, hogy a fejedbe megy? Jó néha inni, és mámorral erősíteni a fejet, hogy elbírja a bút, ha gyön. Edzeni, előkészíteni. *Megfogja a kezét. A másikat összeméri a magáéval.* Nézd, milyen nagy az én mancsom. A tiéd milyen finom és kicsiny. Az én kezem az apámé, a molnáré. A tiéd az anyádé. Én drága szent Saskiám! Rá nem gyanakodtam soha, ő énreám! Mindig mondta, megálljon csak, gazember, majd jön egy közönséges, egy fiatal nő és megbosszul. Vajon elkövetkezett-e? Vajon megbosszult-e? *Az ajkához emeli Titus kezét, megcsókolja.* Én megcsókolom a kezéd. A fiam kezét, az anyád kezét, és könnyörögve kérlek, mondd meg, amit tudsz. Megcsal az a némbér? Meg-e?

TITUS

Igen.

REMBRANDT

Kivel?

TITUS

Velem.

REMBRANDT

Te, ti, együtt. Ellenem, te, te, aki... Elárultál, hurkot vetettél, meggyaláztál... *Megfogja mindkét kezét, csavar rajta egyet, a fiú lerogy elébe. Rembrandt egyik kezével fogja Titus mindkét kezét, a másikkal felkapja a nagy, hegyes kenyérvágó kést, a magasba emeli. A feje fölött megvillan a kés. De a keze elkezd remegni, a kést elejti: Elneveti magát.* Mondd, hogy mámoros vagy, hazudtál.

TITUS

Igazat mondtam.

REMBRANDT

Hogy történt?

TITUS

Ahogy szokott.

REMBRANDT

Csábított?

TITUS

Nem kellett. Te dolgoztál, mi ültünk tétlenül.

REMBRANDT

Mikor kezdődött?

TITUS

Nem is régen. Én soká küszködtem, nem mertem. Egyszer, egész éjjel rázott a hideg. Vízért kértem, mert a nyelvem a szám padlásához aludt. Vízért adott, és kérdezte, mi bajom?

REMBRANDT

És én nem láttam semmit, nem láttam semmit?

TITUS

Vigyáztunk.

REMBRANDT

Tudod-e, hogy amit tettél, az a bűnök bűne?!

TITUS

Tudom, ha te mondd. Tudom, hogy mindig benned és veled van, ami igaz!

REMBRANDT

Tudod, hogy tőlem halált érdemelnél?!

TITUS

Tudom. Az apám vagy, erősebb vagy!

REMBRANDT

Gyere ide, ne félj. Gyer közelebb. Állj meg. Hadd nézzem, csakugyan az én fiam vagy-e? *Szívszaggató hangon.* Titus! Titus!

TITUS

Üss le már, és ne kínozz!

REMBRANDT

Nem is csudálom, szép fiú vagy! De éppen ezt a cselédet kellett választanod. Olyan karcsút, gazdagot választhattál volna, mint te magad, mint az anyád! Éppen az én szolgálóm! De nekem éppen jó volt. Kedves volt. Gondoltam, asszonynak már elég lesz erre az életre.

Új, erős dörömbölés az ajtón. Majd Hendrickje kívülről: Titus! Titus! *Csend.*

REMBRANDT

Most el kell kergetnem vagy őt, vagy téged!

TITUS

Mind a kettőnket!

HENDRICKJE

betőri az ajtót. Gyalázatosak, gyilkosok, örültek! Kizárnak a magam lakásából.

REMBRANDT

mosolyogva nézi dühét. Majd lassan közeledik felé, és mint egy kismacskának megkapja a nyakát, és az előtérbe hurcolja, ahol Titus lehajtott fővel áll. Kedves a kedveshez, fiatal a fiatalhoz! Éppen az én fiam kellett neked?!

HENDRICKJE

Nem igaz! *Titus felé fordul.*

TITUS

Igaz.

REMBRANDT

Hendrickje felé. Bizonyos, hogy te voltál a csábító.

TITUS

Nem ő kezdte, én.

REMBRANDT

Magadra vállalod, lovag vagy! Herceg vagy, kardod van. Húzd ki hát, és szúrd szívébe apád hűtlen hitvesének! *Nevet, Hendrickje felé.* Nagyon szereted?

HENDRICKJE

Nem igaz, nem igaz!

REMBRANDT

eltaszítja. Menj, takarodj. És te - itt maradsz.

TITUS

Nem maradok. Nem merek. Nem tudok nála nélkül.

REMBRANDT

És nálam nélkül, igen?

Titus nem felel.

REMBRANDT

Igaz, én csak az apád vagyok. Takarodjatok! *Hendrickje az ajtó felé sompolyog. Titus lassan, lehajtott fővel megy előre. Megáll.*

REMBRANDT

Gyere.

Titus visszafordul, és hirtelen az apja mellére szorítja a fejét.

REMBRANDT

átöleli, tapogatja. Titusom, kis Titusom, kis tigriskölykem. Majdnem bolondot csináltam. Még hogy megöltelek volna. Érdekes lett volna a világ minden asszonyáért? És ha csak egy nőstény lenne is a világon. Téged, én! *Két kezébe szorítva eltolja magától és nézi.* Persze, ha választania kellett, köztem és közted! Vak lett volna! Nagyon szeretitek egymást?

TITUS

Nagyon.

REMBRANDT

Titushoz. Szomjan és erősen?

Titus igent int.

REMBRANDT

Akkor nem titeket, magamat kergetem el. Az a rongy ital - nekem inni nem szabad - a fejembe szállott. Mit engedtek inni. Csak annak a kis delfti cselédnek van esze köztetek. Itt nincs is hiba, nincs is baj. Csak egy valaki van, aki itt fölösleges, és az én vagyok.

TITUS

kezét tördelve. Ó, Rembrandt, ó, Rembrandt!

REMBRANDT

Ne kotyogj. Ha én tegnap meghaltam volna, vagy ma, most mindjárt kinyújtóznék, akkor minden rendben volna. Minek is él egy ilyen ember, aki keshedt, mint egy sokat kóborolt kutya! Éltem, éltünk egy keveset. Jó volt. Még ma is jó. De az ilyent, helyes volna, ha az önnön fia lebunkózna!

TITUS

Apám, apám, ne kínozz, ölj meg!

REMBRANDT

Van eszembe! Inkább élj, virágozzál és szeress. Nekem se kell meghalnom azért. Nincs is eszembe, mert kíváncsi vagyok, mi lesz veled, mi lesz még, hogy bírom a szenvedést éretted és másért, mikor zsidbadok bele, és mikor felejttem el, újulok meg. Az igazat megvallva, egy kicsinyt föbe vagyok kólintva. Még szédülök. De a szédületen át még látok, és látni jó, még látni akarok, ameddig csak lehet. *Igen halkan.* A leghelyesebb mégiscsak az volna, ha tűzcsóvát dugnék a száraz szoba alá, és ideégnénk mind a hárman, mint három szomorú földi patkány. No, ne ijedjete meg. Nem cselekszem. Behunyom a szememet. De csak így, most. *Mutatja.* Nekem is van még dolgom. Egy csomó képemet be kell fejezni. Ezeket itt eladni... Bizony, ha meghaltam volna ma, tegnap, nagyobb árat kaphatnátok érte!

Csend, elgondolkodik.

Lássuk csak, hogy lehetne... Lehetne-e ezt a dolgot megcsinálni. Ha én elmennék, elbújnék, halottnak tetetném magamat. Ha ti engem egyszerűen annak nyilváníttatnátok. Nincs ennél egyszerűbb. Tyűh, micsoda vásár! Száz forintot is kapnátok egy fejért! Száz forint egy festett fejért! A gazdag polgárnak az kell, hogy a szegény kéz el is száradjon, aki festette! Nagyszerű ravaszság, mi? Rembrandt úrnak esze van, de szerencséje és haja mind kevesebb. Így jó, és így is lesz. Markja, Markja!

A szolgáló bejön, és az ajtóban megállva, parancsra vár.

Én ma, most mindjárt elmegyek innét. Ne mondjátok, hová lettem, mivé lettem. Alkalmasint beleestem a tengerbe. Egy darabig keresni fognak, aztán nem fognak. Én pedig szépen ott fogok kuksolni a zsidaim között a gettóban. Legalább közel leszek a hitelezőimhez. Meg lesznek nyugtatva, ha egy tanyán hálók velük. Szép fejük van, fogok lassan festegetni. Pénzt is adnak, küldök is. Ne féljete, éljete jól, ha ezt itt mind elkótyavetyéltétek, még marad, amíg az öreg megmarad. Amíg Rembrandt tud dolgozni, nem koldul se a maga, se a fia, se a fia... számára. Ha nem tud, akkor koldul rátok.

TITUS

Apám, én nem bírom, nem bírom!

REMBRANDT

Ó, mi mindent bír el egy szerető fiú, nem is sejtéd! De ez így van rendjén. Úgy, hogy aki útban van, szépen elmenjen!

A szolgáló kötényével törülgeti a szemét.

Markja, Markja, furi kis cselédem. Itt vagy. Aló, fuss, hozza a szürke ünneplőt, a fekete barettet! Nekem talán jobb is így, a végén talán még én tartozom nektek hálával. Szabad életet fogok élni. Már unom is, hogy takácsokat és fináncokat fessek pléhkalapban, amikor én a buta pucér koponyájukat szeretem! Rabbinusokat fogok festeni. És szegény lázárokat, természet után, szegény lázár én. Kezdttem ott, ahol végeztem. Az ismeretlenségben, a padlásukban. Talán ott még egyszer megfiatalodok, és egyszer vissza-visszajövök! *Kiabálva a szolgálónak.* Hozod-e már!

A szolgáló jön. Kiöltözködve, facipőben. Az egyik kezében vagy a foga között a kis motyója. Hozza a barettet és a köpönyeget, fölsegíti.

REMBRANDT

észreveszi az ünneplőbe, útra készen öltözött leányt. Tebeléd meg mi bújt! Vasárnapnak öltöztél. Hová még? Talántán csak nem utánam, a puha fészekből a dohos odúba! Zsidók közé, akik mérges szemmel néznek az ilyen buta kis keresztény cselédre! Szidás lesz a fizetség, verés a vasárnapod. Velem akarsz gyönni?

A szolgáló egyszerre elbőgi magát. Igent int a fejével. A bőgésből egyszerre kitör a szava.

SZOLGÁLÓ

Megyek! Megyek! A fejével többször, gyorsan igent int.

REMBRANDT

a kezével igen méltóságosan, majdnem gőgösen búcsúzóra int a kezével. Az ajtó felé fordul, és a fejével int a szolgálónak. Hát gyere!

A szolgáló megfogja Rembrandt botja végét, és megy utána. Az ajtóban visszafordul, és pukkedlit csinál Titus és Hendrickje felé. - Titus az asztal melletti egyik székre roskad, és fejét kezével megtámasztva, maga elé néz. Hendrickje közel áll hozzája, őt nézi, és fél kezével az asztalhoz támaszkodik.

REMBRANDT

az ajtóban megáll, visszafordul. A képeket azért el ne potyázzátok. Főképp egyet nem. Amit nem én, hanem egy bizonyos Leonardo nevű olasz festett. És ha már pénzetek lesz, menjetek át Harlembe, ott voltam én is, így! Éljetek, és ne igen mutogassátok magatokat, hogy a buták és az igazmondók benneteket ne irigyeljenek. Az Isten... Az ajtó becsapódik. Hendrickje Titus fejére teszi a kezét, az el-elhárítja és arcával az asztalba temetkezik. Vállának rengése árulja el, hogy hangtalanul sír. Kint még egyszer felhangzik a szolgáló bőgése, amely egyszerre elvágódik.

A függöny lassan le.

Vége